

สมุดภาพไตรภูมิ
ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี
เล่ม ๒

พระมหากษัตริย์นักท้าวแสนนพเฒ่ากษัตริย์มาจจะรับขึ้น

สมุดภาพไตรภูมิ
ฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี
เล่ม ๒

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ
ในคณะกรรมการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
จัดพิมพ์เนื่องในโอกาส
พระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

๔๔๙๘/
๔๓

เลขห้อง

เลขหมู่

เลขทะเบียน

ว

ช

NATIONAL LIBRARY OF THAILAND

31111002939328

คำปรารภ

รัฐบาลและประชาชนชาวไทย มีความปิติชื่นชมโสมนัสเป็นล้นพ้น ที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๖ รอบ ในวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒ และต่างสำนึกว่าเป็นบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ที่ได้เกิดและอยู่ในแผ่นดินไทยภายใต้ร่มพระบารมีแห่งพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ

นับแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๘๙ เป็นต้นมาตราบจนปัจจุบัน ได้ทรงยึดมั่นในทศพิธราชธรรม ทรงพระวิริยะอุตสาหะ ตรากตรำบำเพ็ญพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่นานัปการ ซึ่งล้วนอำนวยการให้ประชาชนให้มีความผาสุกร่มเย็น และประเทศชาติมีความอุดมสมบูรณ์ เจริญพัฒนาก้าวหน้าทุกด้าน มีพระราชปณิธานอันแน่วแน่ที่จะขจัดทุกข์บำรุงสุขของอาณาประชาราษฎร์ ด้วยพระปรีชาญาณอันล้ำเลิศ ทรงริเริ่มโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริหลากหลายสาขานับพันโครงการ ทรงพระกรุณาพระราชทานแนวทางในการประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมตามแนว “ทฤษฎีใหม่” และพระราชทานวิถีทางดำรงชีพแบบ “เศรษฐกิจพอเพียง” เพื่อให้พสกนิกรทุกระดับสามารถดำเนินชีวิตด้วยความผาสุกในทุกสภาวะการณ์ของบ้านเมือง นอกจากนี้ ยังทรงจัดปัดเป่าภัยพิบัติ และวิกฤติการณ์อันร้ายแรงในบ้านเมืองหลายครั้งหลายครา ด้วยพระอัจฉริยภาพและพระปรีชาญาณอันสูงส่งค้ำถัดภาพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงเป็นพระมิ่งขวัญร่มเกล้าและเป็นศูนย์รวมใจของปวงชนชาวไทยตลอดมา

เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๖ รอบ วันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒ รัฐบาลและปวงชนชาวไทยจึงพร้อมใจกันสำแดงความจงรักภักดี และความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ จัดงานเฉลิมพระเกียรติประกอบด้วยโครงการและกิจกรรมต่างๆ หลากหลาย โครงการสำคัญโครงการหนึ่ง คือ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ได้จัดพิมพ์หนังสือเฉลิมพระเกียรติคุณด้านต่างๆ เป็นจำนวนหลายเล่ม รวมทั้งที่หน่วยราชการและองค์กรภาคเอกชน ขออนุญาตจัดพิมพ์ร่วมด้วย ซึ่งจะแจกจ่ายเผยแพร่ไปยังหน่วยต่างๆ เพื่อใช้ประโยชน์ต่อไป

ในนามของรัฐบาลและในฐานะประธานกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ผมขออนุโมทนาในความวิริยะอุตสาหะของทุกท่านที่ได้ร่วมกันสร้างสรรค์หนังสือที่มีคุณค่า แสดงให้ประจักษ์ในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่มีต่อประเทศและประชาชนชาวไทย อันจะเป็นหลักฐานในการศึกษาค้นคว้าของอนุชนสืบต่อไป และขอแสดงความชื่นชมที่ทุกท่านทั้งหลายได้ร่วมมือกันดำเนินงานโครงการจัดทำหนังสือเพื่อน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นราชสักการะเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในมหามงคลสมัยนี้ ให้บรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ทุกประการ

(นายชวน หลีกภัย)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล

เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

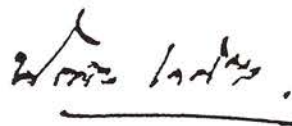

คำนำ

รัฐบาลจัดงานเฉลิมพระเกียรติเนื่องมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗๒ พรรษา พุทธศักราช ๒๕๕๒ โดยแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๒ ในการนี้ ได้มอบหมายให้คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ พิจารณาดำเนินงานจัดทำหนังสือวิชาการสาขาต่างๆ เป็นที่ระลึก เพื่อประโยชน์ในการศึกษาและเป็นหลักฐานแสดงพัฒนาการของบ้านเมืองภายใต้พระมหาบารมีแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดเวลาที่ทรงดำรงสิริราชสมบัติ และจัดทำหนังสือจดหมายเหตุเกี่ยวกับงานเฉลิมพระเกียรติในมหามงคลสมัยพิเศษ ครึ่งนี้

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ได้พิจารณาเห็นชอบให้หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ จัดพิมพ์หนังสือเป็นที่ระลึกในนามของรัฐบาลจำนวน ๑๒ รายการ ประกอบด้วยหนังสือที่แสดงความเป็นชาติไทยที่เจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ การเมือง การปกครอง วัฒนธรรม ภูมิปัญญาไทยด้านต่างๆ เช่น ตำราเภสัชโบราณ ภาษาวรรณคดี ศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา และธรรมชาติวิทยาที่วาดด้วยพืชพรรณไม้บนผืนแผ่นดินไทย นอกจากนั้น ยังปรากฏว่ามีหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนอีกหลายแห่งแสดงเจตจำนงร่วมถวายราชสักการะ จัดพิมพ์หนังสือที่มีคุณค่าที่เกี่ยวข้องเนื่องในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขึ้นเผยแพร่เฉลิมพระเกียรติด้วย จำนวน ๓๐ รายการ จึงเป็นโอกาสพิเศษที่ได้ร่วมกันสร้างหนังสืออันเป็นทรัพย์สินทางปัญญาของชาวไทยขึ้นไว้ในแผ่นดินถึง ๔๒ รายการ เป็นการสนองพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐสูงสุดของชาวไทย ที่พระองค์ทรงสถิตเป็นหลักชัยแก่บ้านเมืองให้ชาวไทยพ้นฝ่าอุปสรรคนานาผ่านพ้นมาด้วยพระมหาบารมี

หนังสือและเอกสารเหล่านี้จะได้เผยแพร่ไปสู่สถานศึกษาทุกระดับทั่วพระราชอาณาจักรยังประโยชน์ให้แก่เยาวชนทุกรุ่น ได้ร่วมกันตระหนักถึงการธำรงรักษาความเป็นชาติไทยให้มั่นคง เพื่อให้สอดคล้องแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระวิริยอุตสาหะพัฒนาปรับปรุงบ้านเมืองทุกด้านทุกสภาวะ เพื่อให้ชาวไทยทั้งมวลมีความเป็นอยู่อย่างผาสุก การเห็นคุณค่าการศึกษาในเรื่องที่เกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมของชาติ โดยเฉพาะให้ความสำคัญในการร่วมสร้างสรรค์พัฒนาให้เกิดประโยชน์ตามพระราชดำริ ย่อมกล่าวได้ว่าได้แสดงกตเวทิตาสนองพระมหากรุณาธิคุณเนื่องมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๒ เป็นราชสักการะส่วนหนึ่ง

(นายปัญญา เกสรทอง)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

ประธานกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ

ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล

เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๒

คำชี้แจง

ศิลปกรรมไทยสาขาต่างๆ เป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่า มีเอกลักษณ์แสดงความเป็นชาติที่เจริญรุ่งเรืองและมีอารยธรรมมายาวนาน กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ เป็นหน่วยงานหลักมีหน้าที่โดยตรงในการอนุรักษ์ ฟื้นฟูมรดกทางศิลปวัฒนธรรมเหล่านั้นให้ดำรงอยู่ตลอดไป พร้อมทั้งถ่ายทอดเผยแพร่ความรู้แก่นักเรียนและประชาชนทั่วไป รวมไปถึงชนชาติต่างๆ ในภูมิภาคทั่วโลกด้วย

การจัดพิมพ์หนังสือ “สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๑ - ๒” ในครั้งนี้ นอกจากจะพิมพ์ขึ้นเพื่อร่วมเฉลิมฉลองในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ เป็นการสนองพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐของชาวไทยแล้ว กรมศิลปากรยังมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญในการจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือเล่มนี้อีกหลายประการ กล่าวคือ

๑. เพื่ออนุรักษ์ผลงานอันทรงคุณค่าทางศิลปะและวัฒนธรรมของบรรพชนไทยให้คงอยู่และแพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวาง

๒. เพื่อส่งเสริมจริยธรรมและศีลธรรมของปวงชน ให้มีจิตใจยึดมั่นในความดีงาม และมุ่งสร้างสันติสุขแก่สังคมตามทัศนคติและความเชื่อดั้งเดิมในขนบธรรมเนียมโบราณของไทย

๓. เพื่อส่งเสริมการศึกษาค้นคว้า วิเคราะห์ และวิจัยผลงานทางด้านจิตรกรรมประเพณีไทยให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

๔. เพื่ออนุรักษ์ต้นฉบับเอกสารโบราณที่มีอายุมากกว่า ๒๐๐ ปี เหล่านี้ให้มีอายุยืนยาวต่อไป

กรมศิลปากรหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือชุดนี้ จะอำนวยประโยชน์ให้เกิดความรัก ความเข้าใจ และตระหนักในคุณค่าของมรดกทางศิลปวัฒนธรรมยิ่งขึ้น อีกทั้งยังมีส่วนช่วยเสริมสร้างทัศนคติในการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของชาติให้มั่นคงสืบไป

(นายนิคม มูลิกะคามะ)

อธิบดีกรมศิลปากร

หอสมุดแห่งชาติ

กันยายน ๒๕๔๒

สารบัญ

คำปรารภ

ฯพณฯ นายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรี

คำนำ

ฯพณฯ นายปัญญา เกสรทอง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

คำชี้แจง

สารบัญ

บทนำ

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐	๙
รูปเล่มและสภาพของสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐	๑๑
บานผนึกแสดงประวัติการของสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี	
เลขที่ ๑๐ และคำบรรยายพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า	
เรื่อง พระนครนิพพาน	๑๒
คำบรรยายพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า	
เรื่อง พระนครนิพพาน (ต่อ)	๑๓
ภาพที่ ๑ มหานครนิพพาน	๑๕
ภาพที่ ๒ พระอริยบุคคล ๘ จำพวก	๑๖
ภาพที่ ๓ อัชชะดากาศ	๑๗
ภาพที่ ๔ อรูปพรหม ๔	๑๘
ภาพที่ ๕ พระพุทธเจดีย์	๑๙
ภาพที่ ๖ สุตสสีพรหม และสุตสสาพรหม	๒๐
ภาพที่ ๗ อตปปาพรหม และอวิหาพรหม	๒๑
ภาพที่ ๘ อสัณฺณูพรหม และเวฬุปรมาพรหม	๒๒
ภาพที่ ๙ สุภิกขหาพรหม ปรีตตสุภาพรหม และอัปปมาณสุภาพรหม	๒๓
ภาพที่ ๑๐ อาภัสราพรหม ปรีตตภาพรหม และอัปปมาณาภาพรหม	๒๔
ภาพที่ ๑๑ ไฟประลัยกัลป์	๒๕
ภาพที่ ๑๒ มหาพรหม ปาริสัชชาพรหม และปโรหิตาพรหม	๒๖
ภาพที่ ๑๓ สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี	๒๗
ภาพที่ ๑๔ สวรรค์ชั้นนิมมานรดี	๒๘
ภาพที่ ๑๕ สวรรค์ชั้นดุสิต	๒๙

ภาพที่ ๑๖	สวรรค์ชั้นยามา	๓๐
ภาพที่ ๑๗	สวรรค์ชั้นดาวดึงส์	๓๑
ภาพที่ ๑๘	จิตรลดาวันอุทยาน	๓๒
ภาพที่ ๑๙	เขากำแพงจักรวาล	๓๓
ภาพที่ ๒๐	พระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระราหู	๓๔
ภาพที่ ๒๑	สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา	๓๕
ภาพที่ ๒๒	วิมานบนยอดเขาสัตตบริภัณฑ์	๓๖
ภาพที่ ๒๓	พิภพแห่งครุฑ	๓๗
ภาพที่ ๒๔	อูตรกาโรทวิป บุพพิเททวิป และเหล็ยมเขาพระสุเมรุ	๓๘
ภาพที่ ๒๕	เขาพระสุเมรุ	๓๙
ภาพที่ ๒๖	เหล็ยมเขาพระสุเมรุ และอมรโคยานทวิป ชมพูทวิป	๔๐
ภาพที่ ๒๗	พิภพแห่งนาค	๔๑
ภาพที่ ๒๘	พิภพแห่งอสูร	๔๒
ภาพที่ ๒๙	พิภพแห่งอสูร	๔๓
ภาพที่ ๓๐	คำบรรยายลักษณะบังสุภี	๔๔
ภาพที่ ๓๑	ยมโลก	๔๕
ภาพที่ ๓๒	สัญญาชนรก และพญายมโลกสอบถามเรื่องบุญบาป	๔๖
ภาพที่ ๓๓	สัญญาชนรก	๔๗
ภาพที่ ๓๔	สัญญาชนรก	๔๘
ภาพที่ ๓๕	สัญญาชนรก และคำบรรยายกาลสุดตนรก	๔๙
ภาพที่ ๓๖	กาลสุดตนรก	๕๐
ภาพที่ ๓๗	ภาพรวมกาลสุดตนรก	๕๑
ภาพที่ ๓๘	สังฆานรก	๕๒
ภาพที่ ๓๙	ภาพรวมสังฆานรก	๕๓
ภาพที่ ๔๐	สังฆานรก และโรรุฉนรก	๕๔
ภาพที่ ๔๑	โรรุฉนรก	๕๕
ภาพที่ ๔๒	ภาพรวมโรรุฉนรก	๕๖
ภาพที่ ๔๓	มหาโรรุฉนรก	๕๗
ภาพที่ ๔๔	มหาโรรุฉนรก และตาปนรก	๕๘
ภาพที่ ๔๕	ภาพรวมมหาโรรุฉนรก	๕๙
ภาพที่ ๔๖	ตาปนรก	๖๐
ภาพที่ ๔๗	ภาพรวมตาปนรก	๖๑
ภาพที่ ๔๘	มหาตาปนรก	๖๒
ภาพที่ ๔๙	มหาตาปนรก และมหาวะจันรก	๖๓
ภาพที่ ๕๐	ภาพรวมมหาตาปนรก	๖๔
ภาพที่ ๕๑	มหาวะจันรก	๖๕
ภาพที่ ๕๒	ภาพรวมมหาวะจันรก	๖๖
ภาพที่ ๕๓	โลกันตนรก	๖๗

ภาพที่ ๕๔	จักรวาล	๖๘
ภาพที่ ๕๕	อสุรกาย	๖๙
ภาพที่ ๕๖	เปรตหมู่ต่างๆ	๗๐
ภาพที่ ๕๗	เปรตหมู่ต่างๆ	๗๑
ภาพที่ ๕๘	เปรตหมู่ต่างๆ	๗๒
ภาพที่ ๕๙	วิมานิกเปรต	๗๓
ภาพที่ ๖๐	เปรตหมู่ต่างๆ	๗๔
ภาพที่ ๖๑	เปรตหมู่ต่างๆ	๗๕
ภาพที่ ๖๒	พุทธประวัติ : ตอนพระพุทธเจ้าประสูติ	๗๖
ภาพที่ ๖๓	พุทธประวัติ : ตอนเสด็จประพาสอุทยาน	๗๗
ภาพที่ ๖๔	พุทธประวัติ : ตอนพระอินทร์ตีตีผืนผายและตอนนางสุชาดา ถวายข้าวมธุปายาส	๗๘
ภาพที่ ๖๕	พุทธประวัติ : ตอนพระพุทธเจ้าอยู่ป่าเลไล และตอนพระพุทธเจ้าลอยถาด	๗๙
ภาพที่ ๖๖	พุทธประวัติ : ตอนมารผจญ	๘๐
ภาพที่ ๖๗	พุทธประวัติ : ตอนเทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์	๘๑

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เล่มที่ ๑๐/ก ๘๓

รูปเล่มและสภาพของสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี เล่มที่ ๑๐/ก ๘๕

หน้าต้น ๘๗

บานแผนก หนังสือสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี เล่มที่ ๑๐/ก และคำบรรยาย

พระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่อง พระนครนิพพาน ๘๘

คำบรรยายพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่อง พระนครนิพพาน ๘๙

ภาพที่ ๑ มหานครนิพพาน ๙๑

ภาพที่ ๒ พระอริยบุคคล ๘ จำพวก ๙๒

ภาพที่ ๓ อัชชะตากาศ ๙๓

ภาพที่ ๔ อรูปพรหม ๙๔

ภาพที่ ๕ อรูปพรหม ๙๕

ภาพที่ ๖ พระพุทธเจดีย์ ๙๖

ภาพที่ ๗ สุตสัพพรหม และสุตสัพพรหม ๙๗

ภาพที่ ๘ อตปปาพรหม และอวิหาพรหม ๙๘

ภาพที่ ๙ อสัญญะพรหม และเวทปผลาพรหม ๙๙

ภาพที่ ๑๐ สุกกนิหาพรหม ปริตตสุภาพรหม และอัปปมาณสุภาพรหม ๑๐๐

ภาพที่ ๑๑ อามัสราพรหม ปริตตภาพรหม และอัปปมาณภาพรหม ๑๐๑

ภาพที่ ๑๒ ไฟประลัยกัลป์ ๑๐๒

ภาพที่ ๑๓ มหาพรหม ปาริสัชชาพรหม และปโรหิตาพรหม ๑๐๓

ภาพที่ ๑๔ สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ๑๐๔

ภาพที่ ๑๕	สวรรค์ชั้นนิมานรดี	๑๐๕
ภาพที่ ๑๖	สวรรค์ชั้นดุสิต	๑๐๖
ภาพที่ ๑๗	สวรรค์ชั้นยามา	๑๐๗
ภาพที่ ๑๘	สวรรค์ชั้นดาวดึงส์	๑๐๘
ภาพที่ ๑๙	จิตรลดาวันอุทยาน	๑๐๙
ภาพที่ ๒๐	เขากำแพงจักรวาล	๑๑๐
ภาพที่ ๒๑	พระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระราหู	๑๑๑
ภาพที่ ๒๒	สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา	๑๑๒
ภาพที่ ๒๓	วิมานบนยอดเขาสัตตบริภัณฑ์	๑๑๓
ภาพที่ ๒๔	พิภพแห่งครุฑ	๑๑๔
ภาพที่ ๒๕	อูตรกาโรทวีป บุษพูวิเทหทวีป และเหลี่ยมเขาพระสุเมรุ	๑๑๕
ภาพที่ ๒๖	เขาพระสุเมรุ	๑๑๖
ภาพที่ ๒๗	เหลี่ยมเขาพระสุเมรุ และอมรโคยานทวีป ชมพูทวีป	๑๑๗
ภาพที่ ๒๘	พิภพแห่งนาค	๑๑๘
ภาพที่ ๒๙	พิภพแห่งอสูร	๑๑๙
ภาพที่ ๓๐	พิภพแห่งอสูร	๑๒๐
ภาพที่ ๓๑	คำบรรยายลักษณะปิงสุภัพพี	๑๒๑
ภาพที่ ๓๒	คำบรรยายลักษณะปิงสุภัพพี	๑๒๒
ภาพที่ ๓๓	ยมโลก	๑๒๓
ภาพที่ ๓๔	สัญญาชีพนรก และพญายมโลกสอบถามเรื่องบุญบาป	๑๒๔
ภาพที่ ๓๕	สัญญาชีพนรก	๑๒๕
ภาพที่ ๓๖	สัญญาชีพนรก	๑๒๖
ภาพที่ ๓๗	สัญญาชีพนรก และคำบรรยายลักษณะกาลสุตตนรก	๑๒๗
ภาพที่ ๓๘	กาลสุตตนรก	๑๒๘
ภาพที่ ๓๙	ภาพรวมกาลสุตตนรก	๑๒๙
ภาพที่ ๔๐	กาลสุตตนรก และคำบรรยายสังฆาฏนรก	๑๓๐
ภาพที่ ๔๑	สังฆาฏนรก	๑๓๑
ภาพที่ ๔๒	ภาพรวมสังฆาฏนรก	๑๓๒
ภาพที่ ๔๓	สังฆาฏนรก และคำบรรยายลักษณะโรรูนรก	๑๓๓
ภาพที่ ๔๔	โรรูนรก	๑๓๔
ภาพที่ ๔๕	ภาพรวมโรรูนรก	๑๓๕
ภาพที่ ๔๖	โรรูนรก และคำบรรยายมหาโรรูนรก	๑๓๖
ภาพที่ ๔๗	มหาโรรูนรก	๑๓๗
ภาพที่ ๔๘	ภาพรวมมหาโรรูนรก	๑๓๘
ภาพที่ ๔๙	มหาโรรูนรก และคำบรรยายตาปนรก	๑๓๙
ภาพที่ ๕๐	ตาปนรก	๑๔๐
ภาพที่ ๕๑	ตาปนรก และคำบรรยายมหาตาปนรก	๑๔๑
ภาพที่ ๕๒	ภาพรวมตาปนรก	๑๔๒

ภาพที่ ๕๓	คำบรรยายลักษณะมหาตاپนรกและสภาพมหาตاپนรก	๑๔๓
ภาพที่ ๕๔	มหาตاپนรก	๑๔๔
ภาพที่ ๕๕	คำบรรยายลักษณะมหาเวจिनรกและสภาพมหาเวจिनรก	๑๔๕
ภาพที่ ๕๖	มหาเวจिनรก	๑๔๖
ภาพที่ ๕๗	ภาพรวมมหาเวจिनรก	๑๔๗
ภาพที่ ๕๘	คำบรรยายปริณิทนของเขากำแพงจักรวาล ปังสุปฏิพิน และที่ตั้งเขาต่างๆ	๑๔๘
ภาพที่ ๕๙	คำบรรยายลักษณะและสภาพโลกันตนรก	๑๔๙
ภาพที่ ๖๐	ภาพรวมโลกันตนรก	๑๕๐
ภาพที่ ๖๑	จักรวาล	๑๕๑
ภาพที่ ๖๒	ภาพรวมจักรวาลลอยน้ำอยู่	๑๕๒
ภาพที่ ๖๓	อสุรกาย	๑๕๓
ภาพที่ ๖๔	เปรตหมู่ต่างๆ	๑๕๔
ภาพที่ ๖๕	เปรตหมู่ต่างๆ	๑๕๕
ภาพที่ ๖๖	เปรตหมู่ต่างๆ	๑๕๖
ภาพที่ ๖๗	เปรตหมู่ต่างๆ	๑๕๗
ภาพที่ ๖๘	วิมานิกเปรต	๑๕๘
ภาพที่ ๖๙	เปรตหมู่ต่างๆ	๑๕๙
ภาพที่ ๗๐	เปรตหมู่ต่างๆ	๑๖๐
ภาพที่ ๗๑	พุทธประวัติ : ตอนพระพุทธเจ้าประสูติ	๑๖๑
ภาพที่ ๗๒	พุทธประวัติ : ตอนเสด็จประพาสอุทยาน	๑๖๒
ภาพที่ ๗๓	พุทธประวัติ : ตอนพระอินทร์ตีตผืนถวาย และตอนนางสุชาดา ถวายข้าวมธุปายาส	๑๖๓
ภาพที่ ๗๔	พุทธประวัติ : ตอนพระพุทธเจ้าอยู่ป่าเลไลยก์ และตอน พระพุทธเจ้าลอยถาด	๑๖๔
หน้าปลาย		๑๖๕
ภาพที่ ๗๕	พุทธประวัติ : ตอนเทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์	๑๖๗
ภาพที่ ๗๖	พุทธประวัติ : ตอนมารผจญ	๑๖๘
ภาพที่ ๗๗	แผนที่โบราณ : แสดงเส้นทางและเมืองต่างประเทศชายทะเล	๑๖๙
ภาพที่ ๗๘	แผนที่โบราณ : แสดงเส้นทางและเมืองต่างๆ ชายทะเล	๑๗๐
ภาพที่ ๗๙	แผนที่โบราณ : แสดงเส้นทางและเมืองต่างๆ ชายทะเล	๑๗๑
ภาพที่ ๘๐	แผนที่โบราณ : แสดงเส้นทางและเมืองต่างๆ ชายทะเล	๑๗๒
ภาพที่ ๘๑	แผนที่โบราณ : แสดงเส้นทางและเมืองต่างประเทศชายทะเล	๑๗๓
ภาพที่ ๘๒	แผนที่โบราณ : แสดงเส้นทางและเมืองต่างประเทศชายทะเล	๑๗๔
ภาพที่ ๘๓	แผนที่โบราณ : แสดงภาพราหูสุริยเหาะขึ้นมาจากอสุรพิภพ และอุตรกาโรทวีป อมรโคยานทวีป	๑๗๕

ภาพที่ ๘๔	แผนที่โบราณ : แสดงภาพภูเขาพระสุเมรุ	๑๗๖
ภาพที่ ๘๕	แผนที่โบราณ : แสดงภาพรวมภูเขาสัตตบริภัณฑ์	๑๗๗
ภาพที่ ๘๖	แผนที่โบราณ : แสดงที่ตั้งทวีปต่างๆ ในกามภูมิ	๑๗๘
ภาพที่ ๘๗	แผนที่โบราณ : แสดงภาพภูมิการเสวยพระชาติครั้งอดีต ของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในนิบาตชาดก	๑๗๙
ภาพที่ ๘๘	แผนที่โบราณ : แสดงพิภพและตำนานเรื่องนาคและภาพเล่าเรื่อง ในทุกนิบาตชาดก	๑๘๐
ภาพที่ ๘๙	แผนที่โบราณ : แสดงภาพเล่าเรื่องในทุกนิบาตชาดก ตั้งสนิบาตชาดก และป่าหิมพานต์	๑๘๑
ภาพที่ ๙๐	แผนที่โบราณ : แสดงป่าหิมพานต์	๑๘๒
ภาพที่ ๙๑	แผนที่โบราณ : แสดงภาพในทุกนิบาตชาดก และตั้งสนิบาตชาดก	๑๘๓
ภาพที่ ๙๒	แผนที่โบราณ : แสดงภาพต้นนารีผลในป่าหิมพานต์	๑๘๔
ภาพที่ ๙๓	แผนที่โบราณ : แสดงภาพต้นนารีผลในป่าหิมพานต์ และชาดกเรื่องนางทำชู้	๑๘๕
ภาพที่ ๙๔	แผนที่โบราณ : แสดงภาพหมู่บ้าน (๓ บ้าน) ในป่า ๖ ป่า	๑๘๖
ภาพที่ ๙๕	แผนที่โบราณ : แสดงภาพหมู่บ้าน ๖ บ้าน ในป่า ๖ ป่า	๑๘๗
ภาพที่ ๙๖	แผนที่โบราณ : แสดงภาพหมู่บ้าน (๓ บ้าน) ในป่า ๖ ป่า และภาพป่าไม้ต่างๆ	๑๘๘
ภาพที่ ๙๗	แผนที่โบราณ : แสดงภาพป่าหิมพานต์มีราชสีห์ ๔ หมู่	๑๘๙
ภาพที่ ๙๘	แผนที่โบราณ : แสดงภาพช้างหมู่ต่างๆ ในป่าหิมพานต์	๑๙๐
ภาพที่ ๙๙	แผนที่โบราณ : แสดงภาพวิมานของพระนารายณ์บนเขาไกรลาส	๑๙๑
ภาพที่ ๑๐๐	แผนที่โบราณ : แสดงภาพช้างตระกูลต่างๆ และม้าพลาก ตระกูลในป่าหิมพานต์	๑๙๒
ภาพที่ ๑๐๑	แผนที่โบราณ : แสดงภาพช้างตระกูลต่างๆ และม้าพลาก ตระกูลในป่าหิมพานต์ และเขาต่างๆ	๑๙๓
ภาพที่ ๑๐๒	แผนที่โบราณ : แสดงภาพสระอโนดาต	๑๙๔
ภาพที่ ๑๐๓	แผนที่โบราณ : แสดงภาพรวมสระอโนดาต	๑๙๕
ภาพที่ ๑๐๔	แผนที่โบราณ : แสดงภาพราชสีห์ โค และเทวดาผู้หญิง วิทยธรในป่าหิมพานต์	๑๙๖
ภาพที่ ๑๐๕	แผนที่โบราณ : แสดงภาพเทวดาผู้หญิง ผู้ชาย วิทยธรและ คนธรรพ์ มาเที่ยวเล่นในป่าหิมพานต์	๑๙๗
ภาพที่ ๑๐๖	แผนที่โบราณ : แสดงภาพช้างตระกูลต่างๆ กาลสระและ มันทากินสระ	๑๙๘
ภาพที่ ๑๐๗	แผนที่โบราณ : แสดงภาพสัตว์จตุบาทเลือกสี่หราชเป็นพญา	๑๙๙
ภาพที่ ๑๐๘	แผนที่โบราณ : แสดงภาพเขาอากาศคงคา	๒๐๐

ภาพที่ ๑๐๙	แผนที่โบราณ : แสดงภาพเล่าเรื่องรามสูรผูกเวรกับนางเมขลา	๒๐๑
ภาพที่ ๑๑๐	แผนที่โบราณ : แสดงภาพเล่าเรื่องจากชาดกต่างๆ	๒๐๒
ภาพที่ ๑๑๑	แผนที่โบราณ : แสดงภาพปัญจมหานทีในอินเดีย	๒๐๓
ภาพที่ ๑๑๒	แผนที่โบราณ : แสดงภาพสัตว์ชนิดต่างๆ และคนป่า ในป่าหิมพานต์	๒๐๔
ภาพที่ ๑๑๓	แผนที่โบราณ : แสดงภาพภูมิการเสวยพระชาติ ๑๐ ชาติสุดท้าย ก่อนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่องมหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์มหาราช กัณฑ์กุมาร กัณฑ์มัทรี	๒๐๕
ภาพที่ ๑๑๔	มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์ลักกบรรพ	๒๐๖
ภาพที่ ๑๑๕	มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์ฉกษัตริย์	๒๐๗
ภาพที่ ๑๑๖	มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์นครกัณฑ์	๒๐๘
ภาพที่ ๑๑๗	มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์นครกัณฑ์ และกัณฑ์มหาพน	๒๐๙
ภาพที่ ๑๑๘	มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์นครกัณฑ์ และกัณฑ์จุลพน	๒๑๐
ภาพที่ ๑๑๙	มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์นครกัณฑ์ กัณฑ์ชูชก และกัณฑ์วนประเทศ	๒๑๑
ภาพที่ ๑๒๐	มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์หิมพานต์ และกัณฑ์ทศกันท์	๒๑๒
ภาพที่ ๑๒๑	แผนที่โบราณ : แสดงเมืองในสมัยพุทธกาล และมหาวิหาร ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ	๒๑๓
ภาพที่ ๑๒๒	แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่และเมืองสมัยพุทธกาลและ พุทธประวัติ ตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรรม	๒๑๔
ภาพที่ ๑๒๓	แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่สำคัญเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ และพุทธประวัติตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรรม	๒๑๕
ภาพที่ ๑๒๔	แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่สำคัญเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ ครั้งพุทธกาล	๒๑๖
ภาพที่ ๑๒๕	แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่สำคัญและเมืองต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ กับพุทธประวัติครั้งพุทธกาล	๒๑๗
ภาพที่ ๑๒๖	แผนที่โบราณ : แสดงเมืองและสถานที่ประดิษฐานรอย พระพุทธรูป และพระธาตุของพระพุทธเจ้า	๒๑๘
ภาพที่ ๑๒๗	แผนที่โบราณ : แสดงเมืองต่างๆ สถานที่ประดิษฐาน รอยพระพุทธรูป และเจดีย์สำคัญ	๒๑๙
ภาพที่ ๑๒๘	แผนที่โบราณ : แสดงเมืองชายทะเลต่างๆ เกาะ และสถานที่ สำคัญที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูป	๒๒๐
ภาพที่ ๑๒๙	แผนที่โบราณ : แสดงเมืองชายทะเล เกาะต่างๆ และ ภาพเล่าเรื่องการใช้เรือสำเภา	๒๒๑
ภาพที่ ๑๓๐	แผนที่โบราณ : แสดงภาพการใช้เรือสำเภาเป็นพาหนะเดินทาง ในทะเล	๒๒๒
ภาพที่ ๑๓๑	ภาพรวมแสดงการใช้เรือสำเภาเป็นพาหนะ	๒๒๓

ภาพที่ ๑๓๒	แผนที่โบราณ : แสดงเมืองต่างๆ ในประเทศลังกา	๒๒๔
ภาพที่ ๑๓๓	แผนที่โบราณ : แสดงภาพรวมเมืองต่างๆ ในเกาะลังกา	๒๒๕
ภาพที่ ๑๓๔	แผนที่โบราณ : แสดงภาพมหาสมุทรอินเดีย	๒๒๖
ภาพที่ ๑๓๕	ภาพเล่าเรื่องจากทศกนิบาต เรื่องจตุทวารชาดก	๒๒๗
ภาพที่ ๑๓๖	ทศชาติชาดกเรื่องเดมิยชาดก	๒๒๘
ภาพที่ ๑๓๗	ทศชาติชาดกเรื่องมหาชนกชาดก	๒๒๙
ภาพที่ ๑๓๘	ทศชาติชาดกเรื่องสุวรรณสามชาดก	๒๓๐
ภาพที่ ๑๓๙	ทศชาติชาดกเรื่องเนมิราชชาดกและมโหสถชาดก	๒๓๑
ภาพที่ ๑๔๐	ทศชาติชาดกเรื่องภริทัตตชาดก	๒๓๒
ภาพที่ ๑๔๑	ทศชาติชาดกเรื่องภริทัตตชาดก	๒๓๓
ภาพที่ ๑๔๒	ทศชาติชาดกเรื่องจันทกุมารชาดก	๒๓๔
ภาพที่ ๑๔๓	ทศชาติชาดกเรื่องนารทชาดก	๒๓๕
ภาพที่ ๑๔๔	ทศชาติชาดกเรื่องวิธูรบัณฑิตชาดก	๒๓๖
ภาพที่ ๑๔๕	ทศชาติชาดกเรื่องมหาเวสสันดรชาดก	๒๓๗
บรรณานุกรม		๒๓๙
ดัชนี		๒๔๓
ดัชนีค้นคำ		๒๔๕
ดัชนีค้นเรื่อง		๒๕๒
ภาคผนวก		๒๕๗
ภาคผนวก ก.		๒๕๙
๑.	คำนำในการจัดพิมพ์ครั้งพุทธศักราช ๒๕๒๔	๒๖๐
๒.	เรื่องไตรภูมิโบราณ	๒๖๔
๓.	แผนภูมิโครงสร้างไตรภูมิ	๒๖๕
๔.	เรื่องเมืองสุชาติ	๒๖๖
๕.	บัญชีรายชื่อภูมิต่างๆ ในไตรภูมิ พร้อมด้วยความหมายของภูมินั้น	๒๗๑
๖.	เรื่องประวัติสังเขปเจ้าพญาศรีธรรมราชา	๒๗๕
ภาคผนวก ข.		๒๗๖
๑.	คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๕/๒๕๔๑ เรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการ อำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒	๒๗๗
๒.	คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ที่ ๓/๒๕๔๑ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการ ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ	๒๘๑
๓.	คำสั่งกรมศิลปากร ที่ ๑๔๗/๒๕๔๒ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการ ฝ่ายเอกสารหนังสือ	๒๘๔

บทนำ^๑

สมุดภาพไตรภูมิ เป็นผลงานจิตรกรรมประเพณีบนเอกสารโบราณที่สร้างขึ้นจากความศรัทธาและความเชื่อของชาตินับเป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาติที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของบรรพชนไทย ในการถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจในเรื่องไตรภูมิออกมาเป็นภาพที่มีทั้งความงดงามในเชิงศิลปะ และมีความหมายในทางปรัชญาและศาสนา ซึ่งรายละเอียดของภาพยังสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมและขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติในยุคสมัยที่สร้างผลงานชิ้นนั้นได้เป็นอย่างดี นับเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สำคัญอีกโสดหนึ่งด้วย

วรรณกรรมเรื่องไตรภูมิพระร่วง เป็นผลงานพระราชนิพนธ์ที่เกิดขึ้นจากการศึกษาค้นคว้าข้อธรรม โดยอาศัยคัมภีร์ต่างๆ มากกว่า ๓๐ คัมภีร์^๒ เนื้อความในเรื่องกล่าวถึงจักรวาลวิทยา ปรัชญา จริยศาสตร์ ชีววิทยา ความคิดความเชื่อตามหลักพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยข้อธรรมที่สำคัญ คือ ละเว้นกรรมชั่ว ประกอบกรรมดี เพื่อให้สามารถบรรลุจุดสูงสุดของชีวิต

ภาพจิตรกรรมในหนังสือสมุดภาพไตรภูมิ นับเป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาติที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของบรรพชนไทย ในการถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจในเรื่องไตรภูมิออกมาเป็นภาพที่มีทั้งความงดงามในเชิงศิลปะ และมีความหมายในทางปรัชญาและศาสนา ซึ่งรายละเอียดของภาพยังสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมและขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติในยุคสมัยที่สร้างผลงานชิ้นนั้นได้เป็นอย่างดี นับเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สำคัญอีกโสดหนึ่งด้วย

รูปเล่มและขนาดของสมุดภาพไตรภูมิ มีขนาดใหญ่กว่าสมุดไทยธรรมดา กล่าวคือมีขนาดโดยประมาณ ๒ แบบ คือ ขนาดกว้าง ๑๒ เซนติเมตร ยาว ๖๓ เซนติเมตร และขนาดกว้าง ๒๘

^๑ เรียบเรียงโดย นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวั่งเจริญ นักภาษาโบราณ ๗ ว.

^๒ รายละเอียดปรากฏในภาคผนวก ก ๑.

เช่นติเมตร ยาว ๕๑ เซนติเมตร อย่างไรก็ตามถึงแม้สมุดจะมีขนาดใหญ่แล้ว ก็ยังคงมีพื้นที่ค่อนข้างจำกัดสำหรับการเขียนภาพเพื่อให้สอดคล้องกับรายละเอียดของเรื่อง ดังนั้นช่างเขียนจึงจำเป็นต้องใช้ความสามารถในการประมวลเรื่องแต่ละตอนในไตรภูมิถ่ายทอดเป็นภาพเล่าเรื่องให้สามารถสื่อความหมายได้อย่างชัดเจน และส่วนใหญ่นิยมเขียนภาพแต่ละตอนให้จบใน ๑ เฟรม^๑

หนังสือสมุดภาพไตรภูมิทั้งเล่ม ส่วนใหญ่จะใช้หน้าต้น^๒ เพียงด้านเดียวเพื่อเขียนเรื่องไตรภูมิ ส่วนหน้าปลายมักจะใช้เขียนภาพแผนที่โบราณ ภาพป่าหิมพานต์ และพุทธประวัติหรือชาดก แต่ก็มีบางเล่มที่ใช้เฉพาะหน้าต้นเพียงด้านเดียวเพื่อเขียนเรื่องไตรภูมิ ส่วนหน้าปลายเว้นว่างไว้

การเขียนภาพไตรภูมิในหน้าต้น วางรูปแบบการเขียนตามแนวนอนแล้วเปิดหน้าสมุดจากด้านในออกนอกตัว ซึ่งถือเป็นระเบียบวิธีการใช้หนังสือสมุดไทยแบบปกติ ส่วนหน้าปลายช่างเขียนได้เปลี่ยนแนวของสมุดให้เป็นแนวขวางแล้วเปิดหน้าสมุดจากขวามาซ้าย เพื่อให้ได้ความกว้างของหน้าสมุดมากขึ้น จะได้สามารถเก็บรายละเอียดต่างๆของภาพทั้งในเชิงลึกและเชิงสูงให้ได้มากที่สุด ประกอบกับภาพบางภาพไม่ได้จบใน ๑ เฟรม จะได้สามารถวาดภาพต่อออกไปอีก ๑ หน้า หรือมากกว่านั้นติดต่อกันไปอย่างสะดวก มีข้อสังเกตว่าการบันทึกภาพในหน้าปลายมักจะมีเส้นแบ่งภาพให้รู้ว่าจะเรื่องแล้ว และภาพต่อไปเป็นเรื่องใหม่ ถึงแม้ว่าบางครั้งส่วนประกอบปลีกย่อยในภาพ เช่น ต้นไม้ ภูเขา หรือก้อนหิน อาจจะเชื่อมติดต่อหรือเชื่อมเข้าไปในอีกภาพหนึ่งก็ได้เพื่อเชื่อมโยงองค์ประกอบของภาพแต่ละตอนเข้าด้วยกัน นอกจากนี้ ช่างเขียนอาจจะแบ่งเนื้อที่ของกระดาษเป็นสองส่วน คือ ส่วนบนและส่วนล่าง แล้วลำดับเรื่องสลับกันไป หรือแยกเป็นคนละส่วนก็มีแล้วแต่ความเหมาะสมของเรื่อง รูปทรงของภาพ เนื้อที่ หรือแล้วแต่ความพอใจของช่างเขียน ซึ่งมักจะมีระเบียบแบบแผนที่สามารถพิจารณาแนวทางในการเขียนภาพได้ง่ายๆ ไม่ยุ่งยากสับสนนัก และมีข้อสังเกตว่าภาพชาดกน่าจะต้องอ่านจากภาพที่อยู่ใกล้ตัวออกไปหาภาพที่อยู่ไกลตัวเป็นหลัก ถึงแม้เนื้อหาของเรื่องแต่ละตอนจะจบในตัวเอง หรือสืบทอดไปหน้าอื่นอีกก็ตาม เมื่อคลี่สมุดให้ยาวออกทั้งหมดแล้วก็จะเป็นเรื่องที่มีเนื้อหาติดต่อกันไปตลอดทั้งเล่ม

การลำดับภาพในหนังสือสมุดภาพไตรภูมิทุกเล่มจะเหมือนกัน โดยเริ่มต้นจากภาพที่เป็นความปรารถนาสูงสุดในอุดมคติของมนุษย์ตามแนวพุทธศาสนา คือ ภาพมหานครนิพพานเป็นภาพแรก แล้วค่อยลดหลั่นลงไปตามลำดับชั้นของกรรมต่อไป จนถึงหนักที่สุดของกรรมชั่ว โดยเขียนภาพบุคคลให้มีอิริยาบถที่ให้ความรู้สึกทางอารมณ์เป็นเครื่องแสดงลักษณะของภพภูมิต่างๆ ให้แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด อีกทั้งยังมีการใช้คำบรรยายสั้นๆ ประกอบภาพหรือเขียนภาพแสดงลักษณะรายละเอียดของเรื่องให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

หนังสือสมุดภาพไตรภูมิที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร มีจำนวนหลายฉบับด้วยกัน มีทั้งที่บันทึกข้อความด้วยอักษรไทย ภาษาไทยและอักษรอื่นๆ ภาษาอื่นๆ เช่นหนังสือสมุดภาพไตรภูมิภาษาเขมร หนังสือสมุดภาพไตรภูมิภาษาลาว เป็นต้น โดยเฉพาะฉบับที่เป็นภาษาไทย สามารถจำแนกเป็นยุคสมัยได้โดยอาศัยข้อมูลจากบานแผนก ตัวอักษรหรือรายละเอียดของภาพมาประกอบการพิจารณา ฉบับที่เก่าที่สุดเป็นฝีมือสมัยอยุธยา และฉบับที่มีหลักฐานระบุระยะเวลาชัดเจนที่สุดเป็นฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี

^๑ หมายถึง ๑ หน้าคู่สมุดไทย

^๒ หนังสือสมุดไทยจะมีเพียง ๒ หน้าเท่านั้น คือ ด้านแรกที่เริ่มต้นบันทึกข้อความก่อนเรียกว่า หน้าต้น และพลิกกลับอีกด้านหนึ่ง เรียกว่า หน้าปลาย

ข้อแตกต่างของหนังสือสมุดภาพไตรภูมิสมัยต่างๆ ในที่นี้จะกล่าวถึงเพียง ๒ สมัยที่นำมาจัดพิมพ์ในครั้งนี้เท่านั้น คือ สมัยอยุธยา เลขที่ ๖ และ เลขที่ ๘ จำนวน ๒ เล่ม สมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ และ เลขที่ ๑๐/ก จำนวน ๒ เล่ม เอกสารทั้ง ๒ สมัยนี้ เมื่อพิจารณาถึงเนื้อหาในเรื่องโดยรวมแล้ว หน้าต้นจะกล่าวถึงเรื่องไตรภูมิ โดยใช้ภาพสื่อความหมายที่คล้ายคลึงกัน จะแตกต่างกันเฉพาะรายละเอียดในภาพเท่านั้น ส่วนหน้าปลายจะเป็นแผนที่โบราณตามความรู้และความเข้าใจของคนในสมัยนั้น ภาพปาหิมพานต์ ชาติต่างๆ และมักจะจบลงด้วยเรื่องทศชาติชาดก มีข้อแตกต่างเฉพาะการลำดับภาพ บางเล่มอาจจะสลับที่กันบ้าง ส่วนรายละเอียดของภาพในชาดกแต่ละเรื่องจะเขียนภาพต่างกันตามเนื้อหาของเรื่องคนละตอนก็ได้ กล่าวโดยสรุปเนื้อหาโดยรวม คือ เรื่องเดียวกัน ข้อแตกต่างข้อใหญ่ที่เห็นได้อย่างชัดเจนของเอกสาร ๒ สมัย คือ

๑. หนังสือสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา วาดภาพพรหม เป็นพรหม ๔ หน้าทุกภาพ หมายถึง เห็น ๓ ด้าน คือ ด้านหน้าตรง และด้านข้าง ซ้าย - ขวา ส่วนด้านหลังซ่อนอยู่กับด้านหน้า จึงมองไม่เห็น ฉบับหลวงกรุงธนบุรี วาดภาพพรหมทุกภาพให้มีหน้าเพียงหน้าเดียวเท่านั้น

๒. เนื้อหาเรื่องไตรภูมิแต่ละตอนของฉบับสมัยอยุธยา ส่วนใหญ่จะเขียนให้แต่ละภาพจบลง ใน ๑ เฟ้นิก เท่านั้น แต่ฉบับหลวงกรุงธนบุรี ภาพมักจะยืดยาวออกไปอีก ๑ หน้า หรือมากกว่านั้น

๓. หนังสือสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เขียนบรรยายเนื้อหาด้วยอักษรไทย* เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ไม่มีอักษรขอมกำกับคาถาบาลี แต่ฉบับหลวงกรุงธนบุรี นอกจากจะบรรยายเนื้อหาด้วยอักษรไทยแล้ว ยังมีการใช้อักษรขอมกำกับคาถาภาษาบาลีด้วย ตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ปรากฏข้อความในบานแผ่นกของสมุดภาพไตรภูมิ ฉบับหลวงกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ดังนี้

“สมเด็จพระบรมกษัตริราช... กรุงธนบุรีศรีมหาสมุทร... จึงตรัสสั่ง เจ้าพญาศรีธรรมราช ผู้เป็นอรรคมหาเสนาธิบดี ให้จัดพระสมุดเนื้อดีแล้วให้ส่งไปแก่ช่างเขียนให้เขียนไตรภูมิ ให้ไปเขียนในสำนักสมเด็จพระสังฆราช ให้สมเด็จพระสังฆราชบอกกล่าวบังคับให้เขียนตามเรื่องราว มีในพระบาฬีแล้วให้คัดบาฬีประทับลงไว้ให้แจ้งจงทุกประการ จะได้เป็นคติสืบไป”

การจัดพิมพ์สมุดภาพไตรภูมิครั้งนี้ แบ่งพิมพ์เป็น ๒ เล่ม ตามยุคสมัยของต้นฉบับ กล่าวคือ รวมฉบับที่เป็นฝีมือสมัยอยุธยา ๒ เล่ม คือ ฉบับเลขที่ ๖ และเลขที่ ๘ ไว้ด้วยกัน เป็นเล่มที่ ๑ และรวมฉบับที่ระบุดีกราชในสมัยกรุงธนบุรี ๒ เล่ม คือ เลขที่ ๑๐ และ ๑๐/ก ไว้ด้วยกัน เป็นเล่มที่ ๒

การจัดลำดับภาพทั้งหมดในเล่ม จัดเรียงตามลำดับทั้งข้อความและภาพที่ปรากฏตามต้นฉบับ ในหนังสือสมุดไทยแต่ละเล่มตามลำดับเลขที่ของเอกสาร โดยเฉพาะสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ ๖ จัดเรียงลำดับเท่าที่ภาพคงเหลือเท่านั้น แล้วเขียนคำอธิบายอย่างกว้างๆ ไว้ใต้ภาพแต่ละหน้า โดยใช้ข้อมูลจากคำบรรยายในภาพและค้นคว้าเพิ่มเติมในกรณีที่คำบรรยายไม่สามารถให้ความกระจ่างได้เพียงพอ เช่น ในทศชาติชาดก หรือมหาเวสสันดรชาดก เป็นต้น พร้อมทั้งจัดทำดัชนีช่วยค้นโดยละเอียดแนบไว้ท้ายเล่มด้วย

* อักษรไทยที่ใช้ในฉบับอยุธยาทั้ง ๒ เล่มนั้น เป็นอักษรคนละแบบ คือ ฉบับเลขที่ ๖ ใช้อักษรไทยสมัยโบราณที่เรียกว่า อักษรไทยย่อ ฉบับเลขที่ ๘ ใช้อักษรไทยสมัยอยุธยาแบบธรรมดา

อนึ่ง สมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี ได้เคยจัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๔ ซึ่งมีคำนำและภาคผนวกที่ให้ความรู้เรื่องไตรภูมิอย่างละเอียด จึงนำมาพิมพ์รวมไว้เป็นภาคผนวกของการจัดพิมพ์ครั้งนี้ด้วย

ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับเอกสารแต่ละเล่ม มีรายละเอียดที่น่าสนใจดังจะสรุปสาระของสมุดภาพไตรภูมิแต่ละเล่มเรียงตามลำดับเลขที่เอกสารโดยสังเขป ดังต่อไปนี้

สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ ๖

ชื่อ ไตรภูมิโลกสันฐานสมัยอยุธยา

สมุดภาพไตรภูมิเล่มนี้ ประวัติของหนังสือบันทึกไว้ว่า เป็นสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ แต่ในหมายเหตุของบัญชีเอกสาร มีสำเนาบันทึกของ นายสมภพ จันทรประภา รองอธิบดีกรมศิลปากรได้ทำบันทึกแสดงความคิดเห็นเสนอ นายเดโช สนวนานนท์ อธิบดีกรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๑ ว่าจะนำจะเป็นสมุดภาพเล่มที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมขุนราชสีห์^๑ ลอกถ่ายลงมาจากจิตรกรรมฝาผนังโบสถ์ของวัดราชประดิษฐสถานกรุงเก่า เมื่อคราวเสด็จไปทอดพระเนตรวัดนี้ เมื่อปีขาลอัฐศก จุลศักราช ๑๒๒๘ (พ.ศ. ๒๔๐๙) โดยอ้างหลักฐาน จากบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน ตอนพระราชพิธีในเดือน ๙ ในที่นี้จะยกข้อความมาแสดงให้ชัดเจนดังนี้

“...เมื่อปีขาลอัฐศก จุลศักราช ๑๒๒๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกรุงเก่า เป็นเวลากำลังสร้างวัดราชประดิษฐ์ที่กรุงเทพฯ จึงเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรวัดราชประดิษฐ์ที่กรุงเก่า ได้ทอดพระเนตรเห็นลายเขียนที่ผนังโบสถ์ มีรูปผู้หญิงสวมเครื่องประดับศีรษะต่างๆ ไม่เหมือนนรตลกละคร ดำรัสว่าเป็นการแต่งตัวอย่างที่มีมาในกฎมนเทียรบาลด้วยวัดราชประดิษฐ์นั้น คงต้องสร้างก่อนแผ่นดินพระไชยราชา จึงเป็นที่พระมหาจักรพรรดิ เมื่อยังเป็นพระเทียรราชออกไปผนวชอยู่ในวัดนั้น เป็นวัดของพระเจ้าแผ่นดินในบรมราชวงศ์เชียงราย ซึ่งสืบเนื่องมาแต่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงสร้าง ในขณะนั้นลายเขียนยังอยู่เกือบจะเต็มผนังทั้งแถบ ได้โปรดให้กรมขุนราชสีห์ลอกถ่ายลงมา...”^๒

เบื้องต้นหนังสือเล่มนี้คงจะเก็บรักษาไว้ในหอหลวง ต่อมาภายหลังเมื่อสร้างหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครขึ้นจึงพระราชทานหนังสือในหอหลวงทั้งหมดให้หอพระสมุดฯ รวมทั้งสมุดภาพไตรภูมิเล่มนี้ด้วย

สภาพของเอกสาร มีขนาดโดยประมาณกว้าง ๒๐ ซม. ยาว ๕๓.๕ ซม. หน้า ๖ ซม. บันทึกข้อความทั้งสองด้าน แต่สภาพของเอกสารชำรุดทรุดโทรมมาก กล่าวคือกระดาษเปื่อยยุ่ยมาก และรอยพับทุกรอยหลุดขาดจากกันเป็นแผ่นๆ ทำให้ข้อความและภาพไม่สมบูรณ์ชัดเจน บางภาพเหลือเพียงไม่ถึง ๑ ใน ๔ ส่วนของภาพ แต่กระนั้นก็ดี รายละเอียดของภาพก็ยังคงความงดงาม มี

^๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนราชสีห์วิกรม ผู้กำกับกรมช่างศิลา และกรมช่างสิบหมู่ในรัชกาลที่ ๔ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายชุมสาย

^๒ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, พระราชพิธีสิบสองเดือน. (พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. พระนคร : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๖.) หน้า ๕๓๘.

คุณค่ายิ่งในเชิงศิลปะและประวัติศาสตร์ รวมถึงสิ่งที่ใช้เขียนภาพก็ยังคงชัดเจน สดใสดี เนื่องจากสีที่นำมาใช้ส่วนใหญ่เป็นสีที่ได้จากธรรมชาติ เอกสารเล่มนี้ได้รับการดูแลเบื้องต้นเป็นอย่างดี เพื่อเตรียมการอนุรักษ์ต่อไปในอนาคต

อายุของเอกสาร เนื่องจากเอกสารเล่มนี้ชำรุดมาก ไม่มีบานแพนกบอกที่มาของหนังสือ แต่ประการใดทั้งสิ้น ถ้าดูจากประวัติของเอกสารตามคำสันนิษฐานของ นายสมภพ จันทรประภา ก็สอดคล้องกับการพิจารณารายละเอียดในภาพ กล่าวคือต้องเป็นฝีมือสมัยอยุธยาแน่นอน แต่จะเป็นฉบับคัดลอกขึ้นใหม่หรือเป็นฉบับสมัยอยุธยาตกทอดมาเท่านั้น เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ที่มีบานแพนกบอกศักราชไว้อย่างชัดเจน ประกอบกับเหตุผลที่ว่า ถ้าเป็นเอกสารที่คัดลอกในรัชกาลที่ ๔ ย่อมจะต้องเก็บรักษาไว้ที่หอหลวงเช่นเดียวกัน ดังนั้นสภาพการชำรุดของเอกสารน่าจะน้อยกว่าหรือใกล้เคียงกับสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ แต่โดยความเป็นจริงสภาพการชำรุดของเอกสารเลขที่ ๖ นี้ เป็นการชำรุดแบบเปื่อยยุ่ยอย่างมากเพราะความเสื่อมสภาพตามกาลเวลามากกว่าปัญหาการหิบบใช้ อีกทั้งรูปแบบของตัวอักษรที่ใช้เขียนคำบรรยายในเรื่องก็เป็นอักษรไทยแบบโบราณที่เรียกว่าอักษรไทยย่อ ซึ่งเป็นรูปแบบอักษรไทยที่นิยมใช้อย่างมากในสมัยอยุธยา มีลักษณะเป็นอักษรตัวบรรจงสวยงาม มีการวัดปลายเส้นอักษร และเมื่อประสมสระก็มักจะเขียนให้ติดต่อกับตัวพยัญชนะ ดังนั้นเอกสารเล่มนี้น่าจะเป็นต้นฉบับฝีมือสมัยอยุธยาที่ตกทอดมามากกว่าตามเหตุผลดังกล่าวแล้วข้างต้น

เนื้อหาในเล่ม ไม่สมบูรณ์นัก แบ่งเป็น ๒ เรื่อง คือ หน้าต้นใช้บันทึกภาพเล่าเรื่องในไตรภูมิ โดยเริ่มจากภาพมหานครนิพพาน ภาพพระอริยบุคคล ๘ จำพวก ภาพอรุณพรหม รูปพรหม สวรรค์ชั้นต่างๆ ภาพเขาพระสุเมรุที่ล้อมรอบด้วยภูเขา มหาสมุทร และทวีปทั้ง ๔ ไปจนถึงนรกขุมต่างๆ เปรีต อสุรกาย และภาพพุทธประวัติ ซึ่งเหลือเพียง ๑ ภาพเท่านั้น จึงจบหน้าต้น หน้าปลายเริ่มต้นด้วยแผนที่โบราณ แสดงภาพเมืองชายทะเลตามความเข้าใจของผู้คนในสมัยนั้น ภาพบ้านเมือง และสถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ ภาพป่าหิมพานต์ จากนั้นเป็นทศชาติชาดก เริ่มต้นจากพระชาติสุดท้าย มหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์ต่างๆ แล้วย้อนกลับมาต่อด้วยภาพพระชาติที่ ๑ เตมียชาดก จนถึงพระชาติที่ ๘ พรหมนารถ โดยมีคำบรรยายสั้นๆ เขียนด้วยอักษรไทยโบราณ ภาษาไทยประกอบทุกภาพตลอดเล่ม

สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ ๘

ชื่อ แผนที่ไตรภูมิ (มีภาพระบายสี) ว่าด้วย ตอนนิริยกา เป็นต้น

สมุดภาพไตรภูมิเล่มนี้ มีประวัติแจ้งว่า เป็นมรดกของพระจักรพรรดิพงษ์ (เจ้ากรมจาด) และนางจิบ ภรรยา พระจักรพรรดิพงษ์ กับ นายจิตรี บุตร ได้ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายหอพระสมุดฯ เมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๗

สภาพของเอกสาร มีขนาดโดยประมาณ กว้าง ๒๕ ซม. ยาว ๖๐ ซม. หน้า ๘.๕ ซม. บันทึกข้อความทั้ง ๒ ด้าน ชำรุดมาก กระดาษเปื่อยยุ่ย เนื้อหาไม่ครบเล่ม ทั้งหน้าต้นและหน้าปลายขาดหายไปหลายหน้า รวมทั้งเนื้อหาในเล่มบางส่วนก็หลุดเปื่อยขาดหายไป ทำให้ข้อความและภาพบางส่วนไม่สมบูรณ์ สมุดภาพเล่มนี้ ได้รับการอนุรักษ์แล้วบางส่วน แต่สภาพเอกสารก็ยังไม่แข็งแรงเท่าที่ควร

อายุของเอกสาร แม้เนื้อหาของเอกสารจะขาดหายไปหลายหน้า ทำให้ไม่มีบานแพนกที่จะสามารถตรวจสอบอายุของเอกสารได้ก็ตาม แต่เมื่อศึกษาจากภาพจิตรกรรมและเนื้อหาในเล่มแล้ว ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ควรจะเป็นฝีมือสมัยอยุธยา

เนื้อหาในเล่ม แบ่งเป็น ๒ ส่วนอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ หน้าต้นเป็นภาพเล่าเรื่องในไตรภูมิ โดยเริ่มจากภาพมหานครนิพพานไปจนถึงนรกขุมต่างๆ เปรตขุมต่างๆ อสุรกาย แล้วต่อกับภาพพุทธประวัติ ภาพเล่าเรื่องมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์ต่างๆ จบด้วยเรื่องทศชาติชาดก ตั้งแต่พระชาติที่ ๑ ถึงพระชาติที่ ๙ โดยมีคำบรรยายสั้นๆ เขียนด้วยอักษรไทย ภาษาไทย ประกอบทุกภาพตลอดเล่ม

สมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐

ชื่อ ตำราภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี (มีภาพสีน้ำยา)

สมุดภาพไตรภูมิเล่มนี้ มีประวัติแจ้งว่า เป็นสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติจำลองขึ้นเมื่อจุลศักราช ๑๑๓๘ ตรงกับปีพุทธศักราช ๒๓๑๙

สภาพของเอกสาร มีขนาดโดยประมาณกว้าง ๓๐ ซม. ยาว ๕๒ ซม. หน้า ๑๐ ซม. บันทึกร่องความเพียงด้านเดียว ชำรุดมาก สันทบทสมุดเปื่อยยุ่ย ขาดทั้งเล่ม มีหลักฐานการอนุรักษ์แบบโบราณ ทั้งการอนุรักษ์ด้วยการใช้ด้ายและเข็มเย็บผ้าเย็บหน้าสมุดไว้ไม่ให้ขาดจากกัน และการใช้ผ้าทาการตามสันทบทสมุดที่ด้านหน้าปลายซึ่งไม่มีข้อความเพื่อยึดหน้าสมุดที่หลุดขาดจากกันไว้ ดังนั้น ถึงแม้เอกสารเล่มนี้จะมีเนื้อความสมบูรณ์ทั้งเล่มก็ตาม แต่สภาพของเอกสารก็ชำรุดค่อนข้างมาก

อายุของเอกสาร บานแพนกของเอกสารเล่มนี้ยังอยู่ครบถ้วนสมบูรณ์ ดังนั้นเราจึงทราบว่า เอกสารเล่มนี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงสั่งให้พระยาศรีธรรมราชา^๑ จัดพระสมุดเนื้อดี ส่งให้ช่างไปเขียนภาพในสำนักสมเด็จพระสังฆราช^๒ เพื่อให้สมเด็จพระสังฆราชบอกเรื่องและคัดข้อความภาษาบาลี ประกอบไว้ให้ชัดเจน ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๓๑๙ โดยบานแพนกของเรื่องบอกรายชื่อผู้เขียนภาพ และอาลักษณ์ผู้เขียนคำบรรยายทั้งอักษรไทยและอักษรขอมประกอบเรื่องด้วย

เนื้อหาในเล่ม มีเนื้อหาเป็นภาพเล่าเรื่องในไตรภูมิเพียงเรื่องเดียว โดยเริ่มข้อความในหน้าต้นด้วยบานแพนก ๑ หน้า ต่อด้วยคำบรรยายพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแจ้งเรื่องพระนครนิพพาน ภาพเล่าเรื่องพระนครนิพพานไปจนถึงนรกขุมต่างๆ อสุรกาย เปรตขุมต่างๆ จบเรื่องด้วยภาพพุทธประวัติจำนวน ๖ ภาพ มีคำบรรยายเนื้อหาสั้นๆ ประกอบด้วยอักษรขอมในส่วนที่เป็นคาถาภาษาบาลี และอักษรไทยในส่วนที่เป็นภาษาไทยตลอดเล่ม

สมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก

ชื่อ แผนที่ไตรภูมิ (มีรูปภาพ) ว่าด้วย ตอนมนุสสภกถา ถึง นิรียกถา และมีแผนที่ชายทะเล

สมุดภาพไตรภูมิเล่มนี้ มีประวัติว่า เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม) มอบให้หอพระสมุดฯ เมื่อปีขวด พุทธศักราช ๒๔๔๓

^๑ ดูประวัติสังเขปได้ในภาคผนวก ก ๖. หน้า ๒๗๕.

^๒ นามเดิมว่า ศรี เดิมอยู่วัดพนัญเชิง กรุงศรีอยุธยา เมื่อกรุงแตกหนีพม่าลงไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราช สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงพบเมื่อเสด็จลงไปตีเมืองนครศรีธรรมราช จึงนิมนต์มาอยู่วัดระฆัง แล้วทรงตั้งให้เป็นสมเด็จพระสังฆราช.

สภาพของเอกสาร มีขนาด โดยประมาณ กว้าง ๒๓ ซม. ยาว ๕๒ ซม. หน้า ๑๒ ซม. บันทึกข้อความทั้ง ๒ ด้าน สภาพของเอกสารนับได้ว่าแข็งแรงกว่าสมุดภาพไตรภูมิเล่มอื่นๆ ภาพในเล่มก็ยังมีสีค่อนข้างชัดเจน แม้กระนั้นก็ตีลบกระดาศสมุดหลายๆ หน้าก็เปื่อยยุ่ยขาดออกจากกัน จนทำให้บางส่วนของภาพและข้อความไม่สมบูรณ์ เอกสารเล่มนี้ได้รับการอนุรักษ์ส่วนที่ชำรุดเป็นเบื้องต้นแล้ว

อายุของเอกสาร เอกสารเล่มนี้มีบานแพนกบอกพุทธศักราช ๒๓๑๙ เหมือนเลขที่ ๑๐ แต่ไม่จบข้อความมีเพียง ๑ บรรทัดเท่านั้น แล้วเว้นที่ว่างไว้ไปต่อด้วยเนื้อหาของเรื่อง สันนิษฐานว่าคัดจำลองมาจากเอกสารเลขที่ ๑๐ แต่ก็ไม่ปรากฏหลักฐานว่าใครเป็นผู้จำลอง และจำลองขึ้นในยุคสมัยใดด้วย เมื่อพิจารณาจากประวัติความเป็นมา สภาพของเอกสารและอักขรวิธีที่ปรากฏในเล่มแล้วเชื่อว่าเอกสารเล่มนี้ น่าจะจำลองขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔

เนื้อหาในเล่ม เริ่มข้อความในหน้าต้นด้วยบานแพนก ต่อด้วยคำบรรยายพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเรื่องพระนครนิพพาน ภาพเล่าเรื่องตั้งแต่มหานครนิพพาน ไปจนถึงนรกขุมต่างๆ อสุรกาย เปตภูมิต่างๆ จบข้อความหน้าต้นด้วยภาพพระพุทธรูปประวัติภาพที่ ๔ ตอนพระพุทธรูปเจ้าลอยถาด หน้าปลาย เริ่มด้วยภาพพระพุทธรูปประวัติต่ออีก ๒ ภาพ คือ พระพุทธรูปเจ้าเสด็จไปเทศนาโปรดพุทธมารดาที่ดาวดึงส์สวรรค์ และภาพพระพุทธรูปเจ้าถูกมารผจญ จากนั้น จึงต่อด้วยภาพแผนที่โบราณแสดงบ้านเมืองต่างๆ ชายทะเล ตามความเข้าใจของคนในสมัยนั้น ภาพป่าหิมพานต์ ภาพบ้านเมืองและสถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ ภาพเล่าเรื่องมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์ต่างๆ แล้วจบเรื่องด้วยทศชาติชาดก ตั้งแต่พระชาติที่ ๑ ถึงพระชาติที่ ๑๐ โดยมีคำบรรยายสั้นๆ เขียนด้วยอักษรขอม ในส่วนที่เป็นคาถาภาษาบาลี และอักษรไทยในส่วนที่เป็นภาษาไทยตลอดเล่ม

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี
เลขที่ ๑๐

รูปเล่ม และสภาพของสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐

[illegible]

ภาพที่ ๑ มหานครนิพพาน

ภาพที่ ๒ พระอริยบุคคล ๘ จำพวก

ได้แก่ พระอรหัตตมรรค
พระอนาคามีมรรค
พระสกทาคามีมรรค
พระโสดาปัตติมรรค

พระอรหัตตผล
พระอนาคามีผล
พระสกทาคามีผล
พระโสดาปัตติผล

ภาพที่ ๓ อังษะดากาศ

บรรยายลักษณะเหนือรูปพรหมขึ้นไปว่าเป็นอังษะอากาศ แฝไปในอนันตจักรวาลหาที่สุดมิได้

๑ พรหมชั้นนี้ ชื่ออรปรหมเทททิพ
กณินิโก เป็นเทโหอยู่พิพระยบมกต
ครอบเทกสันตยาลม อรปรหมชั้น
นี้ชื่อเนวตัญญาภกลิมายกัระพรหม
ตยาลมยีน ๔๐๐๐ มหากาลป
อรปรหม ๔ ชั้นนี้ ชื่อปัญจระฆณนระ

๑๖๖
 ๑๖๗
 ๑๖๘
 ๑๖๙
 ๑๗๐
 ๑๗๑
 ๑๗๒
 ๑๗๓
 ๑๗๔
 ๑๗๕
 ๑๗๖
 ๑๗๗
 ๑๗๘
 ๑๗๙
 ๑๘๐
 ๑๘๑
 ๑๘๒
 ๑๘๓
 ๑๘๔
 ๑๘๕
 ๑๘๖
 ๑๘๗
 ๑๘๘
 ๑๘๙
 ๑๙๐
 ๑๙๑
 ๑๙๒
 ๑๙๓
 ๑๙๔
 ๑๙๕
 ๑๙๖
 ๑๙๗
 ๑๙๘
 ๑๙๙
 ๒๐๐

[illegible]

โข...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...

[illegible]

ใบลานจารึกเรื่องกฎหมายกรรมทนายบวริก
 ๑. กำหนดการ
 ๒. กำหนดการ
 ๓. กำหนดการ
 ๔. กำหนดการ
 ๕. กำหนดการ
 ๖. กำหนดการ
 ๗. กำหนดการ
 ๘. กำหนดการ
 ๙. กำหนดการ
 ๑๐. กำหนดการ

[illegible]

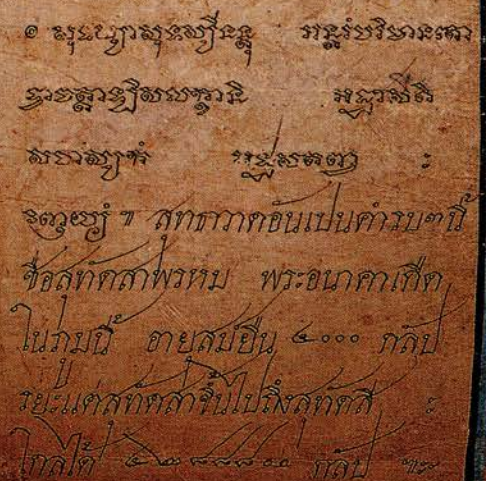
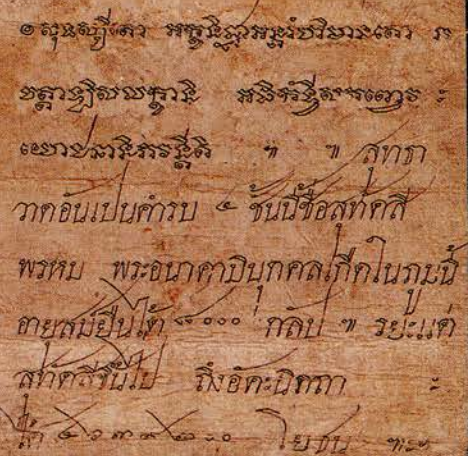
ภาพที่ ๔ รูปพรหม ๔

เนวส์ัญญาตนพรหม อากิญจัญญาตนพรหม วิญญาณัญญาตนพรหม และอากาสนัญญาตนพรหม

ภาพที่ ๕ พระพุทธเจดีย์

พระเจดีย์นี้ ประดิษฐานอยู่ในชั้นนอกนิมิตฐานพรหม

เป็นสูตรवासคํารบ ๔ และ ๓ ตามลำดับ

๑ พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในราชวงศ์
 จัตุรงคบุรี พระเจ้าทรงอุบัติขึ้นในราชวงศ์
 จัตุรงคบุรี พระเจ้าทรงอุบัติขึ้นในราชวงศ์
 กนกเป็นคำรบ ขึ้นมีชื่อท่าอระทิม
 พรหม พระอนาคามิบุตร เกิดใน
 ภูมิวิชัยภูมิขึ้นได้ ๑๐๐๐ มหากาล
 ระยะเวลาอระทิมขึ้นไปถึงทุกทิศ
 โกลได้ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ โยชนน

๑ พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในราชวงศ์
 จัตุรงคบุรี พระเจ้าทรงอุบัติขึ้นในราชวงศ์
 จัตุรงคบุรี พระเจ้าทรงอุบัติขึ้นในราชวงศ์
 กนกเป็นคำรบ ขึ้นมีชื่อท่าอระทิม
 พรหม พระอนาคามิบุตร เกิดใน
 ภูมิวิชัยภูมิขึ้นได้ ๑๐๐๐ มหากาล
 ระยะเวลาอระทิมขึ้นไปถึงทุกทิศ
 โกลได้ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ โยชนน
 ๑ พรหมขึ้นได้ ชื่ออระทิม
 อระทิม กนก กนก
 กนก กนก กนก กนก

ภาพที่ ๗ อตปปาพรหม และอวิหาพรหม

เป็นสุทธาวาสคำรบ ๒ และสุทธาวาสชั้นปฐมตามลำดับ

๑ พรหมชั้นนี้ชื่อ พรหม
อายุสมัยยืนกัลป์หนึ่ง ฯ

๑ พรหม ๓ ชั้นนี้ชื่อประภมมฉกฉกวม ภูมิเดียวกันเถ ฯ

๑ พรหมชั้นนี้ชื่อ : ๑ พรหมชั้นนี้ชื่อ
พรหมชั้นวิศิกต : พรหมชั้นวิศิกต
กัลป์ ๑ กัลป์เป็น ๑ ส่วน : อายุสมัยยืนได้ :
เอวส่วน ๑ เป็นอายุสมัย ๑ : ถึงกัลป์เถ ฯ

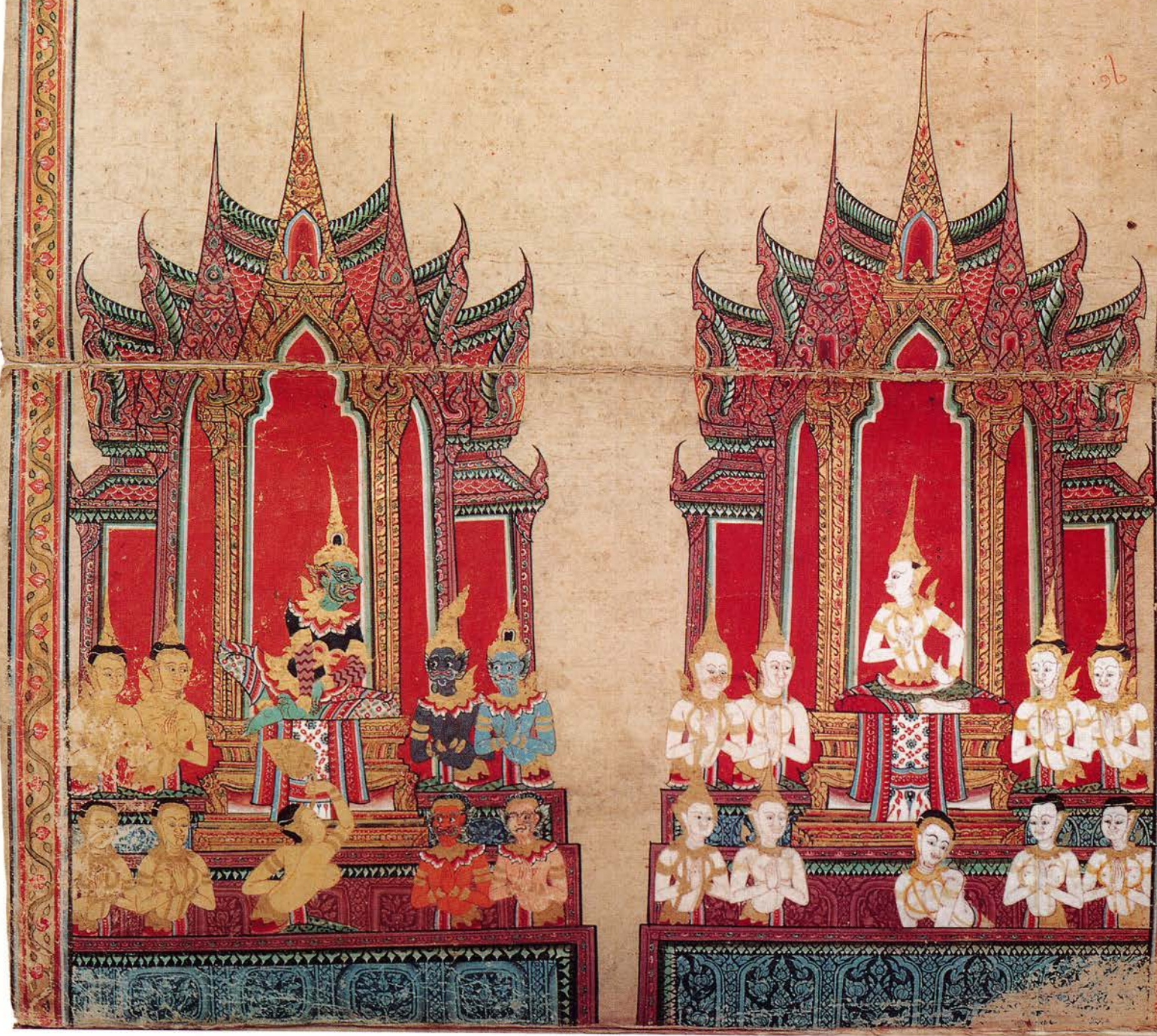
๑ วยะแต่ประภมมฉกฉกวม ขึ้นมาถึงพรหม
ประภมมฉกฉกวมนี้ได้ ๑๔๓๖๐๐๐ โยชน
๑ โยศวรรโคตมฉกฉกวมนี้ได้ ๑๔๓๖๐๐๐ โยชน ฯ

ภาพที่ ๑๒ มหาพรหม ปาริสาชชาพรหม และปโรหิตาพรหม

ผู้ได้ปฐมฌาน ตายแล้วมาเกิดในภพนี้

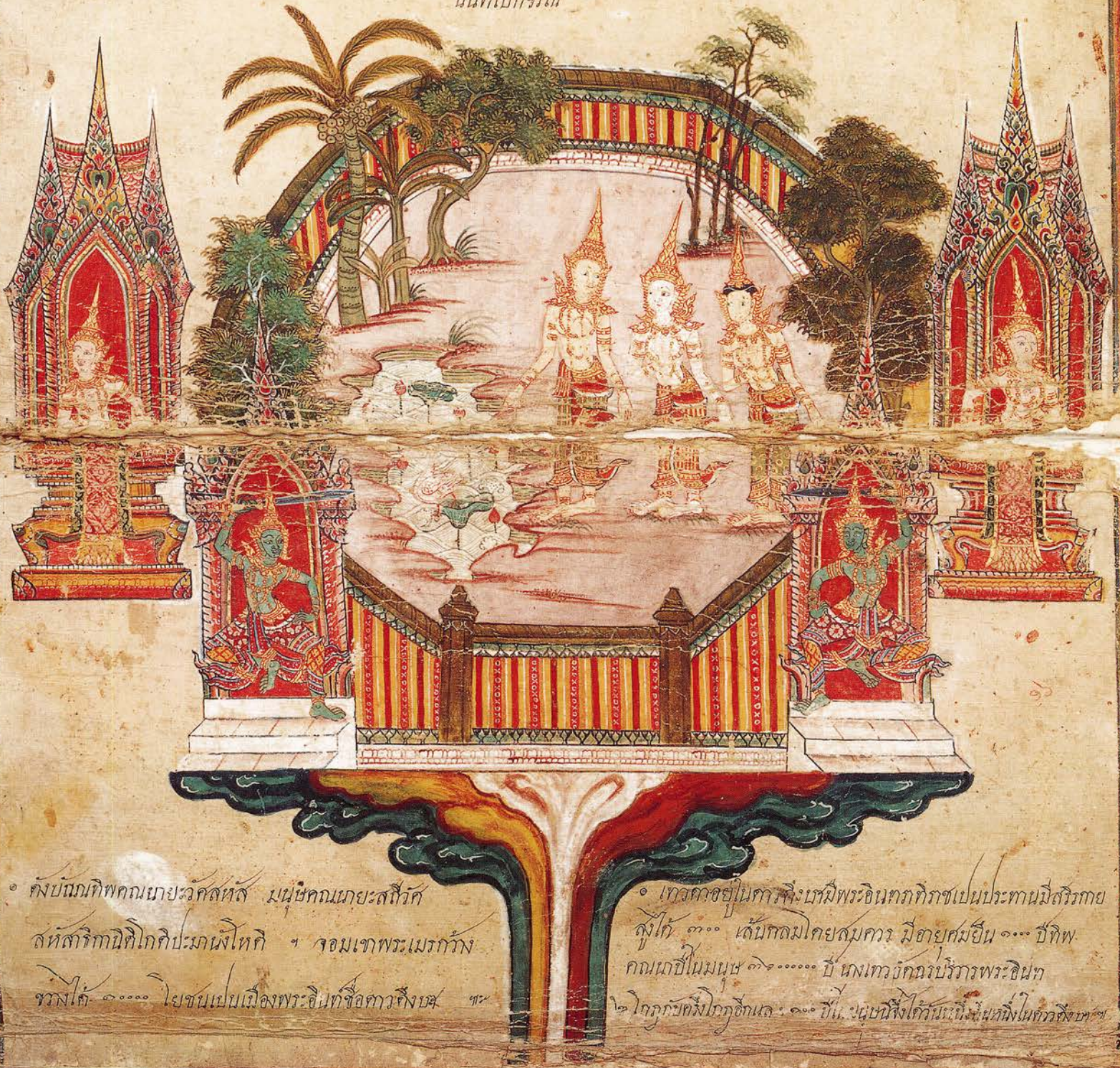
๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐. ๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐. ๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐. ๔๑. ๔๒. ๔๓. ๔๔. ๔๕. ๔๖. ๔๗. ๔๘. ๔๙. ๕๐. ๕๑. ๕๒. ๕๓. ๕๔. ๕๕. ๕๖. ๕๗. ๕๘. ๕๙. ๖๐. ๖๑. ๖๒. ๖๓. ๖๔. ๖๕. ๖๖. ๖๗. ๖๘. ๖๙. ๗๐. ๗๑. ๗๒. ๗๓. ๗๔. ๗๕. ๗๖. ๗๗. ๗๘. ๗๙. ๘๐. ๘๑. ๘๒. ๘๓. ๘๔. ๘๕. ๘๖. ๘๗. ๘๘. ๘๙. ๙๐. ๙๑. ๙๒. ๙๓. ๙๔. ๙๕. ๙๖. ๙๗. ๙๘. ๙๙. ๑๐๐.

ภาพที่ ๑๓ สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี

มีพระยาวสวัตติมาราธิราชเป็นใหญ่

๑ จิตการการุณยเมตตภาพรวม ๕๐๐ โยชน์ ๗ โทพคามมีมานลธะอยู่ในตัก
นางสุธรรมา นางสุจิตรา นางสุนันทา แกะเทพะเมธานกริพาลได้
ทอดพระเนตรนางนงกขณ ๗ ชื่อการังษ
นนทโปกขรณิ

๑ คัมภีร์กัมภีร์กณเมตตภาพรวม ๕๐๐ โยชน์ ๗ โทพคามมีมานลธะอยู่ในตัก
นางสุธรรมา นางสุจิตรา นางสุนันทา แกะเทพะเมธานกริพาลได้
ทอดพระเนตรนางนงกขณ ๗ ชื่อการังษ
นนทโปกขรณิ

๑ เทวคชอยู่ในการังษมีพระอินทร์เป็นประธาน มีนางสุธรรมา นางสุจิตรา และนางสุนันทา
ทอดพระเนตรนางนงกขณ ๗ ชื่อการังษ
นนทโปกขรณิ

ภาพที่ ๑๘ จิตรลดาวันอุทยาน

อยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีพระอินทร์เป็นประธาน มีนางสุธรรมา นางสุจิตรา และนางสุนันทา
ทอดพระเนตรนางนงกขณ ๗ ชื่อการังษ
นนทโปกขรณิ

ภาพที่ ๑๙ เขากำแพงจักรวาล

มีดาวพระเคราะห์ต่างๆ มีรัศมีสีต่างกัน และมีขนาดต่างๆ กันด้วย

ภาพที่ ๒๑ สวรรค์ชั้นจตุรุมหาราชิกา

เป็นที่ประทับของท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ ทิศมี

ท้าวภูวเรศ	เป็นใหญ่แก่ข้าทั้งหลาย	อยู่ที่ศุภสูตร
ท้าวธตรฐ	เป็นใหญ่แก่คนธรรพ์ทั้งหลาย	อยู่ที่ศุภบุรพา
ท้าววิรูปักษ์	เป็นใหญ่แก่นาคทั้งหลาย	อยู่ที่ศุภระจิม
ท้าววิรูปราชน	เป็นใหญ่แก่ภูมิกัณธทั้งหลาย	อยู่ที่ศุภกัณณ

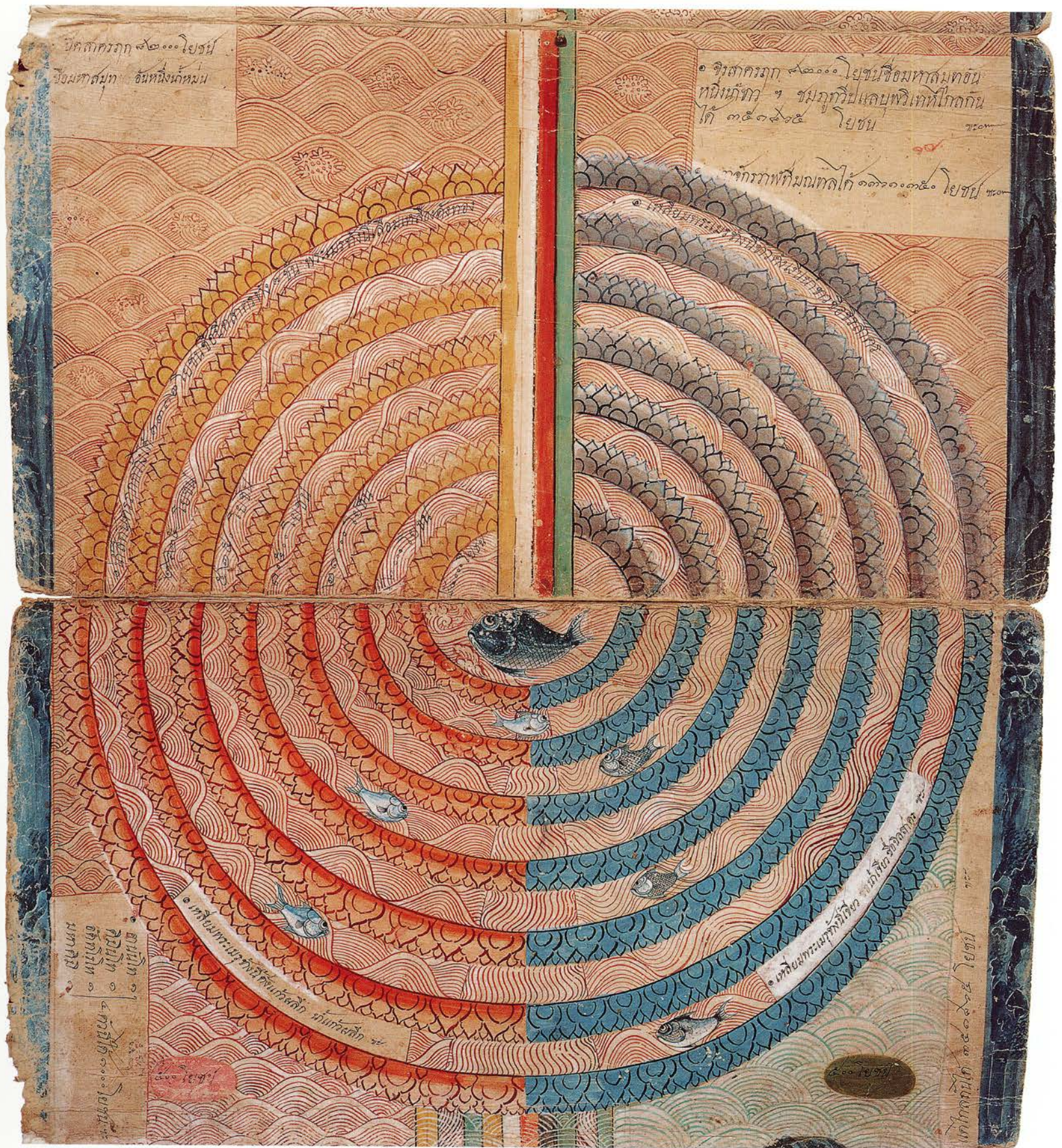

ภาพที่ ๒๓ พิกพแห่งครุฑ

อยู่เชิงเขาพระสุเมรุ มีวิมานต่างๆ ตั้งอยู่บนเขาสุทศน์ เขาเนมินทร เขาวันันตก เขาอัศกรณ
เบื้องล่างเป็นแม่น้ำต่างๆ มีความลึก ความกว้างต่างๆ กัน

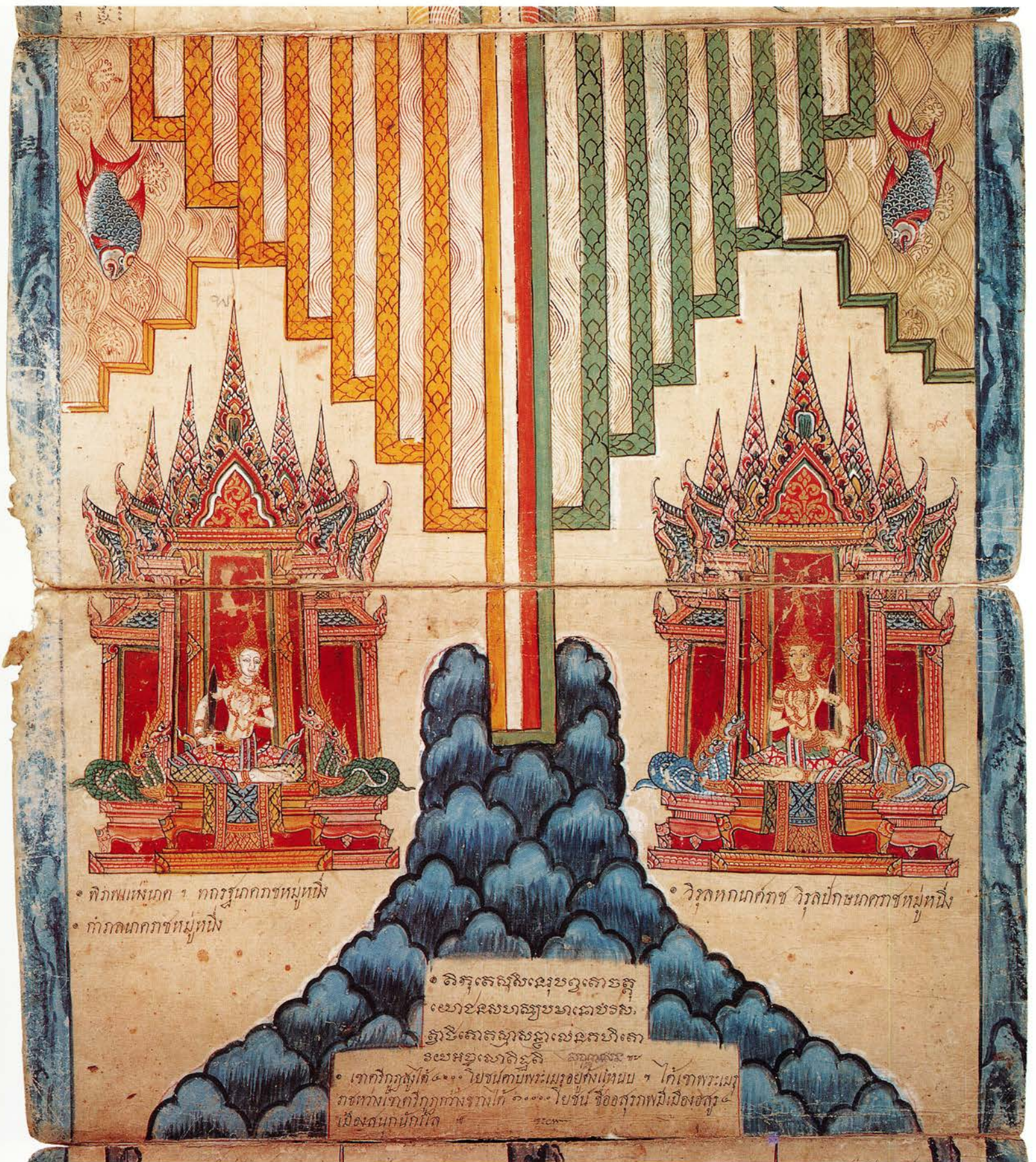
ภาพที่ ๒๔ อุดรกาโรทวีป บุพพิเทหทวีป และเหลียมเขาพระสุเมรุ

ภาพที่ ๒๕ เขาพระสุเมรุ

มีมหาสมุทรทั้ง ๔ ล้อมรอบ คือ ปิตุสคร ชีรัสคร พลิกสคร และนิลสคร

ภาพที่ ๒๗ พิกพแห่งนาค

อยู่ใต้เขาพระสุเมรุ มีท้าวสุทนต์ท้าวหมื่นหนึ่ง
วิรุฬหกท้าวสุทนต์ท้าวหมื่นหนึ่ง

ภาพที่ ๒๘ พิกพแห่งอสูร

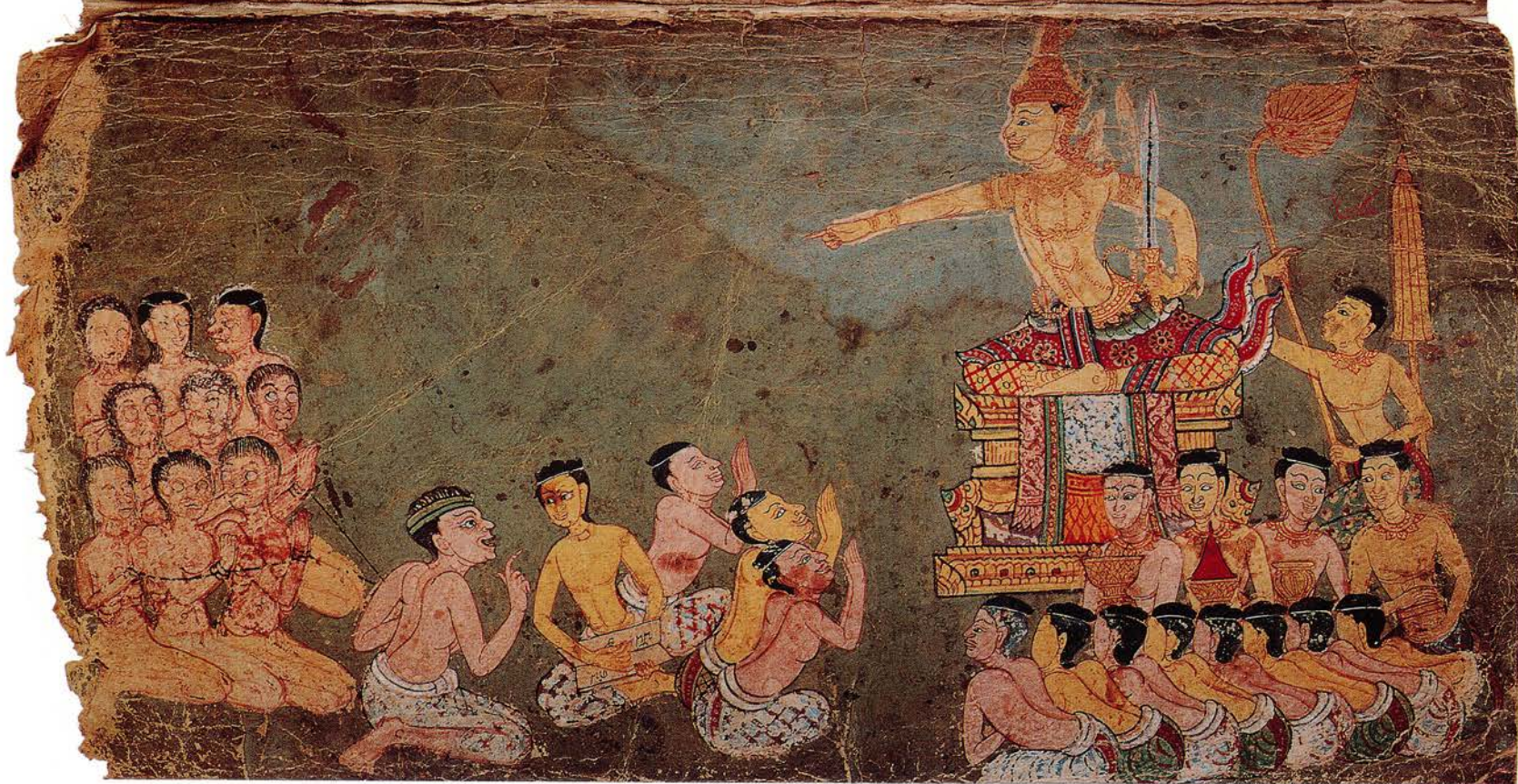
มีพญาราชอสูร และพญาพรมทศอสูร เป็นใหญ่แก่อสูรฝ่ายอุดรทิศ
พญาสุจิตรอสูร และพญาอสูรจิตราอสูร เป็นใหญ่แก่อสูรฝ่ายบูรพาทิศ

ภาพที่ ๓๑ ยมโลก

อยู่ใต้ชมพูทวีป มีพญายมราชปกครอง

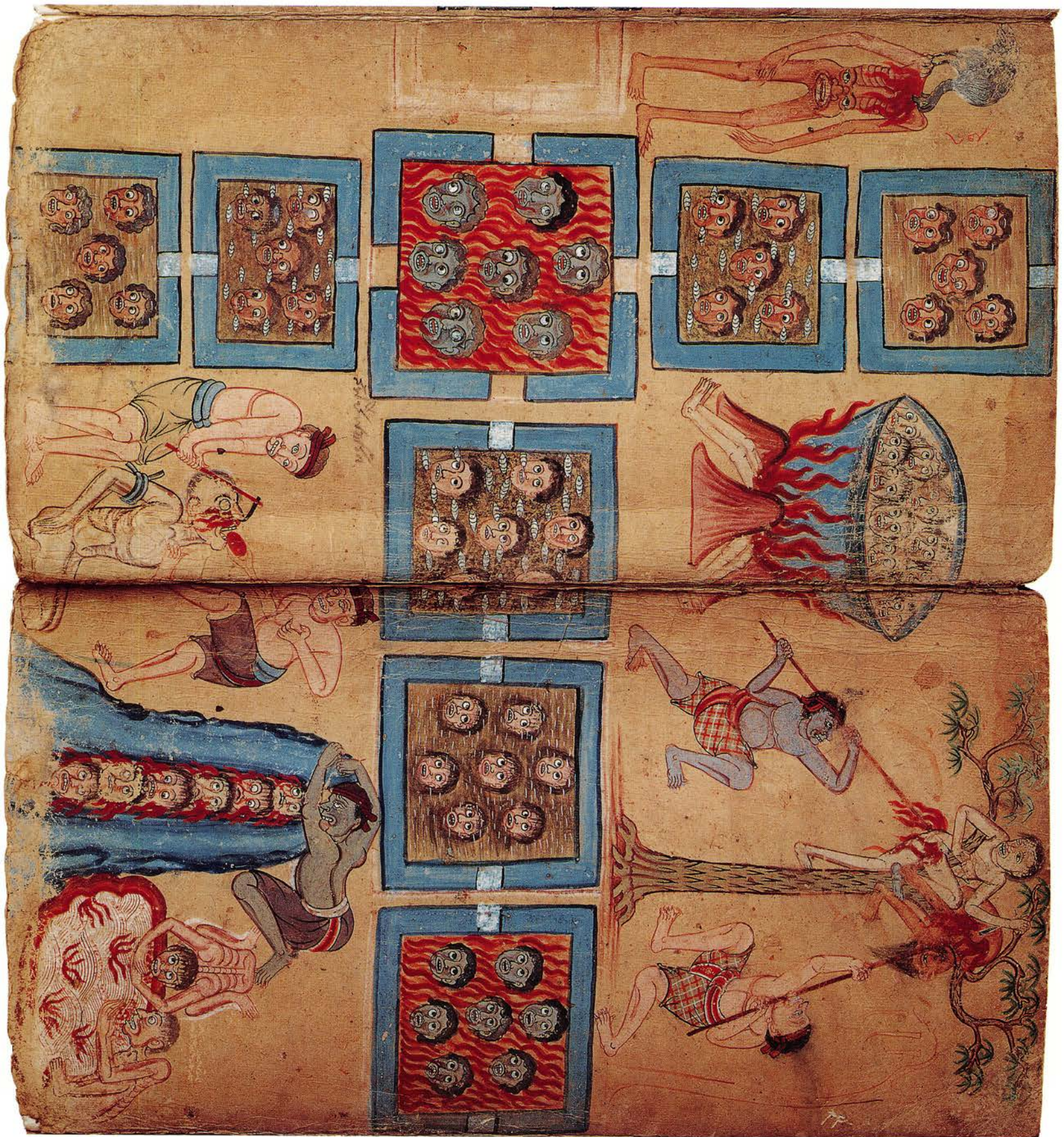
๖ นรกนี้ ชื่อสัญญาพจนน ภูมิคือมิใช่การมีเนื้อสัตว์เป็นอันหนึ่ง ทั้งก็เชือกเนื้อให้เหลือแต่กระดูก ท้ายไปตกในนรกนี้
 นายนิริยบาลก็เชือกเนื้อเนื้อหนึ่งให้เหลือแต่กระดูก ครั้นถึงเวลาพักต้องเนื้อหนึ่งก็บังเกิดขึ้นมาตั้งเท่า นายนิริย
 บาลก็กลับขึ้นไปทำการสิ้นกัม ในสัญญาพจนนนี้มีอายุขัย ๕๐๐ ปี นรก ๔ ท่านเป็นมนุษย์เป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งนรกนี้
 เมื่อสัตว์พื้นนรกมากใหญ่จึงไปตกในอสุรกรนรก ๔ รุมแล้วทอดในยมโลกก็กระนรก ๑๐ รุม แล้วมาเป็นเปรตและสุรกาย
 แลสัตว์เดิยวณเมื่อเกิดเป็นมนุษย์มีอายุขัยน้อย กอประกายกรรมทุกขคามิตกเป็นอันมากแล้ว ๗ นายจับเอาสัตว์
 มาไว้ในขุมครุฑแล้วนำตัวก็ ๗ นายแมลงป่องและสัตว์พิษให้จับผู้อื่นก็ตกกรนรก ๗ นายจับเอาสัตว์ไปทิ้งลงในแผ่นหิน
 อันร้อนแลหลุมอันร้อนก็ ๗ นายเป็นบรรพชิตหรือภิกษุมาบริโภควิภวาทนแห่งทวยก ตกกรนรก ๗
 นายจับเอาสัตว์มิใช่สัตว์ ทั้งลงในน้ำร้อนหรือร้อนอื่นใด แลสัตว์เป็นกิ้งกือ ไปตกในทะเลน้ำร้อนก็ ๗
 นายจับเอาสัตว์ใหญ่ขึ้นซึ่งกัน ๗ คำขมการ ๗ ตกอัสสัมชิตนรกแล้ว

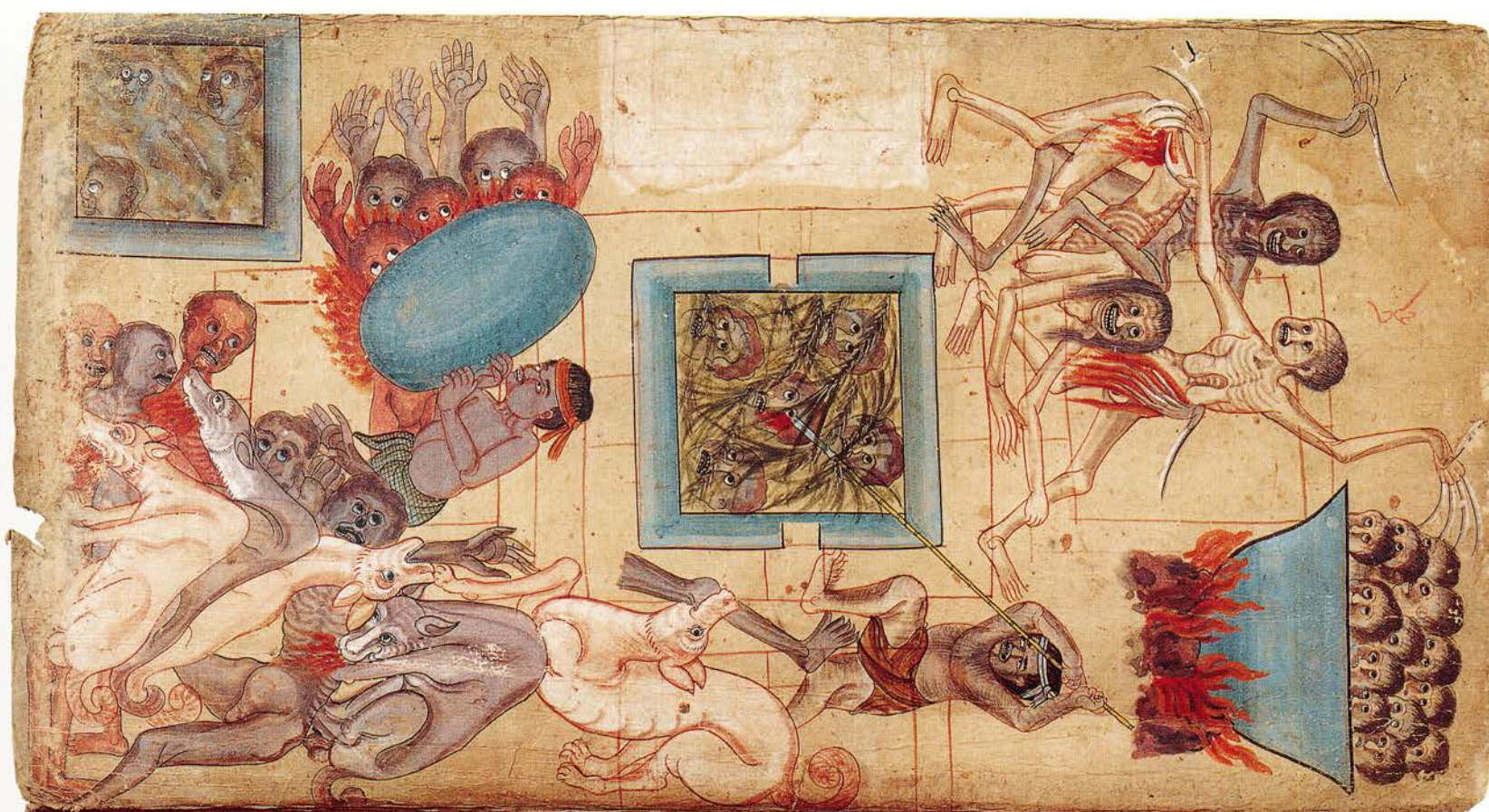
ภาพที่ ๓๒ สัญญาพจนน และพญายมโลกสอบถามเรื่องบุญบาป

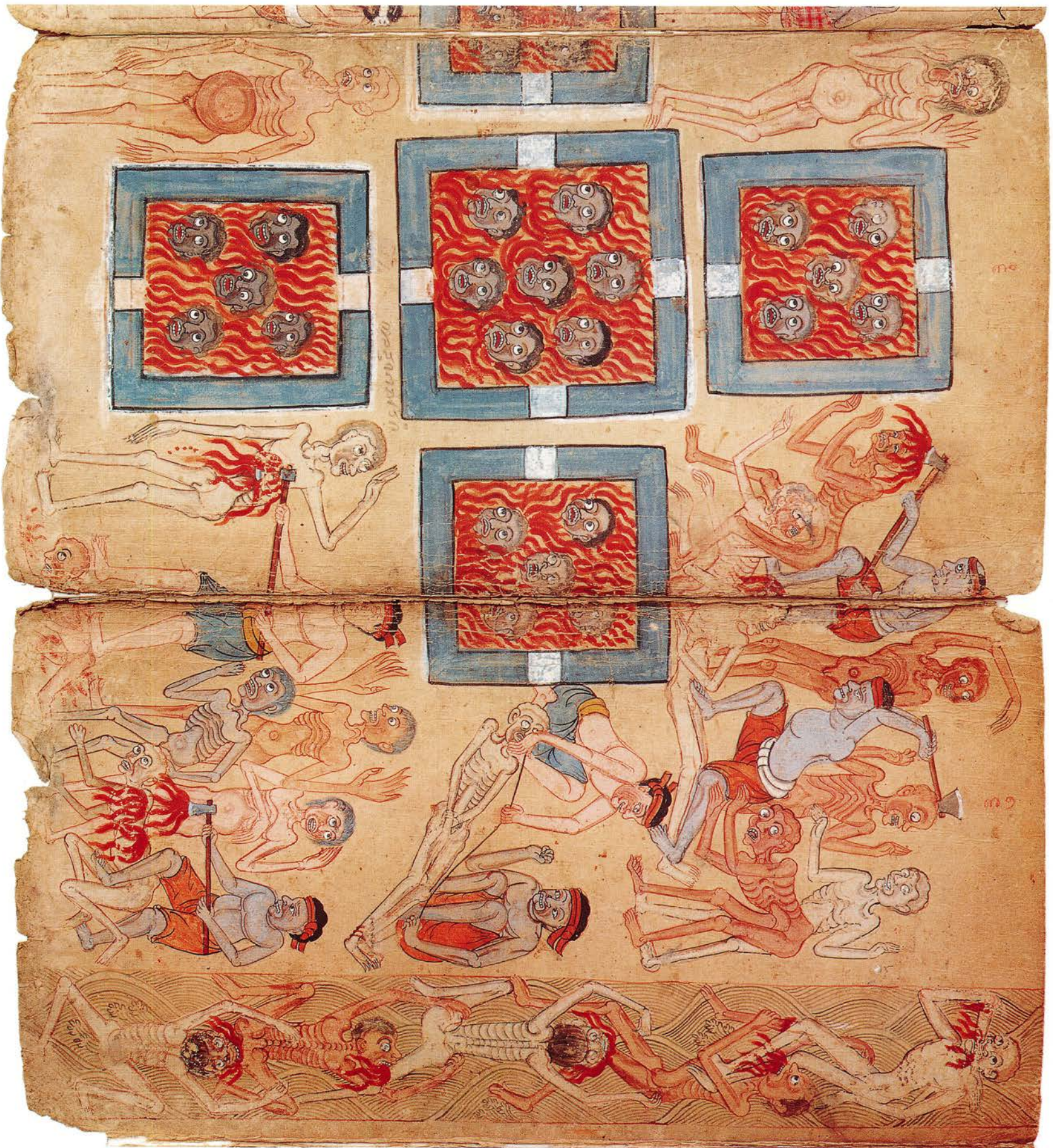
ภาพที่ ๓๓ สันยสินร

ภาพที่ ๓๔ สัณขีพนรก

[illegible]

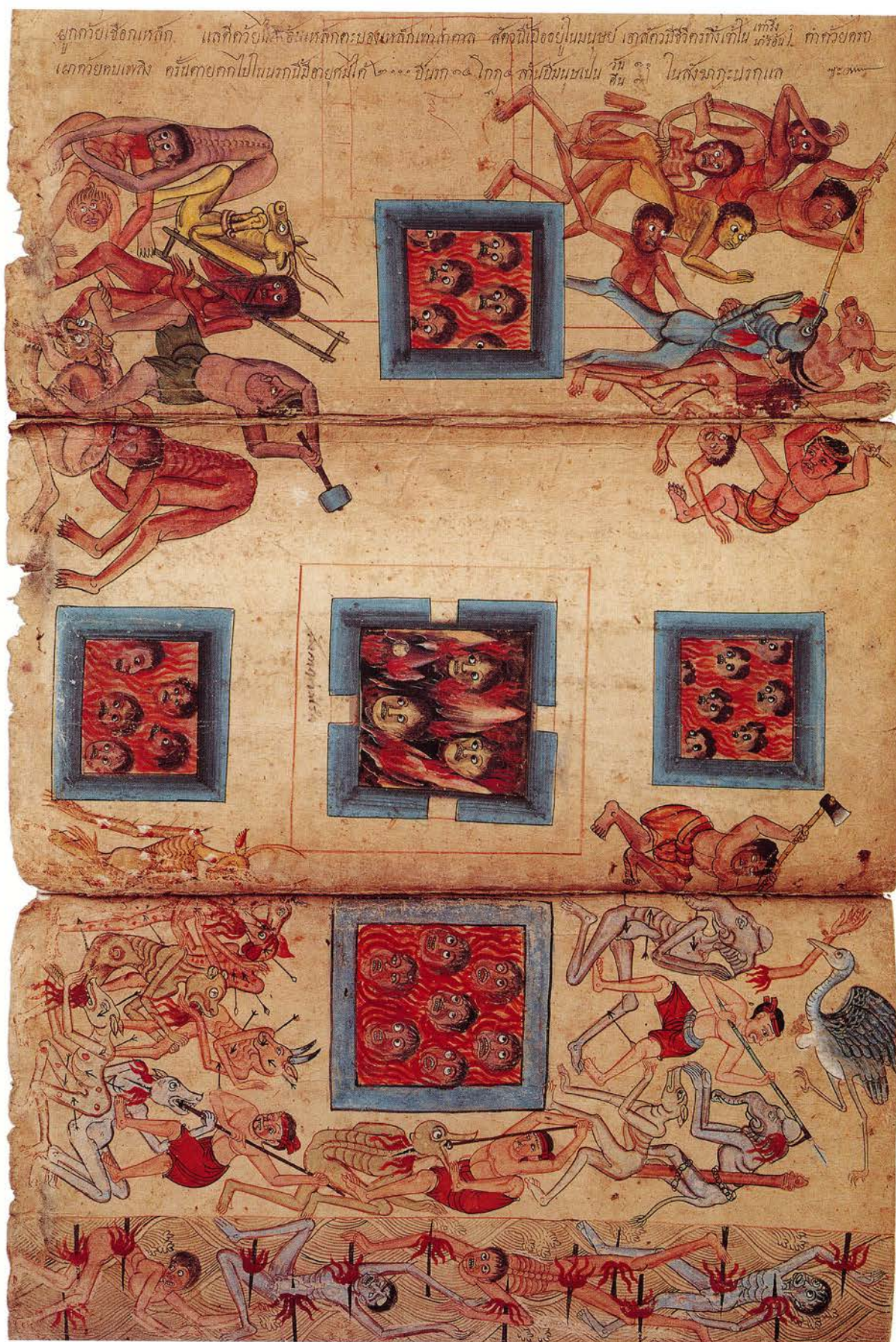
ภาพที่ ๓๕ สัญชีพนรก และกาลสุตตนรก

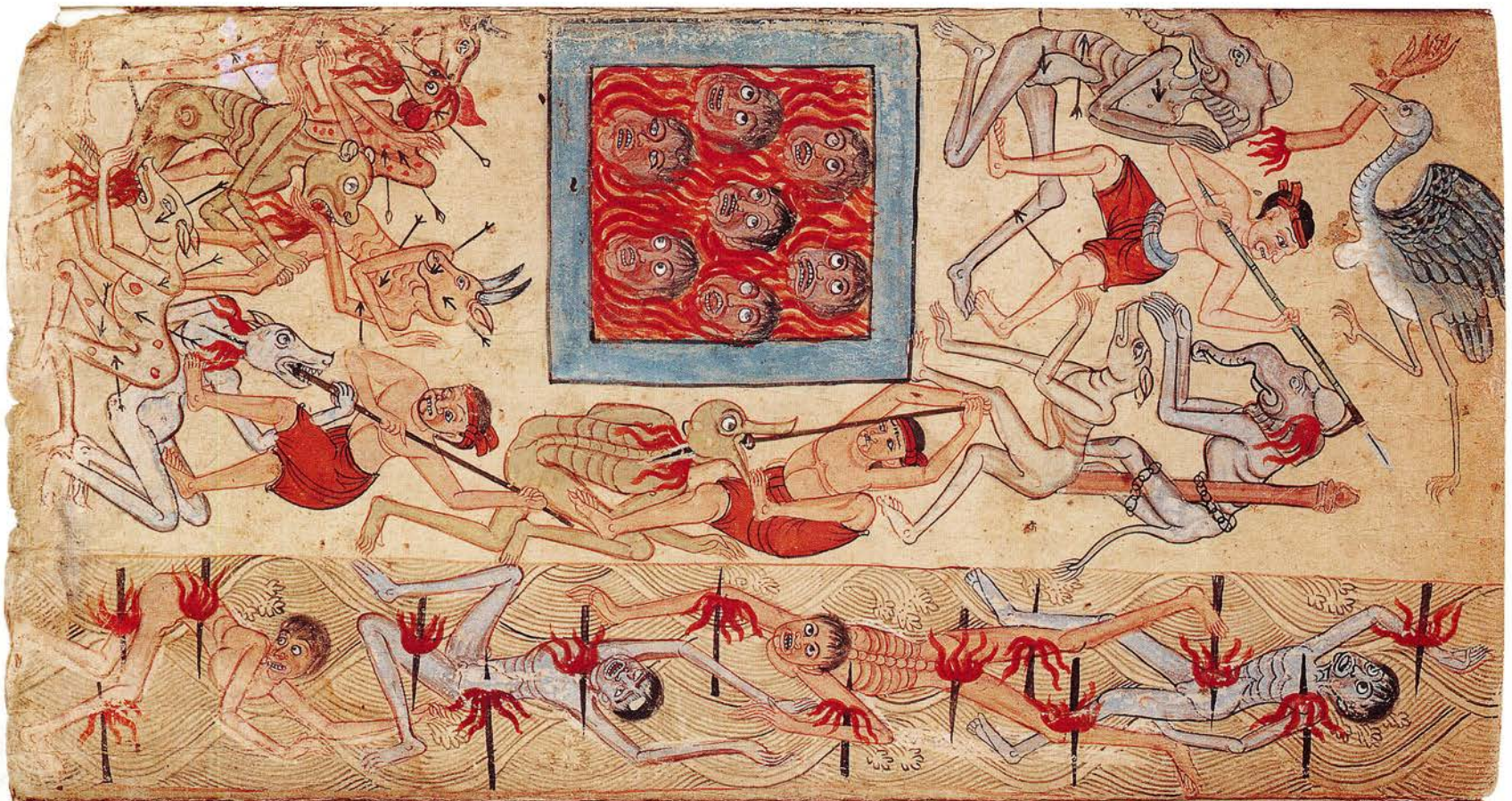
ภาพที่ ๓๖ กาลสุตตนรก

ภาพที่ ๓๗ ภาพรวมกาลสูตรตบรึก

ภาพที่ ๓๙ ภาพรวมสังฆานรก

นรกนี้ชื่อโรรวนรกมีคอกบ้านมีเรื่องทรมานเพลิงมากกว่า ^{หมื่น} แสน) แลสัตว์อันจมนอยู่ในคอกบ้านนี้เพียง ^{๑๐} ๑๐ บ้างเพียงเท่านี้ บังเกิดเป็น
เพลิงไหม้สัตว์กลอดเข้าไปในทวาร ^๑ ได้โดยทกเรือนหยาบที่ไปทวารสิ้นบาปกรรม สัตว์นี้ไม่อยู่ในมนุษย์เราตามคตาทรมานเป็นพญานก
ไม่หมี สัตว์ทกอันทกมีได้ บ้างก็ขึ้นเขาทรมานถึงนรก ที่บ้านเรือนไว้นาถูกเมียท่านสู้ขึ้น ที่หนึ่งทกนกกินไปคอบทรมาน ที่หนึ่งทก
ไปคอบเมียทกนกกินไปคอกในนรกนี้ มีอายุตมได้ ๕๐๐ ปี นรก ๕๗ โทก ^๑ ล้านปีมนุษย์ไปนรกหนึ่งคืนหนึ่งไม่โรรวนรก

ภาพที่ ๔๐ สังฆานรก และโรรวนรก

ภาพที่ ๔๑ โรรวนรก

นรกนี้ชื่อไวโรจนนรกมีกอกบ้างห้องค่ายแปดเหลี่ยมมากกว่า ^{หนึ่ง} ^{แสน} แดงทอนจมอยู่ในคอกบ้านนี้เพียง ^{๓๐} ^{๔๐} บ้างเพียงเท่านี้บ้าง บ้างก็ถูกเป็น
เพลิงไหม้ตัวทอนเข้าไปในทวารทั้ง ^๔ ได้เสวยทกรุดนหยาบๆไปทำการสิ้นนรกกรรม สักวันเมื่ออยู่ในมนุษย์เราตามกาลเวลาอันเป็นพยาน
ไม่จริง ได้โทษแทนอันนรกโทษมิได้ บ้างก็ซึ่งเอาทรัพย์เงินทอง คือบ้านเรือนไร่นาลูกเมียท่านอื่น หนึ่งทอนนอกได้เข้าไปคบชู้ หนึ่งชู้
ไปคบเมียท่านตายไปตกในนรกนี้ มีอายุคนได้ ๕๐๐๐ ปี นรก ๕๐ (โคก) > ล้านปีมนุษย์ไปนรกหนึ่งคืนหนึ่งวันในไวโรจนนรก

ภาพที่ ๕๒ ภาพรวมไวโรจนนรก

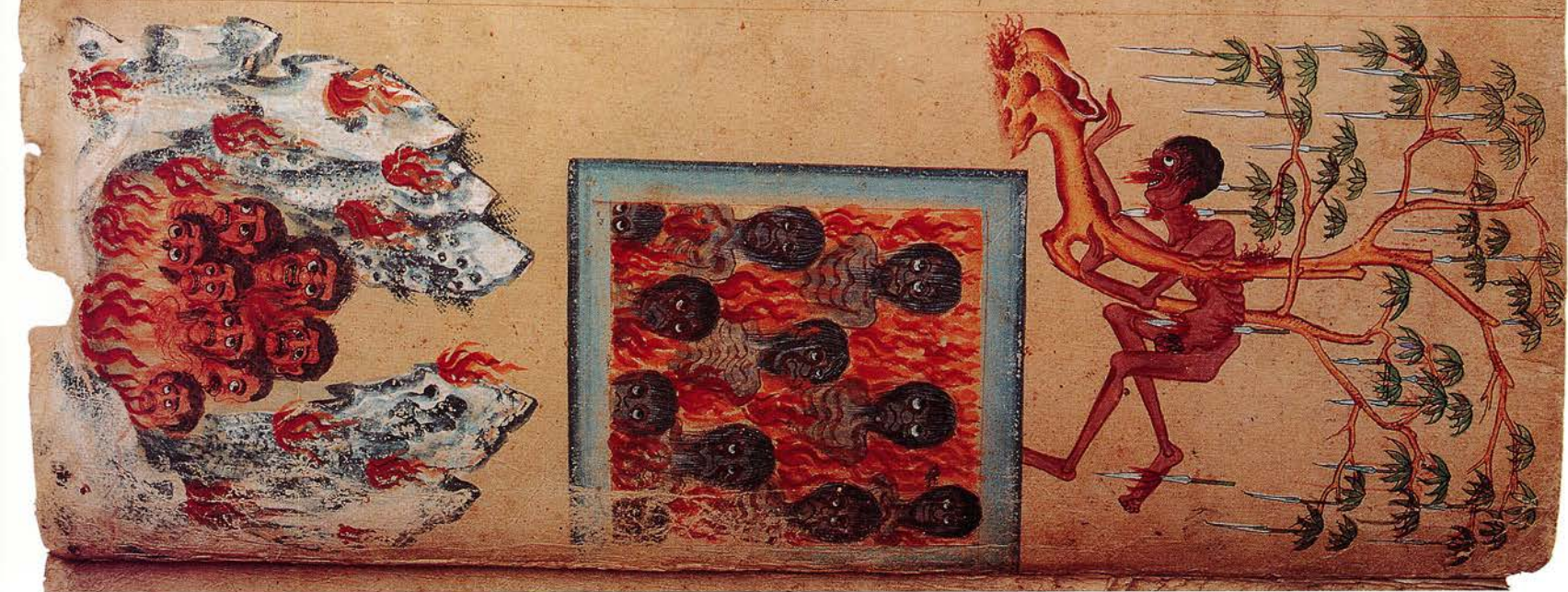
นรกนี้ ชื่อมหานรกนรก มีสิบแปดชั้น มีชื่อชั้นดังนี้ คือ มหานรกนรก (ชั้น) มีทิวเขาเป็นกำแพงสูง สิบแปดชั้นในคอกเขาแห่งลมหก
ทิวเขา. ทาย ถิ่นคนมีได้โดยลงมา นรกนี้มีขนาดคืบประมาณ ^{ไมตรี} _{คืบ} เทือก ให้ทั้งกายและศีรษะเลื้อยลง สัตว์มีเมื่ออยู่ในมณฑลนี้มีชื่อสัตว์
กายแต่ศีรษะมนุษย์ แต่ศีรษะคนมีได้โดยลงมา ทางทำพวกสัตว์ของพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์แต่คนของพระศาสดา ทายไปตก
ในนรกนี้ มีอยู่คนมีได้ ๔๐๐ ปี นรก ๒๓๐ โกฎ ๔ ล้านปีในมณฑลเป็น ^{ชั้น} _{ชั้น}) หนึ่งในมณฑลนรกนี้

ภาพที่ ๔๓ มหาโรรูนรก

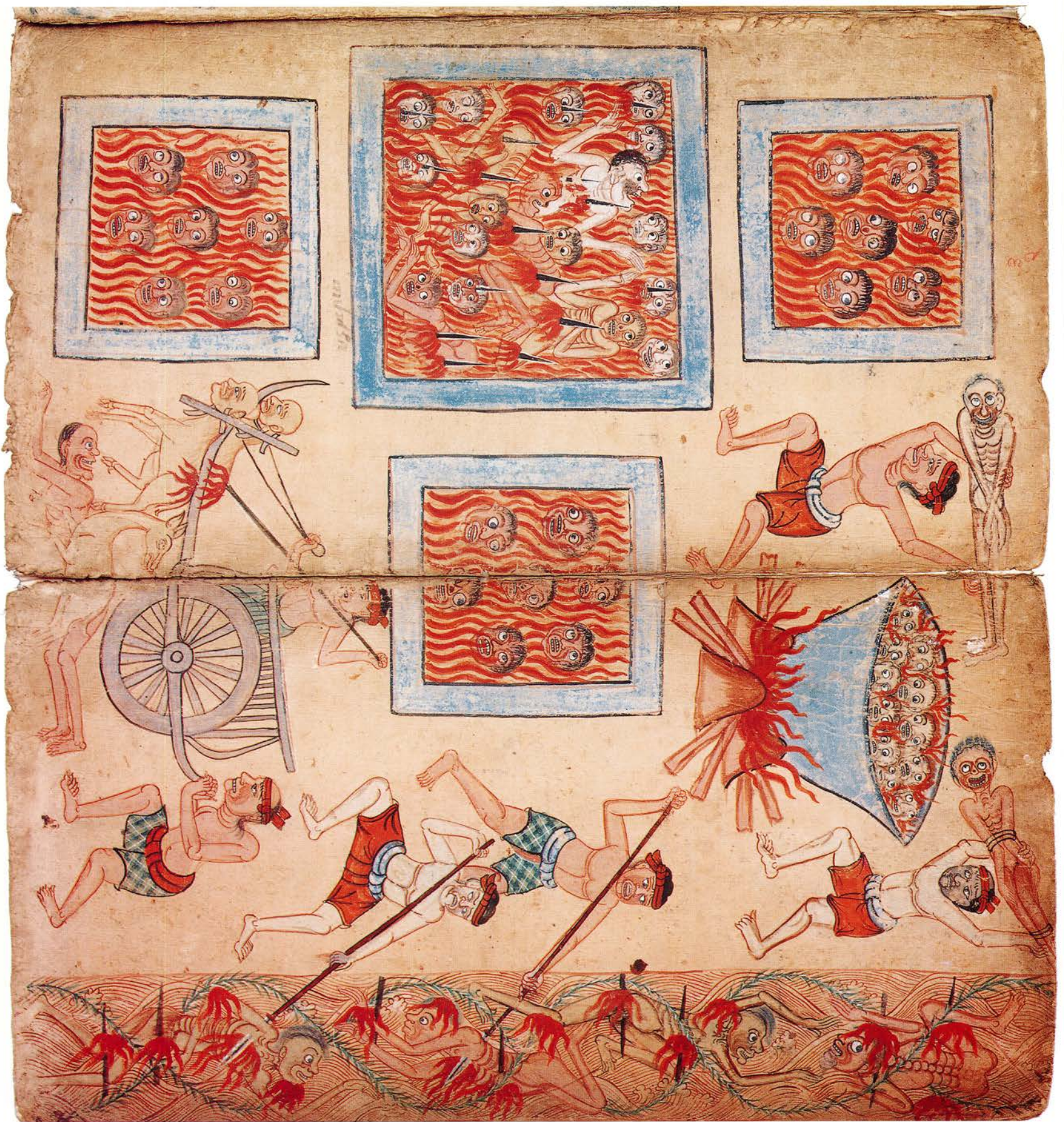

• บุกเข้าช่องตาปนรก มีทาสาเหล็กแทงตาแทงถึงเวียงเป็นปลาเพลิงมากกาท ^{หมื่น} ^{แสน} ภายนิยเกล็ดไต่ดื่มน้ำเพลิงให้จิ้นจนบพหลวเพลิง
จึงบังเกิดไฟไหม้ทั่วตัวมดปลวกค้ำ กลเลาขึ้นเนื้อ แล้วมีสมันทไฟใหญ่เท่าขลุ่ยกรว เขากฎเดี้ยวเนื้อเลดเม็ชงแค้นกรวกรกนตัวกลับเป็นจิ้น
มาเล่า ลักขณนี้เมื่ออยู่ในมนุษย์จับตักดาเลียบที่ลวยังไฟทั้งเป็น บ้างก็เผาบ้านเรือนเผาอาภามไรสวนให้ลัศศกขเป็นอันมาก
ครั้นสิ้นชีวิตจะไปตกในนรกนี้ อายุคุมได้ ๑๖๐๐๐ ปี นรก ๙๒๐ โกฎ ๖ ล้านขัณนุษย์ เป็น สิ้น หนึ่งในตาปนรกนี้แล

ภาพที่ ๔๔ มหาโรรวนรก และตาปนรก

ภาพที่ ๔๖ ตาปนรก

ภาพที่ ๔๗ ภาพรวมตาปนรก

นรกนี้ชื่อมหากาปนรก มีภูเขาเหล็กกลมเหมือนวงรีรอบเป็นตาเพลิง เมฆนิวิยะบาทไว้ดังถ้ำให้จับเกาะแล้วเกิดลมพายุใหญ่พัดให้คนลงมา
มีทาสเหล็กกลมเป็นเปลวเพลิงผกจันรับด้วยขลุ่ย ไล่เตายกขาขวานากวาระดินเขย่งท่าม ล้วนนี้เมื่ออยู่ในมนุษย์ก็อดเดชะทุกข์วิเวกทาน
ทั้งทนายตายแล้วตกจากบุญบาปมิได้บังเกิดในภพเบื้องหน้า บางคนถึงจะวิริยะทงไว้ทำบุญมิได้บุญทำบาปมิได้บาป บางคนทำพวกเป็นนรพชิต
สำแดงให้ฉีกพระราชมารยาในยแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้า ชาติไปตกในมหากาปนรก ตายคนขึ้นได้ทั้งกลบทั้งเง

พระสมุท

ภาพที่ ๔๘ มหาคาปนรก

ภาพที่ ๔๔ มหาตปนรก และมหาเวจนิร

ภาพที่ ๕๐ ภาพรวมมหาตปนรก

ภาพที่ ๕๑ มหาเวจนิรก

ภาพที่ ๕๒ ภาพรวมมหาเวจจिनรก

ภาพที่ ๕๔ จักรวาล

ลอยน้ำอยู่ มีลมรองน้ำได้ ๖๐,๐๐๐ โยชน์ ไหลลงน้ำได้ ๖๐,๐๐๐ โยชน์ ไหลลงน้ำได้ ๖๐,๐๐๐ โยชน์

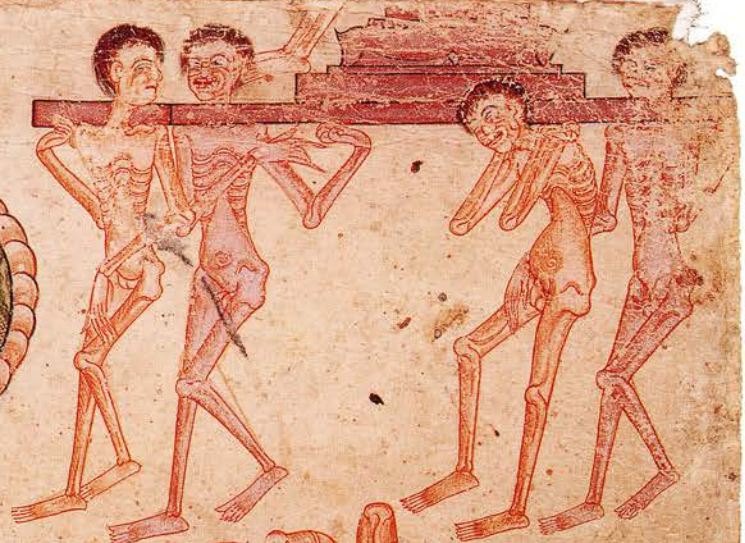
• กลาณิเบรทพิทลยนิทลยทำพวกบางหมู่อยู่ที่นาคิราภะ บางหมู่อยู่ที่ บางหมู่อยู่ที่ บางหมู่อยู่ที่ บางหมู่มีปาลาภแก้วมีกำแพงล้อม
บางหมู่มีช้างม้าคนทามจีไปในอากาศ บางหมู่มีเรือเทกปรลนริ บางหมู่มีโคเทกปรลนริ ยอนบุรีระกฤกรียล็ค บางหมู่เป็นวิมานิกะเปวค บางหมู่
มีเครื่องพิพิน บางหมู่ทอหาทากินมิได้ บางหมู่กินแต่ลมมกฮาม บางหมู่กินแต่เสลดน้ำลายภคคนภกเสียแล • เปวคพิทลยหมู่มีชื่ออวยภมแล

• ขาปุกคได้ถวายททนะโคการะปือ
แก้สมีแล้วกลับเอามาใช้เมื่อหลัง
เปสมพิทริกาเปวค

• ขาปมิกะ
เป็นเปวคขึ้นเนื้อ

• ขาปอน:อาเนื่อนนชบเลเนื้อพิท มาให้สมณผู้มีศีลนิภาค
เป็นภคระปทกกระเปวคกินซากค

• ขาปหลอกหลอนผู้มีศีลนิภาค ๗ สิ่งเหลือมเป็นคณเป็น
อชชะกระเปวค เหลือม

ภาพที่ ๕๖ เปวคหมู่ต่างๆ

ผู้ทำความชั่วต่างๆ ตายไปเกิดเป็นเปรตชนิดต่างๆ เช่น มหิทธิกาเปรต เปวคขึ้นเนื้อ เปวตงเหลือม เป็นต้น

ภาพที่ ๕๘ เปรตหมู่ต่างๆ

ได้แก่ บั้วพะตังคาเปรต นิชามะกะเปรต และวันตาสาเปรต

๑ มหากษัตริย์ทิศาปาณินเป็นธรรมเทวเสนาบดีทั้ง ได้รักษา
 คณิศรเกิดเป็นวิมานิกะเปรต กลางวันเสวยทิพย์วิมาน กลางคืนเป็น
 เปรต รุกเนื้อสัตว์หลังคนเดิน ค่ายเล็บมือเท้าแผ่นจอบ

ภาพที่ ๕๙ วิมานิกเปรต

เปรตมีวิมาน ผู้พิพากษาคดีมีเป็นธรรมโดยเห็นแก่สินจ้าง ตายไปเกิดเป็นเปรต กลางวันเสวยทิพย์วิมาน
 กลางคืนเป็นเปรต มีเล็บมือเท้าแผ่นจอบขูดเนื้อสันหลังตัวเองกิน

ภาพที่ ๖๐ เปรตหมู่ต่างๆ

ได้แก่ กัดลิกะเปรต ไถนา เปรตห่มแผ่นเหล็กลูกลงด้วยเปลวเพลิง ถัมภกะเปรต
ตันหิกะเปรต และกันขิกาสูรเปรต

ภาพนี้เป็นเปรตที่เรียกว่าเปรตไฟ คือเปรตที่โดนไฟไหม้ทั้งตัว
เปรตที่เห็นนี้เป็นเปรตที่เรียกว่าเปรตไฟ คือเปรตที่โดนไฟไหม้ทั้งตัว
เปรตที่เห็นนี้เป็นเปรตที่เรียกว่าเปรตไฟ คือเปรตที่โดนไฟไหม้ทั้งตัว
เปรตที่เห็นนี้เป็นเปรตที่เรียกว่าเปรตไฟ คือเปรตที่โดนไฟไหม้ทั้งตัว

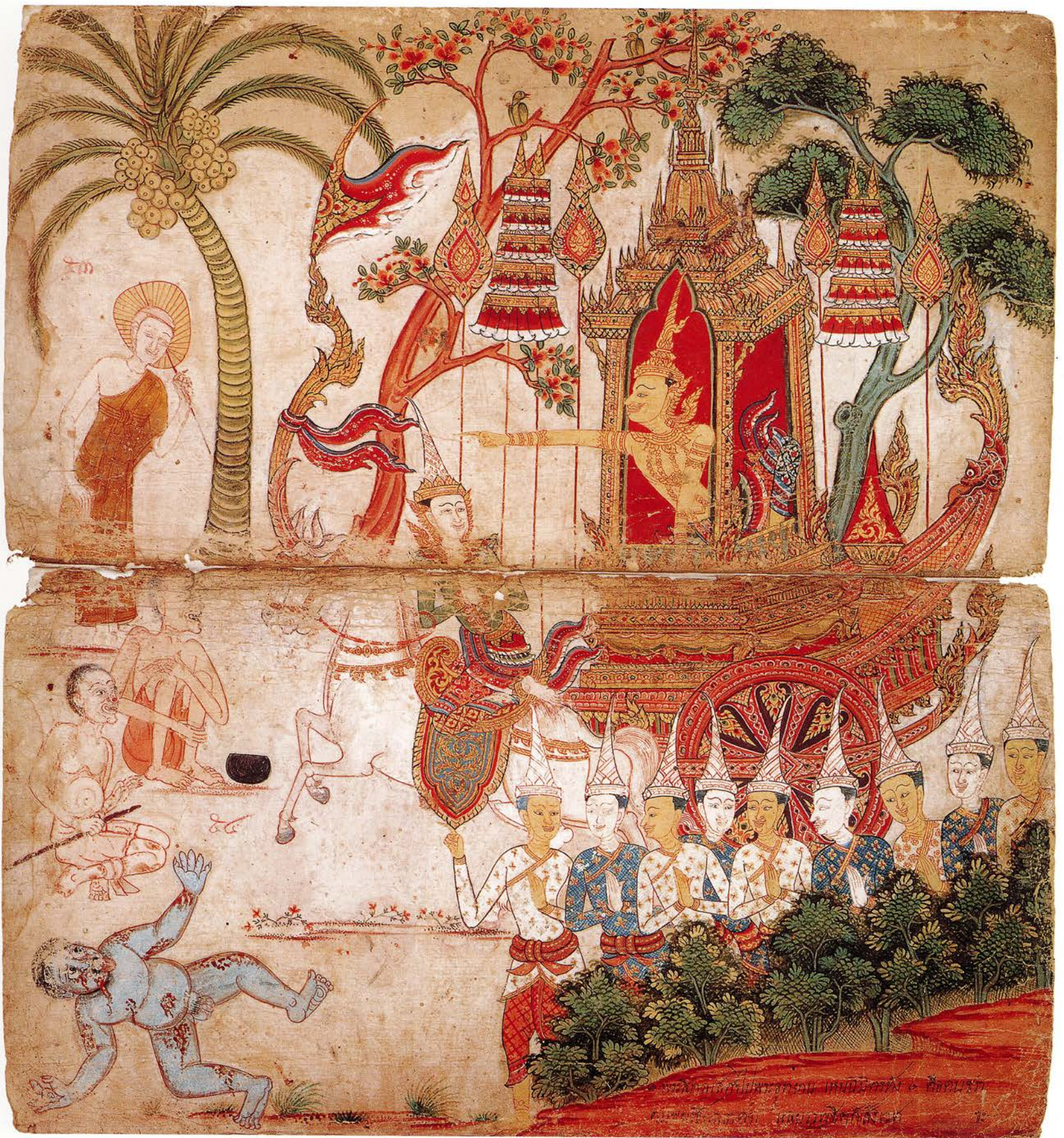
ภาพที่ ๖๑ เปรตหมู่ต่างๆ

ได้แก่ สุนัขเปรต สุนัขเปรต และบาปเป็นบรรพชิตผู้ศีล

ภาพที่ ๖๒ พุทธประวัติ : ตอนพระพุทธเจ้าประสูติ

พระนางสิริมหามายาประสูติพระพุทธเจ้าในดงไม้รัง

ภาพที่ ๖๓ พุทธประวัติ : ตอนเสด็จประพาสอุทยาน

เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จไปอุทยานเห็นนิมิตทั้ง ๔ คือ คนชรา คนพยาธิ อาศภ และบรรพชิต
ก็สังเวชท้าวตุดทั้งสามข้างต้น แต่ทรงพอพระทัยในสมณเพศ

ภาพที่ ๖๔

พุทธประวัติ : ตอนพระอินทร์ตีตผิณถวาย
และตอนนางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส

ภาพที่ ๖๕ พุทธประวัติ : ตอนพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ป่าเลไลย์ และตอนพระพุทธเจ้าลอยถาด

ภาพที่ ๖๖ พุทธประวัติ : ตอนมารผจญ

ภาพที่ ๖๗

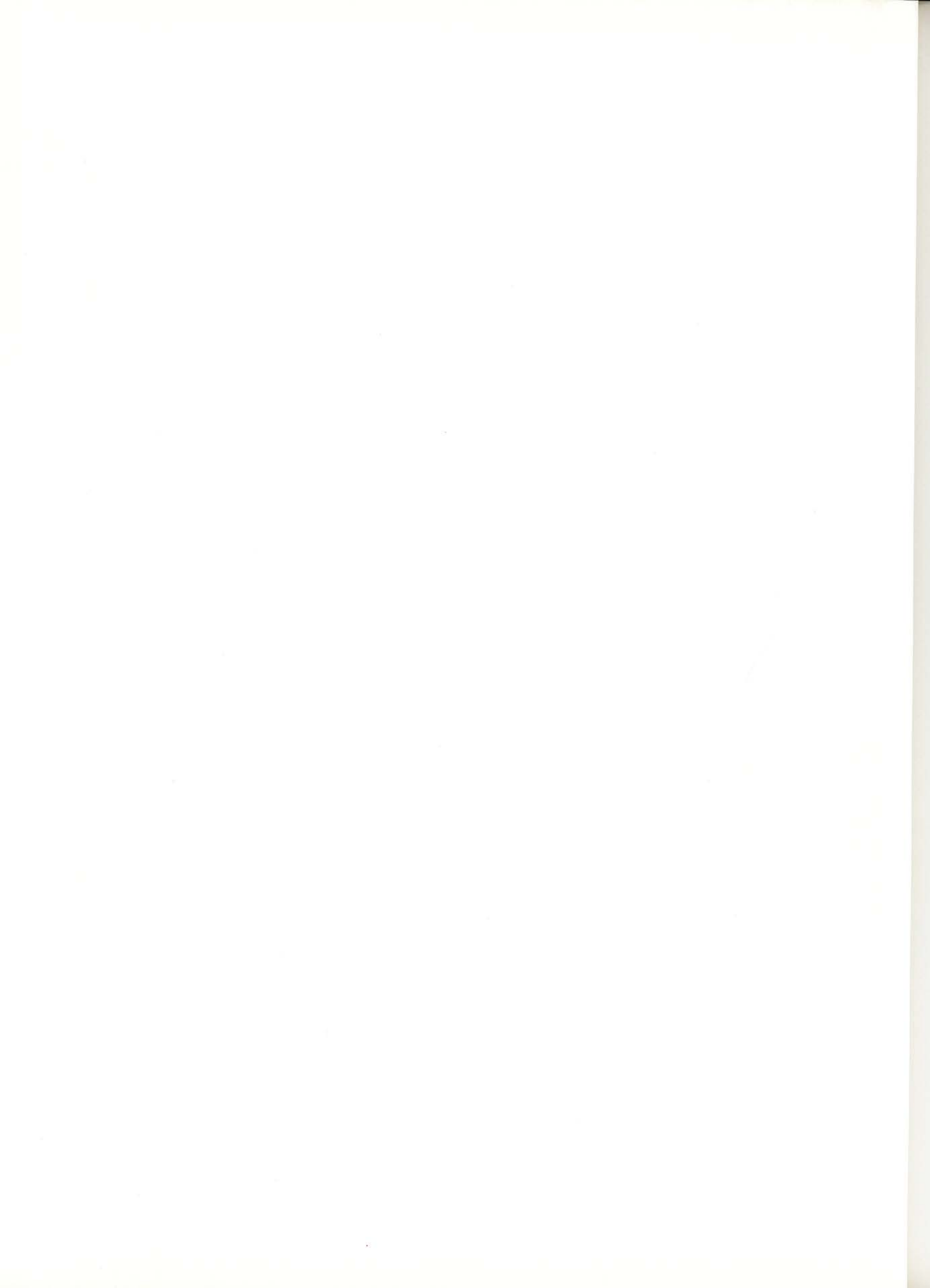
พุทธประวัติ : ตอนเทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี

เลขที่ ๑๐/ก

รูปเล่ม และสภาพของสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก

หน้าต้น

๑ พระพุทธเจ้าทรงเสด็จไป ๑๓๑๙ พระราชเชษฐภคินี ๕ เกิดกับ ๑๖ วัน ประสูติวัน ๑๓๑๙ ศักราช ๑๓๑๙ ปีจออัฐศก สมเด็จ

๑ ๕๘๘๘๘๘๘๘๘๘ ๑๘๑ ๕๘๘๘๘๘๘๘๘ ๑ สมเด็จพระพุทธเจ้าทรงเสด็จไป ๑๓๑๙ พระราชเชษฐภคินี ๕ เกิดกับ ๑๖ วัน ประสูติวัน ๑๓๑๙ ศักราช ๑๓๑๙ ปีจออัฐศก สมเด็จ

อาศัยที่เสด็จไป ๑๓๑๙ พระราชเชษฐภคินี ๕ เกิดกับ ๑๖ วัน ประสูติวัน ๑๓๑๙ ศักราช ๑๓๑๙ ปีจออัฐศก สมเด็จ

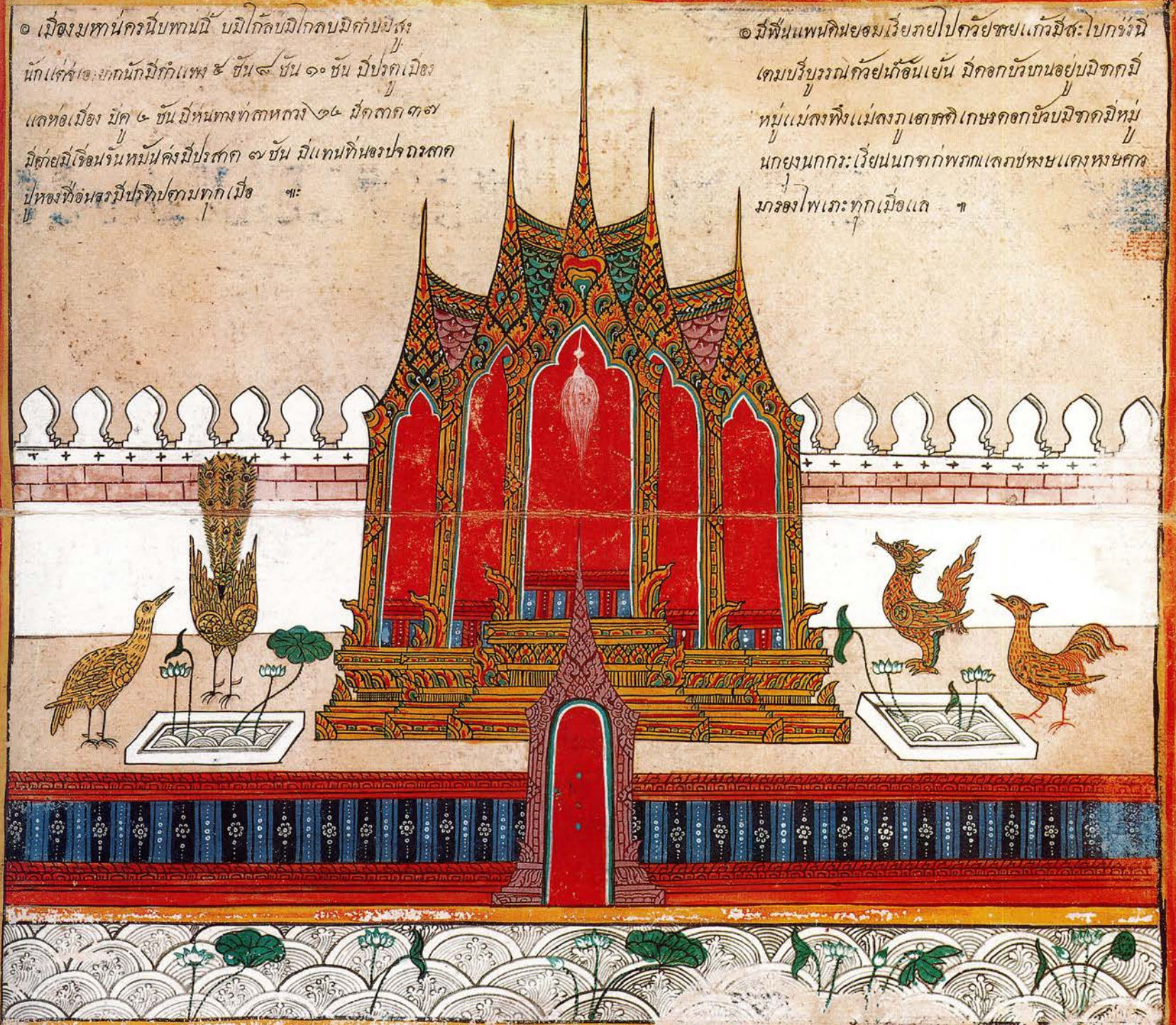
รวมทรงแล้ว แต่เป็นนิมิตเป็นมงคลมีมงคลมาแต่พระเชษฐภคินีในมณฑลนิพพาน ๑๓๑๙

บานแผนก หนังสือสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก
และคำบรรยายพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่อง พระนครนิพพาน

๑ เมืองมหานครนิพพานนี้ บมีโกฏิบมีโกฏิบมีคัมภีร์
นักแก้วเจ็ดชั้นนักแก้วห้าชั้น ๕ ชั้น ๑๐ ชั้น มีประตูเมือง
แต่หอเมือง มีค ๒ ชั้น มีหนทางท่าทางหก ๒๒ มีคตาค ๓๓
มีคตาคมีเรือนรันทมนักมีประตู ๓๓ มีแท่นที่นั่งพระราชา
ป่องที่อันจรมีปัดปัดทุกเมือง ฯ

๑ มีพื้นแผ่นดินขอมเวียงโยไปทวีตยแก้วมีตะโปกรัณ
เดมบริวารนักแก้วอันเย็น มีคอกบัวบานอยู่บมีคตาคมี
หมู่แม่คงคิงแม่คงคาสเทติเกสรดอกบัวบมีคตาคมีหมู่
นกยงนกกรว: เวียงนักจากพรวกแดงพรวกแดงพรวก
มารองไฟระ: ทุกเมืองแล ฯ

ภาพที่ ๑ มหานครนิพพาน

ภาพที่ ๒ พระอริยบุคคล ๘ จำพวก

ได้แก่	พระอรหัตตมรรค	พระอรหัตตผล
	พระอนาคามิมรรค	พระอนาคามิผล
	พระสกทาคามิมรรค	พระสกทาคามิผล
	พระโสดาปัตติมรรค	พระโสดาปัตติผล

ภาพที่ ๓ อักษะดากาศ

บรรยายลักษณะเหนือรูปพรหมขึ้นไป ว่าเป็นอักษะดากาศ แผ่ไปในอนันตจักรวาลหาที่สุดมิได้

๑ โยถาระรทำไว้สูงทุกขปรกมตารบิรทำก่อนนั้นจะ
วิญญู ๗ ทำนฏบารมิกแกแลวได้ปัญระมะ ฅณ
ได้มาซึ่งเกียรในชั้นวิญญูนั้นทายคระนะ พรหม ๓๐-

๑ ทุกขปรกมตารบิรทำก่อนนั้นจะ
วิญญู ๗ ทำนฏบารมิกแกแลวได้ปัญระมะ ฅณ
ได้มาซึ่งเกียรในชั้นวิญญูนั้นทายคระนะ พรหม ๓๐-
๑ อระรูปพรหมชั้นนี้ ชื่อระวิญญู นั้นทายคระนะ อายะกมะ ๗
ได้ ๕๐๐๐๐ กัลป ๓๐-

๑ โยถาระรทำไว้สูงทุกขปรกมตารบิรทำก่อนนั้นจะ
วิญญู ๗ ทำนฏบารมิกแกแลวได้ปัญระมะ ฅณ
ได้มาซึ่งเกียรในชั้น
อากาษ นันทายคระนะ พรหม ๓๐-

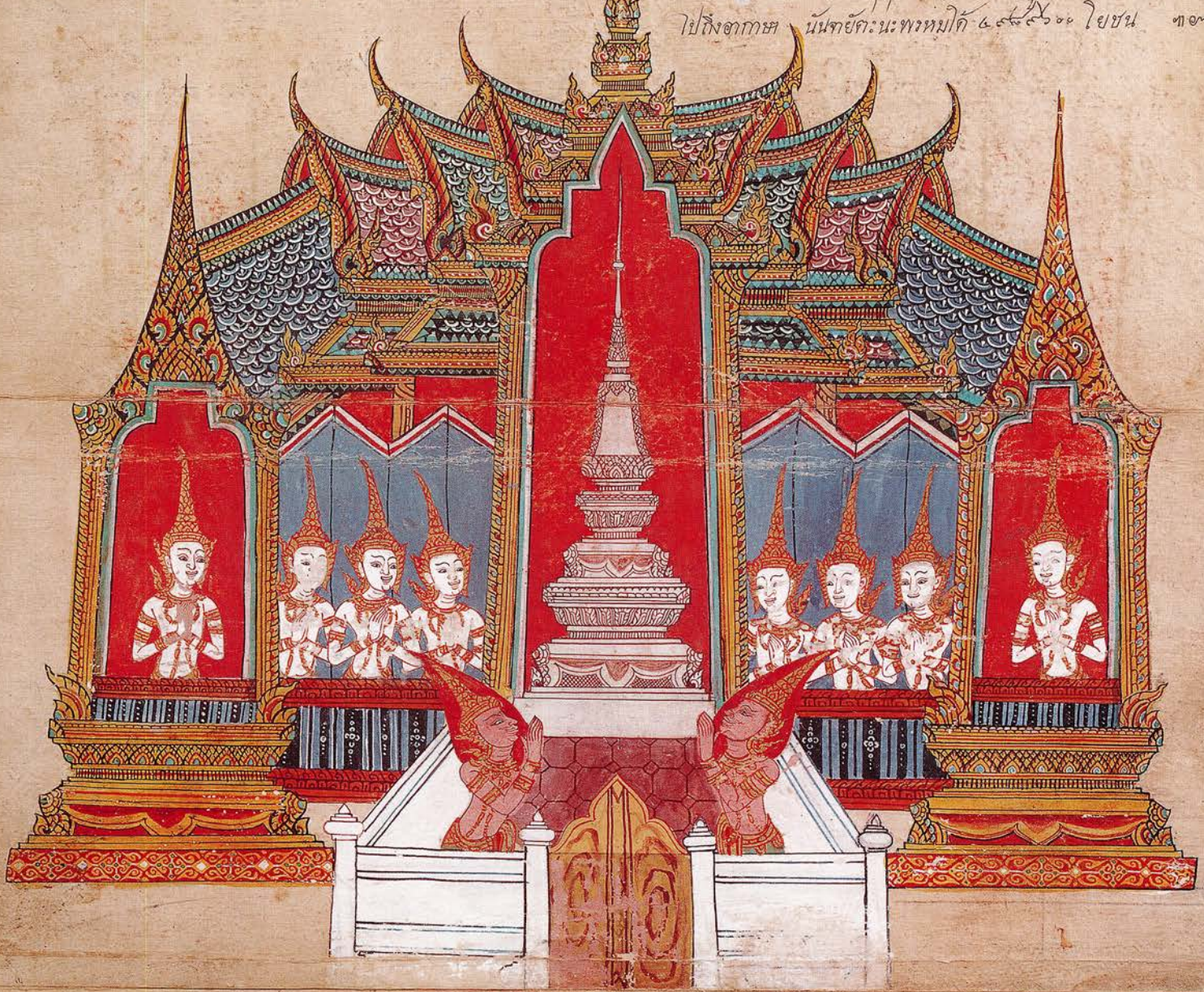
๑ ปักมรูปโยถาระร ทำนฏบารมิกแกแลวได้ปัญระมะ ฅณ
ได้มาซึ่งเกียรในชั้น
อากาษ นันทายคระนะ อายะกมะ ๗
ได้ ๕๐๐๐๐ กัลป ๓๐-
๑ อระรูปพรหม ๕ ชั้นนี้ ปักมระมะ ฅณ ๗
ได้ ๕๐๐๐๐ กัลป ๓๐-

ภาพที่ ๕ อรูปพรหม

ชั้นที่ ๒ วิญญูณัญญายตนพรหม และชั้นปฐม อากาษานัญญายตนพรหม

๑ พระเจดีย์ ชื่อทุกะเรศยงโก ๑๐ โยชน มหาพรหมเสาศิลมเกร
พร.ทุกะเรศยงโกพร. แลพร.อรรคตฤมาประจุในพร.เรศยง
มหาพรหมทั้งหลายยอมมาไหวมาบูชา

๑ อัญญาการูปปิกมารปุมกเณระกัพยลักทาทินะกปิติสหัยกัณโธสิง
นิ:ส:คันระโยชนานิกรณคิตี ๗ ชั้นนี้ชื่ออัญญาการูปมหาพรหมนี้
เกษิณภูมิยอมพร.อรรคตฤมาประจุในทักทักบริวารณ มิสาเย:ส่มย็น
ได้ ๑๖๐๐๐ มหากัลป ปุณชนบทอนเกษิณภูมิ ๗ วัระแต่อัญญา
ไปถึงอากษ นันตยคิระนะพรหมได้ ๕๕๕๕๐๐ โยชน ๗๑

ภาพที่ ๖ พระพุทธเจดีย์

พระเจดีย์นี้ประดิษฐานอยู่ในชั้นนอกนิมิตราพรหม

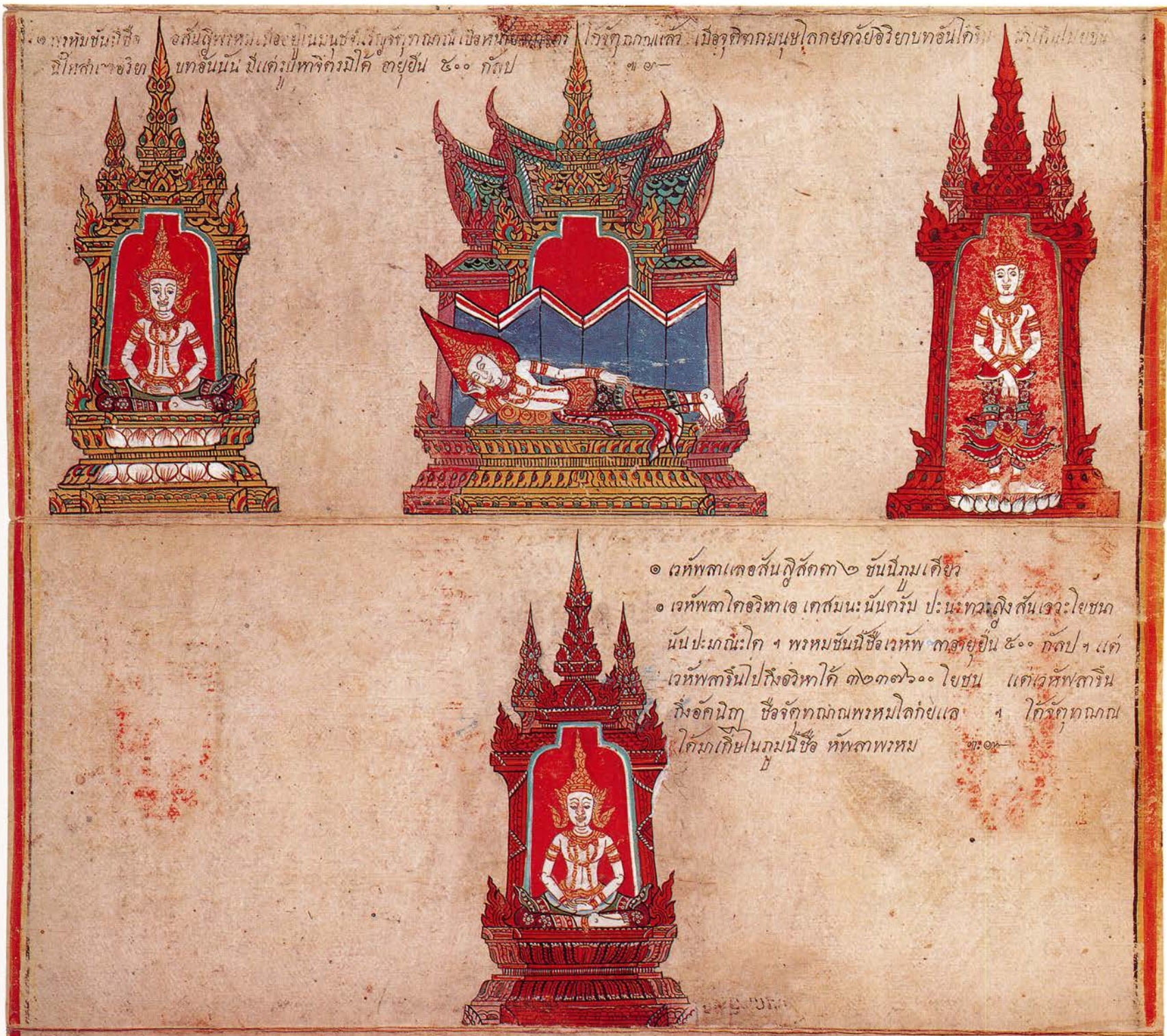
๑ สุกตศีโต อะระนิคกอนันตัมปะวิมานะโตจกัทพิลลิตา
นิระธิกังคะวิสะคันหาโยชะเนกนิกรันตีกิ ๓ สุกธากา
อันเป็นคำรบ ๕ ชั้นนี้ชื่อสุกตศีลสัมพหะระอนาคานิยค
เกียในภุมมณิธายอินได้ ๘๐๐๐ กัลป์ ๑ ระยะเวลาสุกตศี
จันไปถึงอัครนิคกได้ ๕๐๓๕๐๐ โยชน ๓๐

๑ สุกตศีลสัมพหะระอนาคานิยคสัมปะวิมานะโต ทกัทพิ
ลลิตา ๓ อัครนิคกศีลสัมพหะระอนาคานิยคสัมปะวิมานะโต
สุกธากอนันเป็นคำรบ ๓ ชั้นนี้ชื่อสุกตศีลสัมพหะระ
อนาคานิยคเกียในภุมมณิธายอินได้ ๘๐๐๐ กัลป์ ๑ ระยะเวลา
สุกตศีลสัมปะวิมานะโตไปถึงสุกตศีลสัมพหะระอนาคานิยคได้ ๕๐๓๕๐๐ โยชน ๓๐

ภาพที่ ๗ สุกตศีลพรหม และสุกตศีลสาพรหม

เป็นสุทธาวาสคำรบ ๔ และ ๓ ตามลำดับ

ภาพที่ ๙ อัฐยัญีพรหม และเวหัพปลาพรหม

ผู้ใดจุตตถมาน ตายแล้วมาเกิดใน ๒ ชั้นนี้ เมื่อตายด้วยอาการอย่างไร
ขึ้นมากเกิดในชั้นนี้ คงอิริยาบถนั้นมีแต่รูปหาจิตมิได้

๑ ผกท: สักกะนิภกท อัญเอบอุมไมททจกฏ กติยทพูนนเออโกทกยา
 ไรถิต ๑ อติตนิภกทเททททาเป็น: สัพทกันทโตเวทพทาโตท เณ:
 ๑ ไรทโตโกวิณคตติ ๑ โลกยนิช้อมทพป: ไลทวักทน ๓ นีควิปโรย
 ทวียไฟ ทวียนัทวักทมปโรทวียไฟ ๗ ทิ จีปโรยทวียนัททิงป
 ไลทวียไฟทวียนัท ๕๖ ทิปโรยทวียนัททิงนัท ๗ ทิ จีปโรยทวีย
 ลนัท ๖๔ ทินค ๑ ลมปโรยทวียนัท ๑๑ ปันพรหม ๔ ขึ้น
 ถึงชั้นนี้ไป ๒๐ นั้นแล ๗ ๐-

๑ พรหมชั้นนี้ ชื่อสุกทินททอายุยืนได้ ๖๕ กัลป์ แด่สุกทินท
 ขึ้นไปถึงมหัพกาลได้ ๒๘๐,๐๐๐ โยชน

๑ พรหมชั้นนี้ ชื่อท: ติยณณททเป็นทมเดียวกับ
 ๑ พรหมชั้นนี้ชื่อปริตสุก ๑ พรหมชั้นนี้ชื่ออ: มาณสุก
 ทายยืน ๑๖ กัลป์ ๗: ทายยืน ๓๒ กัลป์ ๗:
 ๑ แด่พรหมทติยณณทท ขึ้นมาถึงท: ติยณณทท
 ได้ ๒๕,๐๐๐ โยชน ๗
 ๑ ได้ติยณณททได้มาเกิดในภุมนี้

ภาพที่ ๑๐ สุกทินทพรหม ปริตตสุกภาพพรหม และอปปมาณสุกภาพพรหม

ผู้ได้ตติยฌาน ตายแล้วได้มาเกิดในภุมนี้

๑. จำนวนโศกนาฏกรรม ๑๑ ชิ้น บทกวี ๖ ชิ้น ดิฉันนี้ เป็น ๑๗ ชิ้น ๗ ทิวา ๓

๑ ทรมันขึ้นนิชิตาพักก ๑๖ ยืน ๔ กิ่ง

๑ ปรีกาทมโกลาเภบริตยตม ปน: ปนาร: วิสสิฏักจาก
นรทิมตยวสทลทมิวฏสทตว: โยชน ๗ แททมปรี
ตาทารนไปปิมตม กินทาโก ๒๕๓๘๐๐ โยชน: ๗๐๐

๑ ทพทมนันนี ชื่อตทกนิยณณณณ ทมเดียรกันแล ๓

๑ พรหมชั้นนี้ ชื่อปริตถก ๑ พรหมชั้นนี้ชื่ออโฆสมาณ

๑๖
 ๑๗
 ๑๘
 ๑๙
 ๒๐
 ๒๑
 ๒๒
 ๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

๑. แต่พรหม ปตมฉานภมรนั้นมาถึงทุกขฉานภมรได้ ๒๑๕๐๐๐ โยชน ฯ

๑ ไยท้าวจรโศกหทัยมณโฑได้เกษมในภพนี้ ๑๖

ภาพที่ ๑๑ อากัศราพรหม ปรีตตภาพพรหม และอัปมาณาภาพพรหม

ผู้ได้หุติยฉาน ตายแล้วได้มาเกิดในภุมินี

ไฟพระโลหิตกม ๑๑ ชั้น คือเตาทุณ ๕ ชั้นนุช ชั้นนี้จึงออกมา
 ๖๖ ชั้น นพพรหม ๓ ชั้นถึงชั้นนี้เป็น ๑๔ ชั้นแล้ว ๕๖ ก็แล

๑ ภูษวิมลสมภกษेत्रเสวยรุติ ๑ ๑ คนในอสังโยท ๕ นักปราชญ์เข้าเฝ้าถึงนั้นนับแต่กับวิเศษมหามณฑลไปตกบเทถึงพระอาทิตย์
 รัตนเจดีย์ แล้วเพลิงไปไหลกันปั้งเกิณานไก่อสังโยทหนึ่งชื่อสังวัคทะอสังโยทกำหนดให้เพลิงไม่ตั้งอยู่จนตกบเทลงปะติมทเมณฑก
 เกล็นไปในเส้นโกฏิจักรกพินนอสังโยทหนึ่ง ชื่อสังวัคทะภยอสังโยท ๑ กำหนดให้เพลิงไม่ตั้งอยู่จนตกบเทลงปะติมทเมณฑก
 พระอาทิตย์พระรัตนอสังโยทหนึ่ง ชื่อสังวัคทะอสังโยท ๑ กำหนดให้เพลิงไม่ตั้งอยู่จนตกบเทลงปะติมทเมณฑก
 ชื่อสังวัคทะภยอสังโยท ๑ ๕ อสังโยทกลับนี้เป็นมหากลับ ๑

ภาพที่ ๑๒ ไฟประลัยกัลป์

บังเกิดใหม่ได้นานถึงมหากัลป์หนึ่ง

๑ พรหมชั้นนี้ ชื่อพรหมชยอินทร์

๑ พรหม ๓ ชั้นนี้ ชื่อพรหมชยอินทร์

๑ พรหมชั้นนี้ ชื่อพรหมชย

วิไลกษ กัลป์หนึ่ง

เป็น ๓ สวรรค์

เป็น ๓ ราช

นิมิตจีนมาถึงพรหม

กุมได้ ๑๙๗๐๐๐ โยชน

๑ โยชนะจวโคปถมณณเกียรณ

๑ พรหมชั้นนี้ ชื่อ

พรหมชยอินทร์

อินทร์

๑ โยชนะจวโคปถมณณเกียรณ

๑ โยชนะจวโคปถมณณเกียรณ

๑ โยชนะจวโคปถมณณเกียรณ

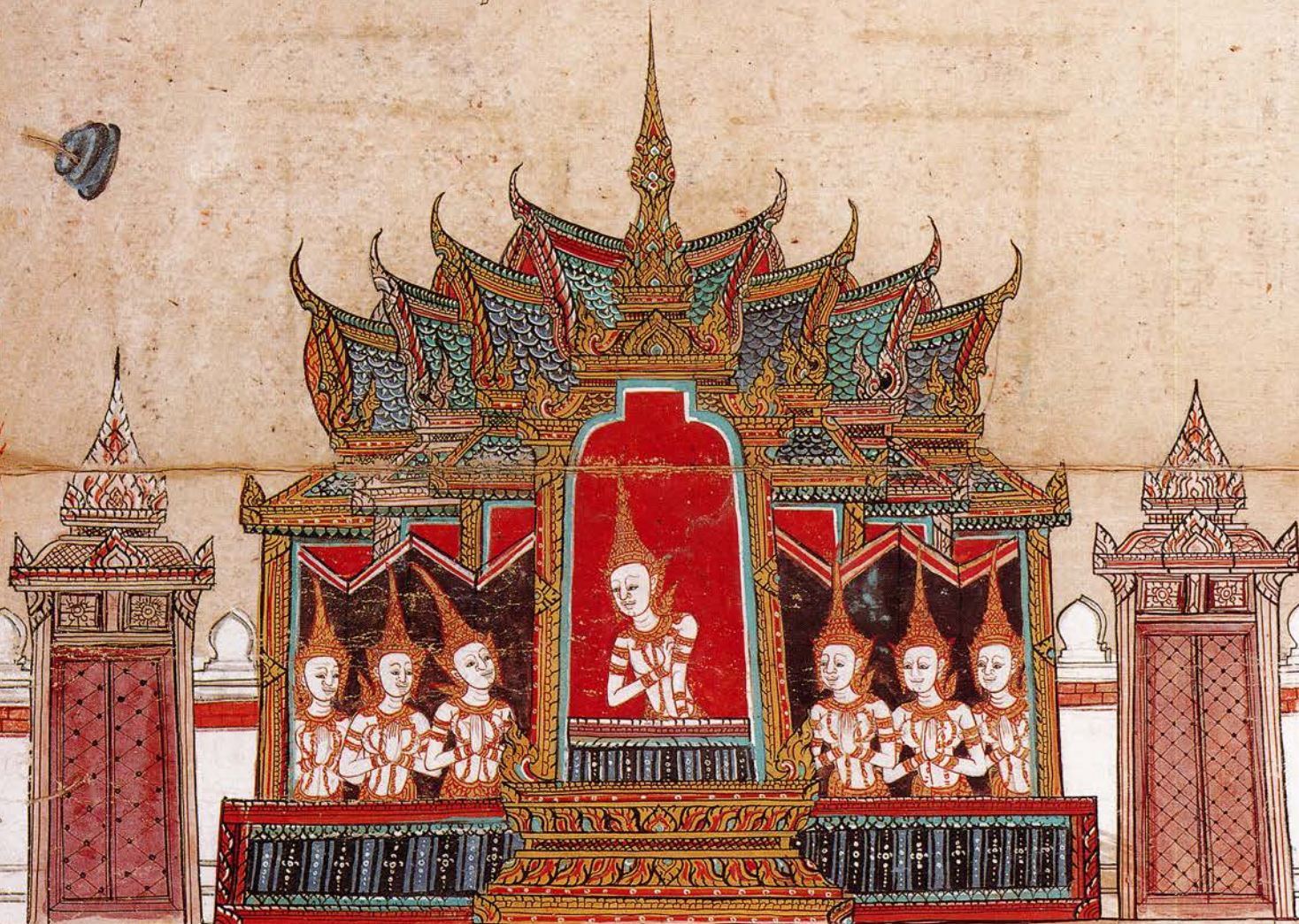
๑ โยชนะจวโคปถมณณเกียรณ

ภาพที่ ๑๓ มหาพรหม ปาริชาตพรหม และปโรหิตาพรหม

ผู้ได้ปฐมฌาน ตายแล้วได้มาเกิดในภุมินี

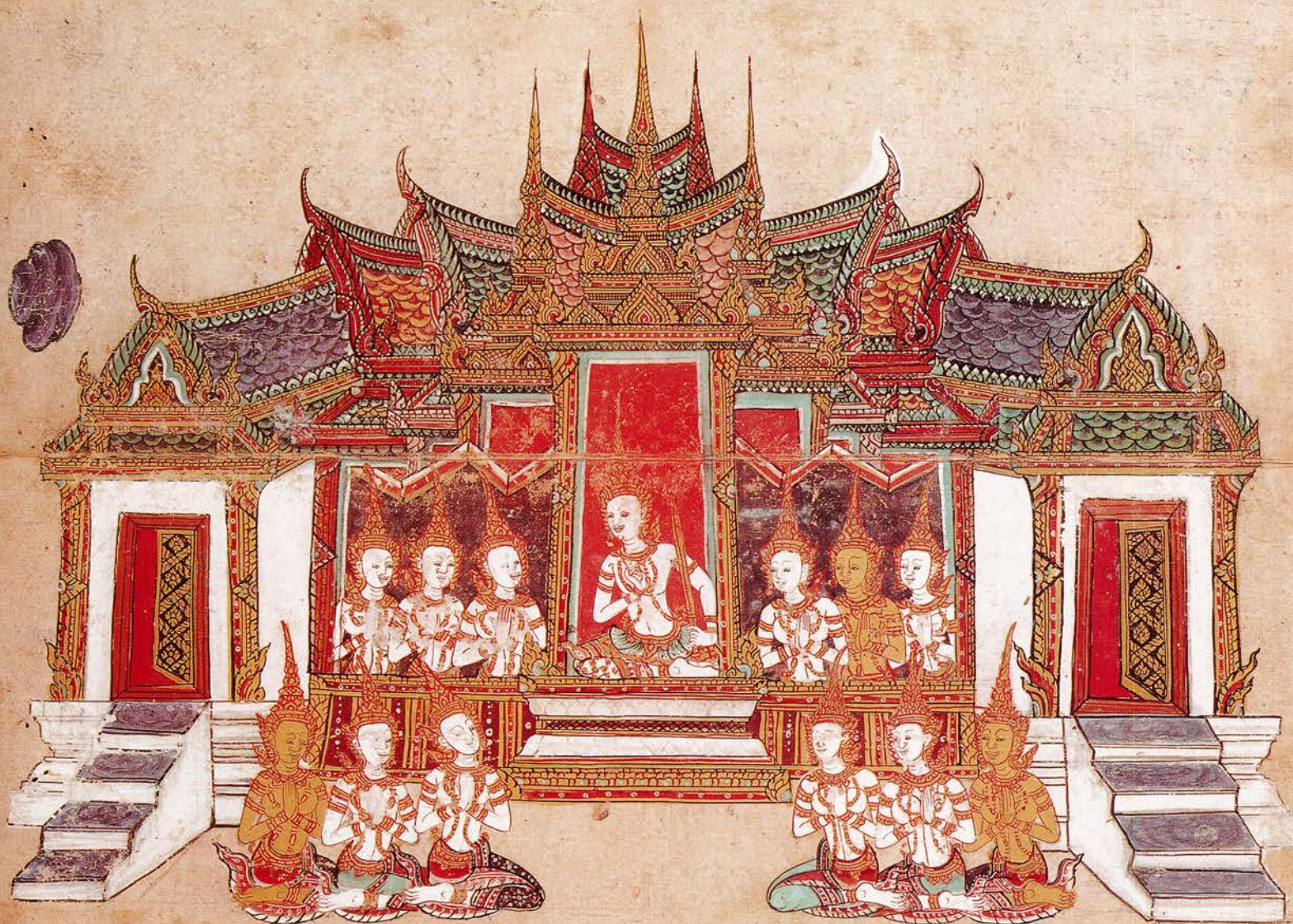
๑ แขนงขึ้นจากพื้นมาแก้ประณิบัติได้เจ็ดอนันต์ ๕๙ นางจึงมีอันนิมา นาคีนีเด ๗ แดกผู้ศรัทธาอันนิมาจนวระที่ได้อัน ๕๙๕๖๐๐ โยชน ๗๖-
๑ ศิลปะ: พานะวินะเยประวัติกต เยาะสุยะนภะมฤคสาท เทนนิมาจนวระที่คณินนิต ๗ บุคคลโดยจิตตั้งอยู่ในศีล แดกความเพียร แดกพระวินัย
เลมมากไปแก้ข้อศาทะโนยนิ้นทชิตติ แลวิมคชิตติณันไดไปบิ่เกียในนิมาผู้เทีสาวรค ๗: ๐ ๗: ๐๗-

๑ ทิพนอิฏฐวศัสสัทสนิมมุตคณนภะ เทวะโลกิโกติ สัตถกนิวัคคาสัตถกสัทธชิกทั้งษะระโกติโยจะ ๐ เทวะโลกชั้นนี้ชื่อนิมาจนวระที่ ๗๖
ปี ๕๐๐๐ ปีทิพย์ ๗ คณนภะเป็นมมุตคณิน ๑๗๖๕๐๐๐๐๐ ปี ๗: ๐๗-

ภาพที่ ๑๕ สวรรค์ชั้นนิมานรดี

เป็นสวรรค์ชั้นกามาพจร

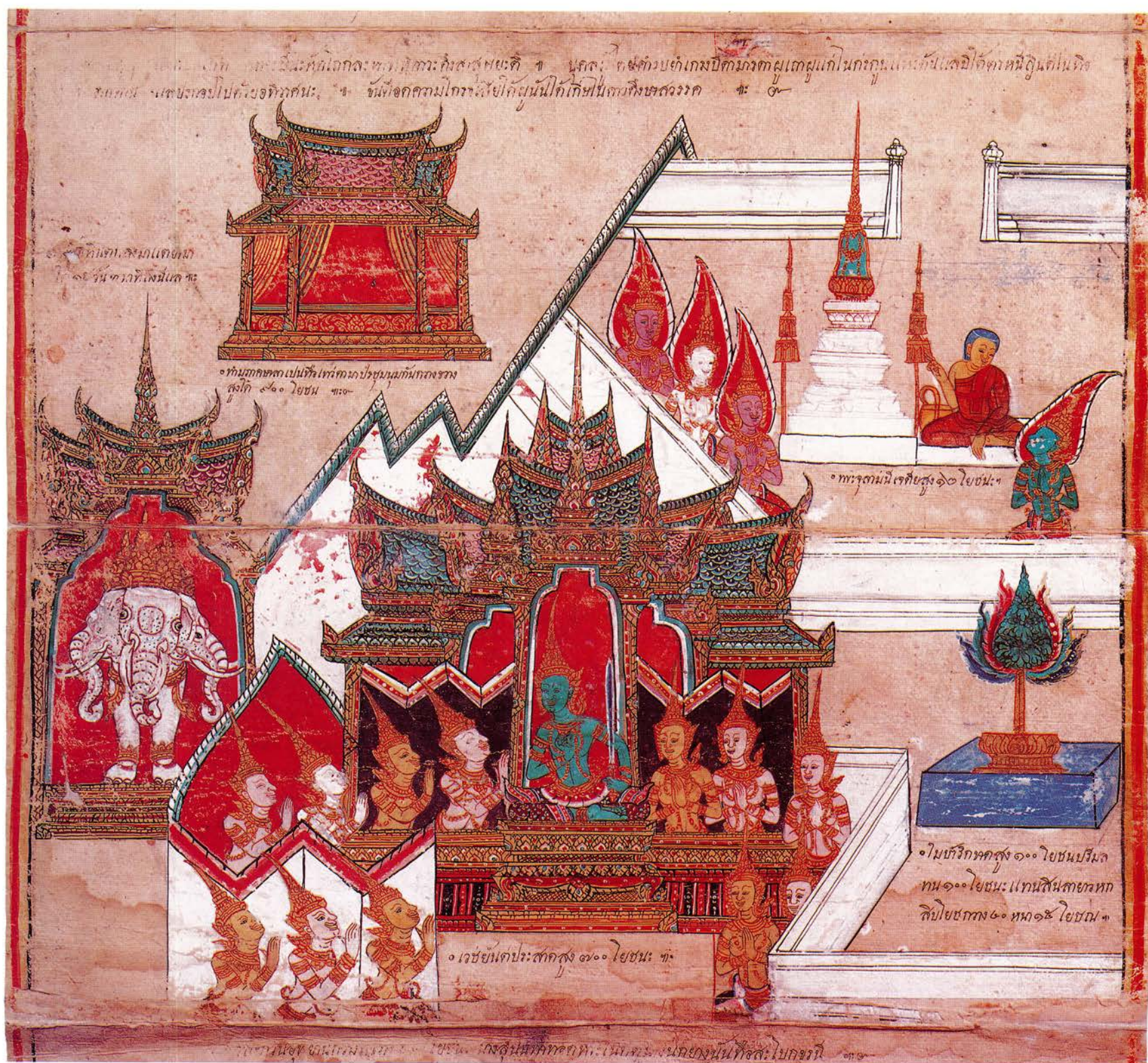
[illegible]

พิจารณาเลยทั่ววิสัยทุก มนุษย์คนเลย จักพิสดารสัตกตทัตถ์ ทิฆมทศวัตโลกติโยโทติ ฯ เทวโลกชั้นนี้ชื่อขามเทพคณปิตายุอื่น
 ๑๖๐๐ ปีทิพย์ ๓๗๒ ล้านปีในมนุษย์คือ ๑๖๐๐ ๐ ๐๐๐๐ ปี ๓ ๑๐๐ ปีครั้นหนึ่ง ๓๗-

ภาพที่ ๑๗ สวรรค์ชั้นยามา

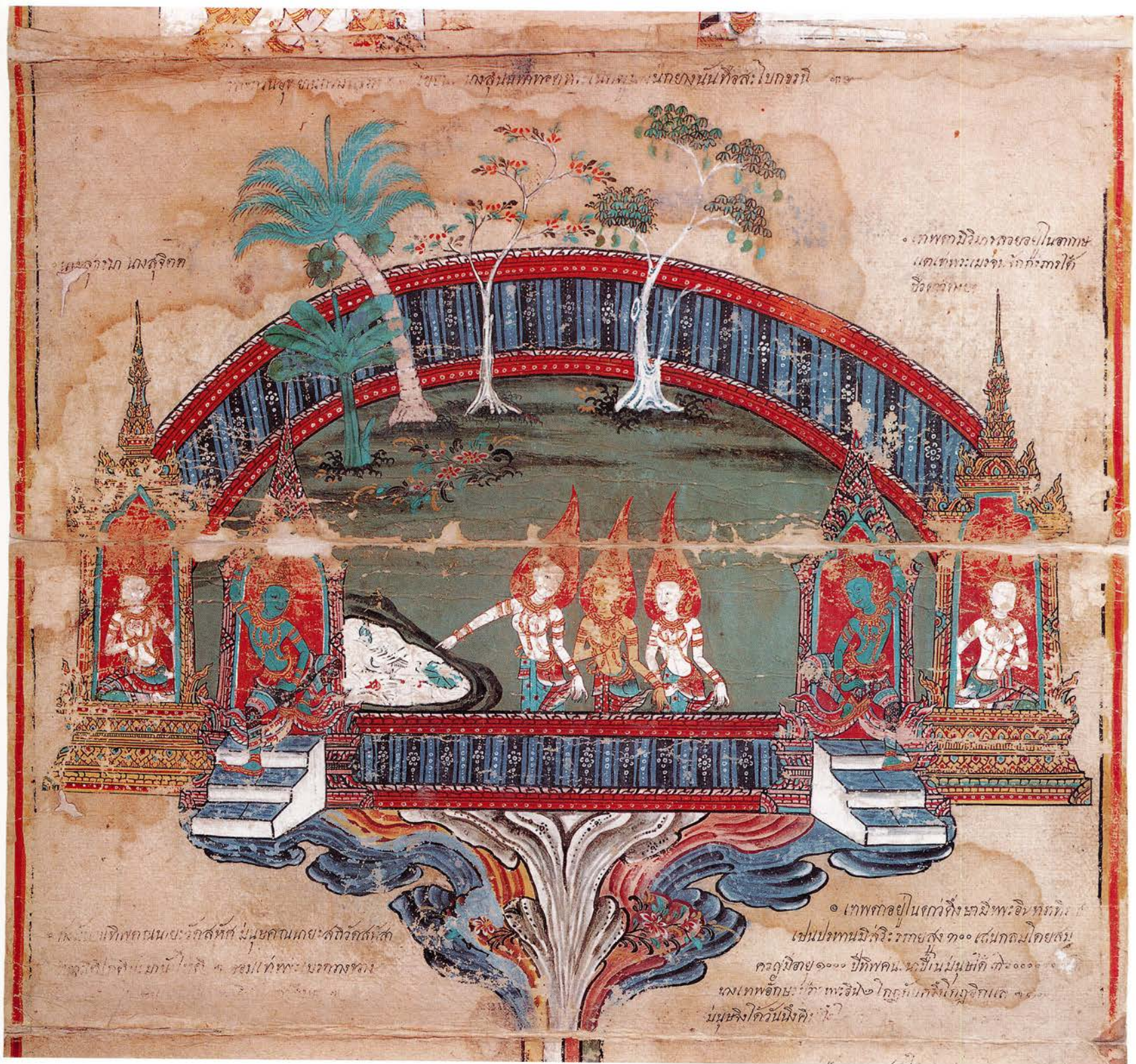
เป็นสวรรค์ชั้นกามาพจร

[illegible]

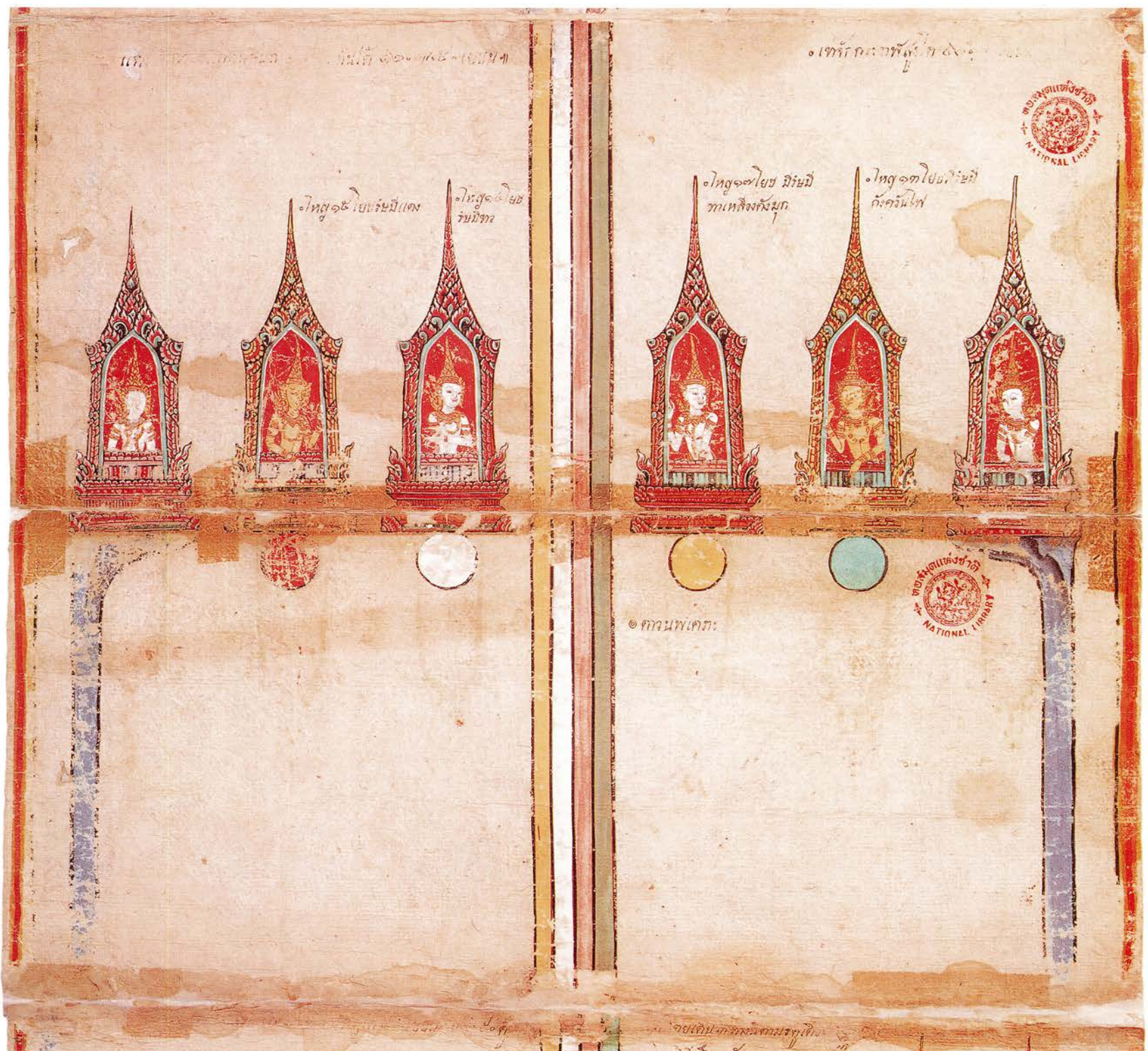
ภาพที่ ๑๘ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์

มีพระอินทร์เป็นใหญ่ มีช้างไวยราพต พระจุฬามณีเจดีย์ ธรรมภาคศาลา
เวษยันตปราสาท และต้นไม้ปาริชาติ

ภาพที่ ๑๙ จิตรลดาวนุทยาน

อยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีพระอินทร์เป็นประธาน นางสุธรรมา สุจิตรา และนางสุนันทา
มาทอดพระเนตรนภพที่ยามนทโบทกษณ

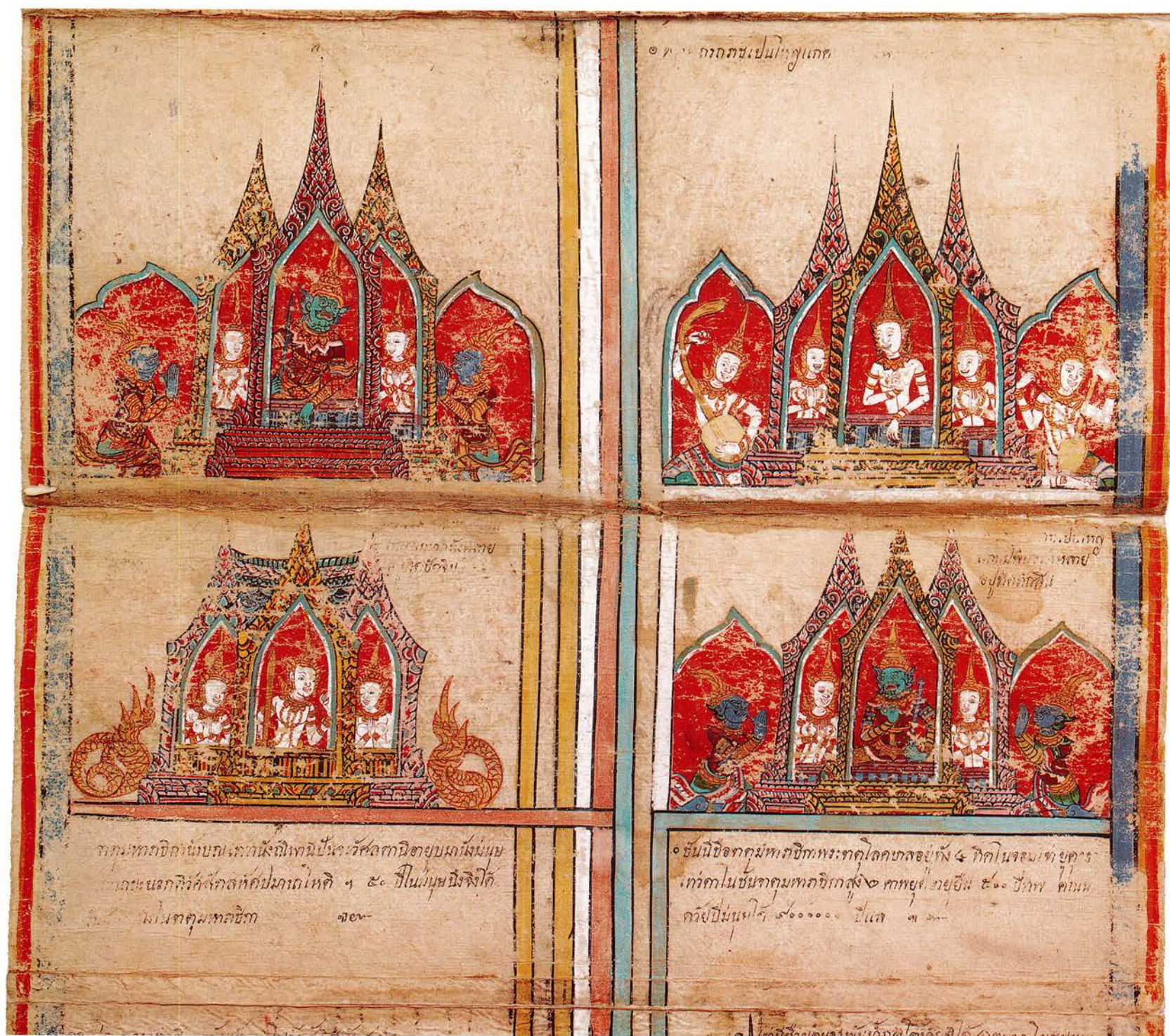
ภาพที่ ๒๐ เขากำแพงจักรวาล

มีดาวเคราะห์ต่างๆ รัศมีสีต่างๆ กัน มีขนาดต่างๆ กันด้วย

ภาพที่ ๒๑ พระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระราหู

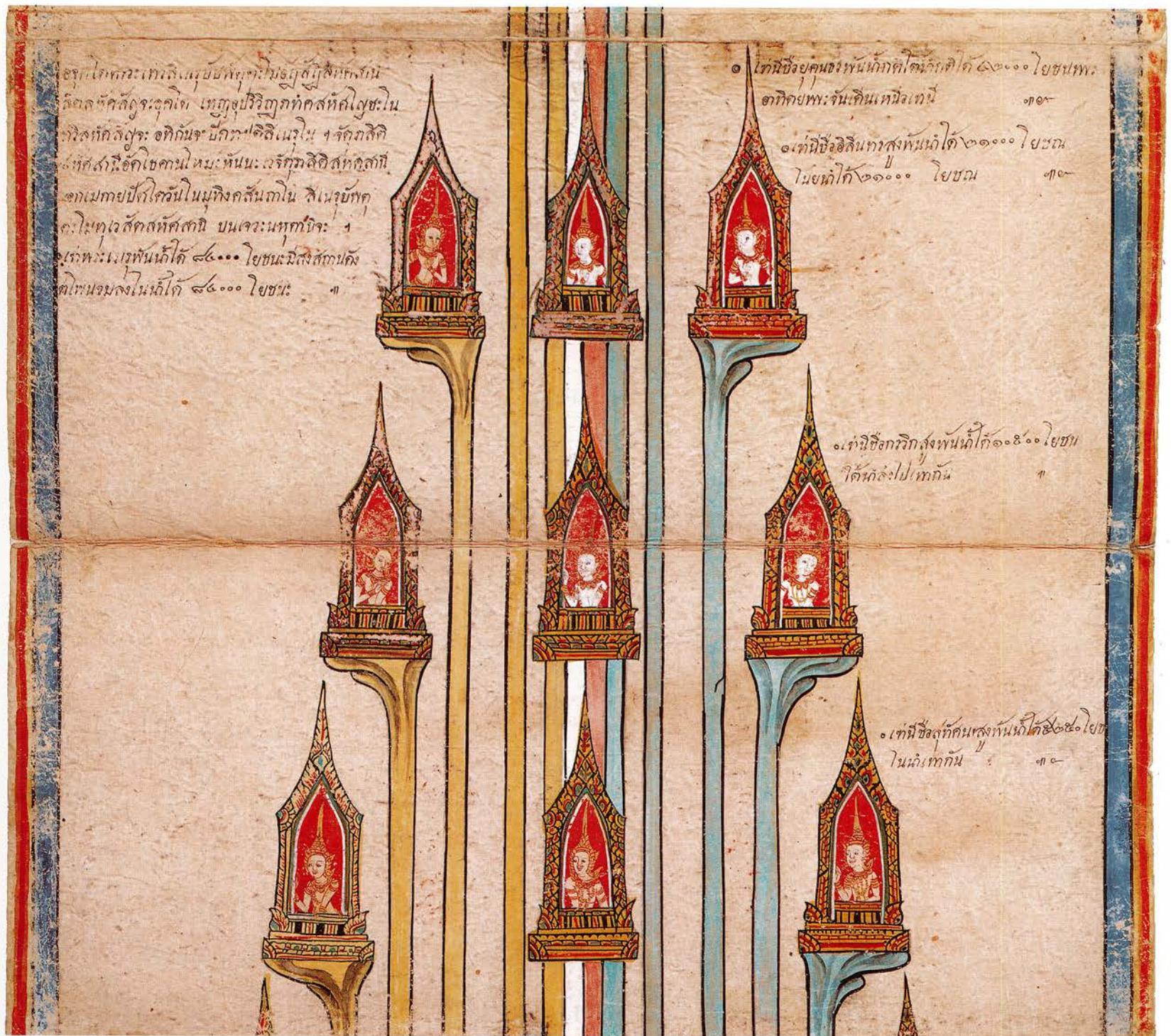
แสดงวิถีการเดินของพระอาทิตย์ใน ๓ ฤดู

ภาพที่ ๒๒ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา

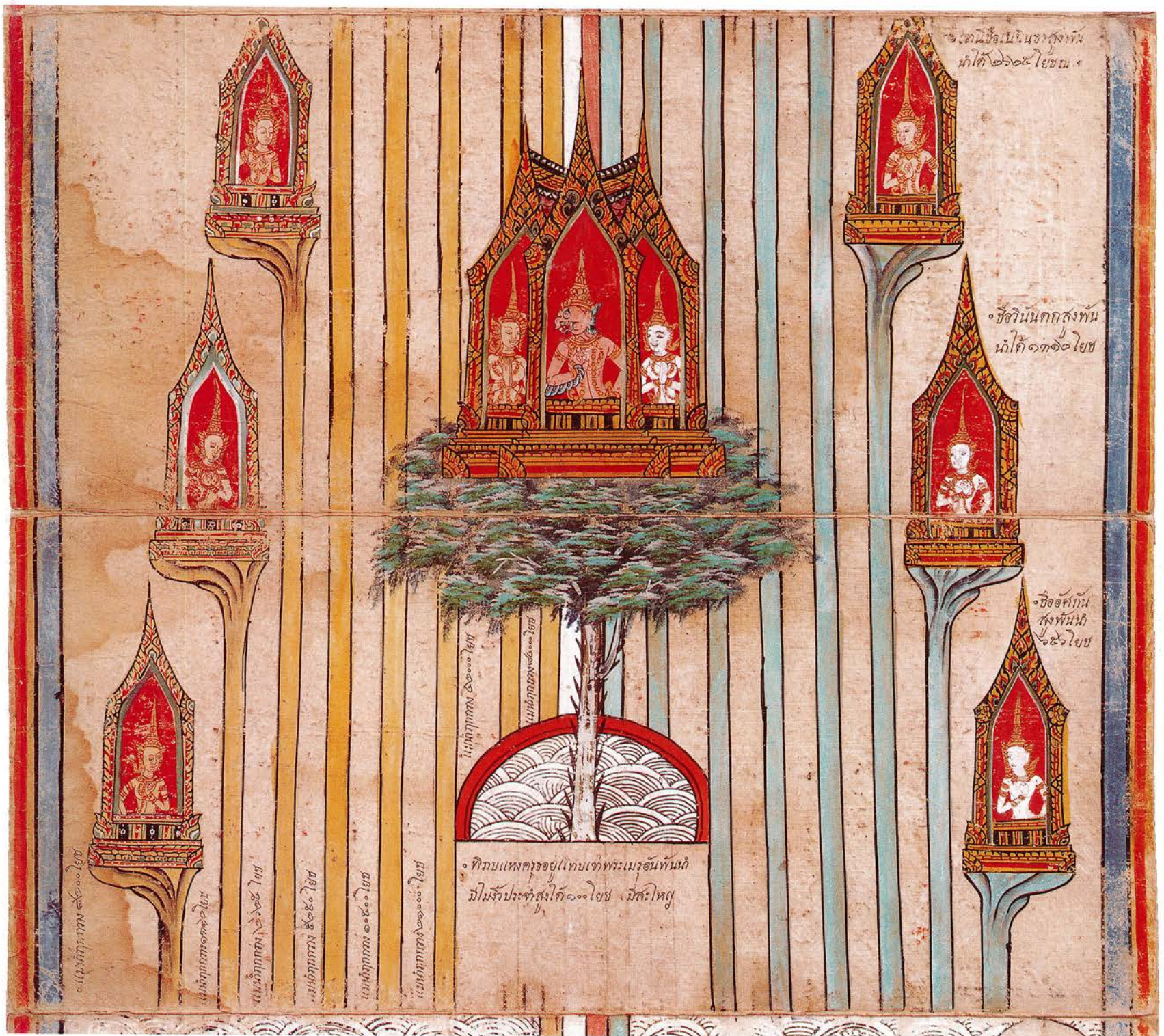
เป็นที่ประทับของท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ ทิศ มี

ท้าวเวร	เป็นใหญ่แก่ยักษ์ทั้งหลาย	อยู่ทิศอุดร
ท้าวอตรฐ	เป็นใหญ่แก่คนธรรพ์ทั้งหลาย	อยู่ทิศบูรพา
ท้าววิรูปักษ์	เป็นใหญ่แก่นาคทั้งหลาย	อยู่ทิศประจิม
ท้าววิรุฬหาร	เป็นใหญ่แก่กุมภภินท์ทั้งหลาย	อยู่ทิศทักษิณ

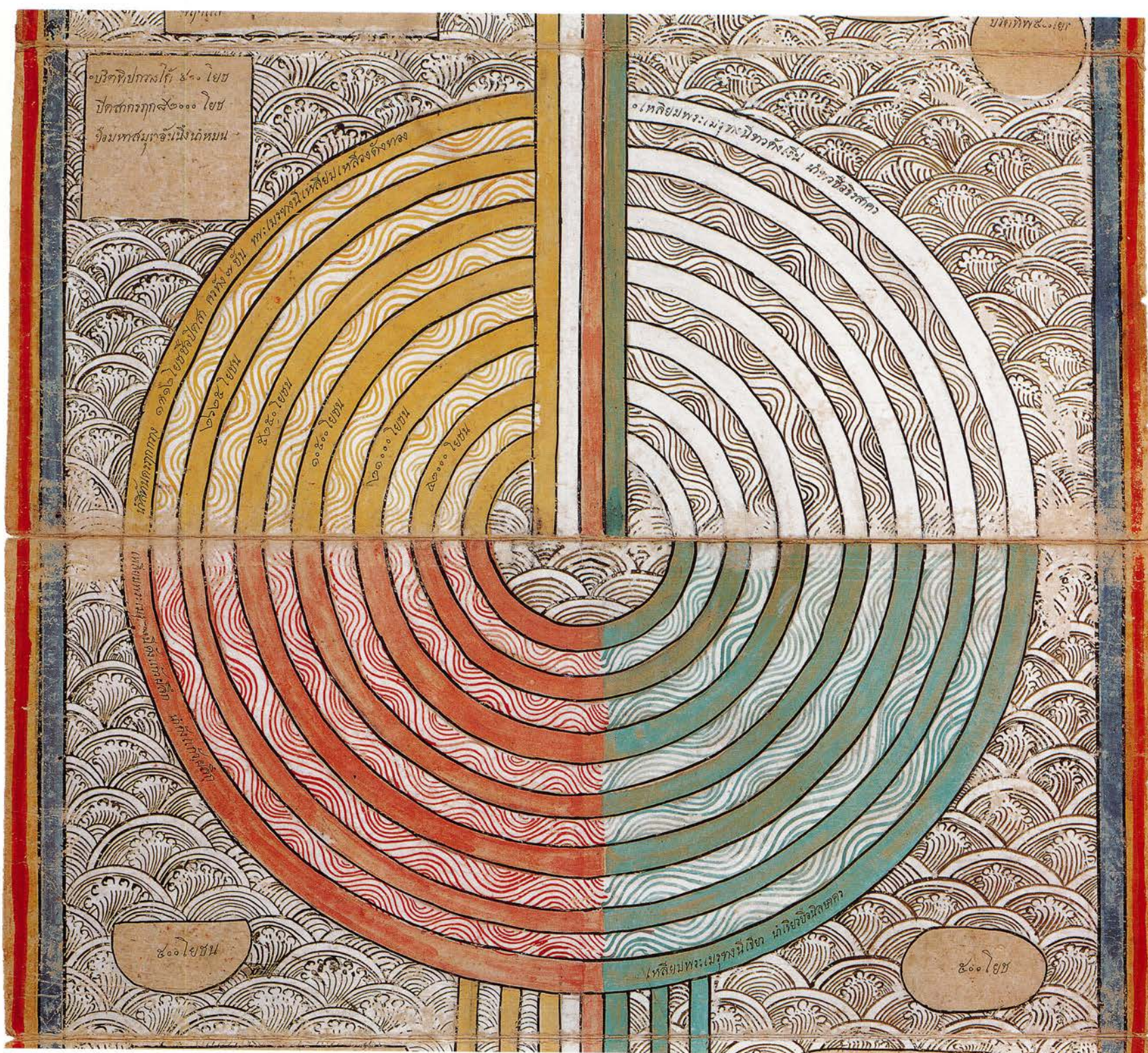
ภาพที่ ๒๓ วิมานบนยอดเขาสัตตบริภัณฑ์

มียอดเขาพระสุเมรุเป็นประธาน ล้อมรอบด้วยเขาต่างๆ
อาทิ เขาอิสินทร เขากรริก และเขาสุทัศน์

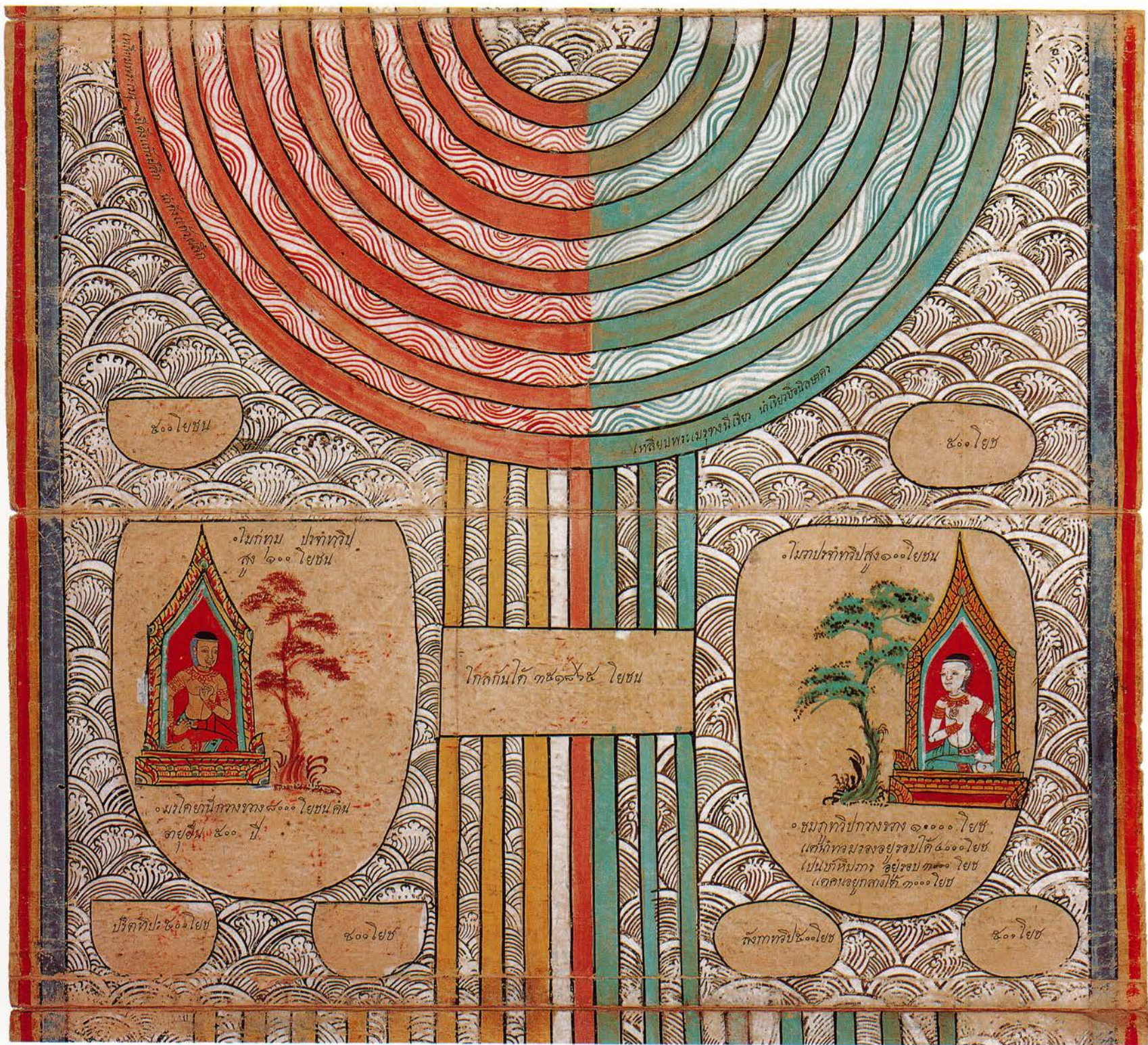
ภาพที่ ๒๔ พิกพแห่งครุฑ

อยู่เชิงเขาพระสุเมรุ มีวิมานต่างๆ ตั้งอยู่บนเขาสุทนต์ เขาเนมินทร เขาวิฆเนศวร เขาอัครครณ
เบื้องล่างเป็นแม่น้ำต่างๆ มีความลึก ความกว้างต่างๆ กัน

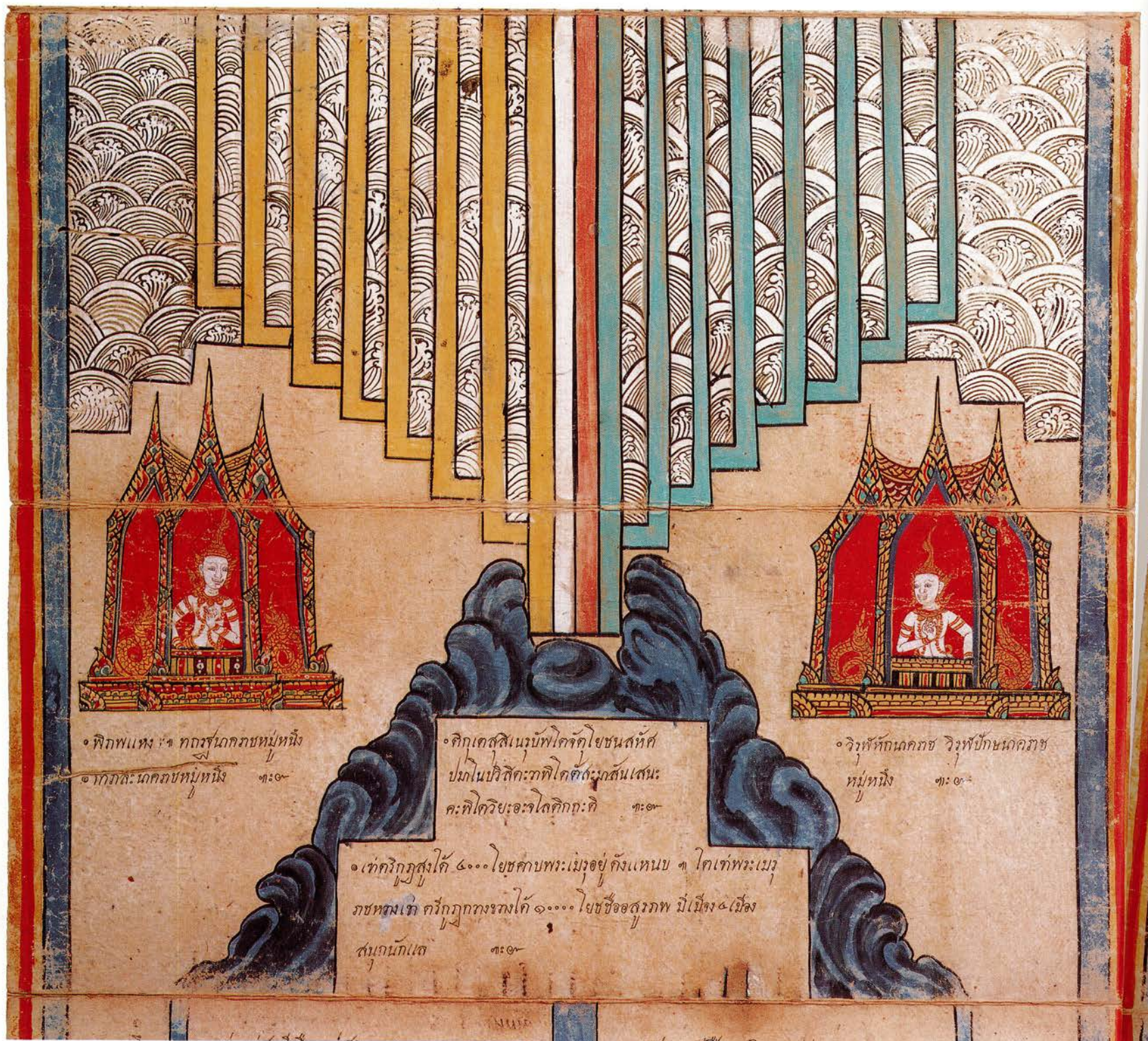
ภาพที่ ๒๖ เขาพระสุเมรุ

มีมหาสมุทรทั้ง ๔ ล้อมรอบ คือ ปิตสาคร ขีรสาคร ผลิกสาคร และนิลสาคร

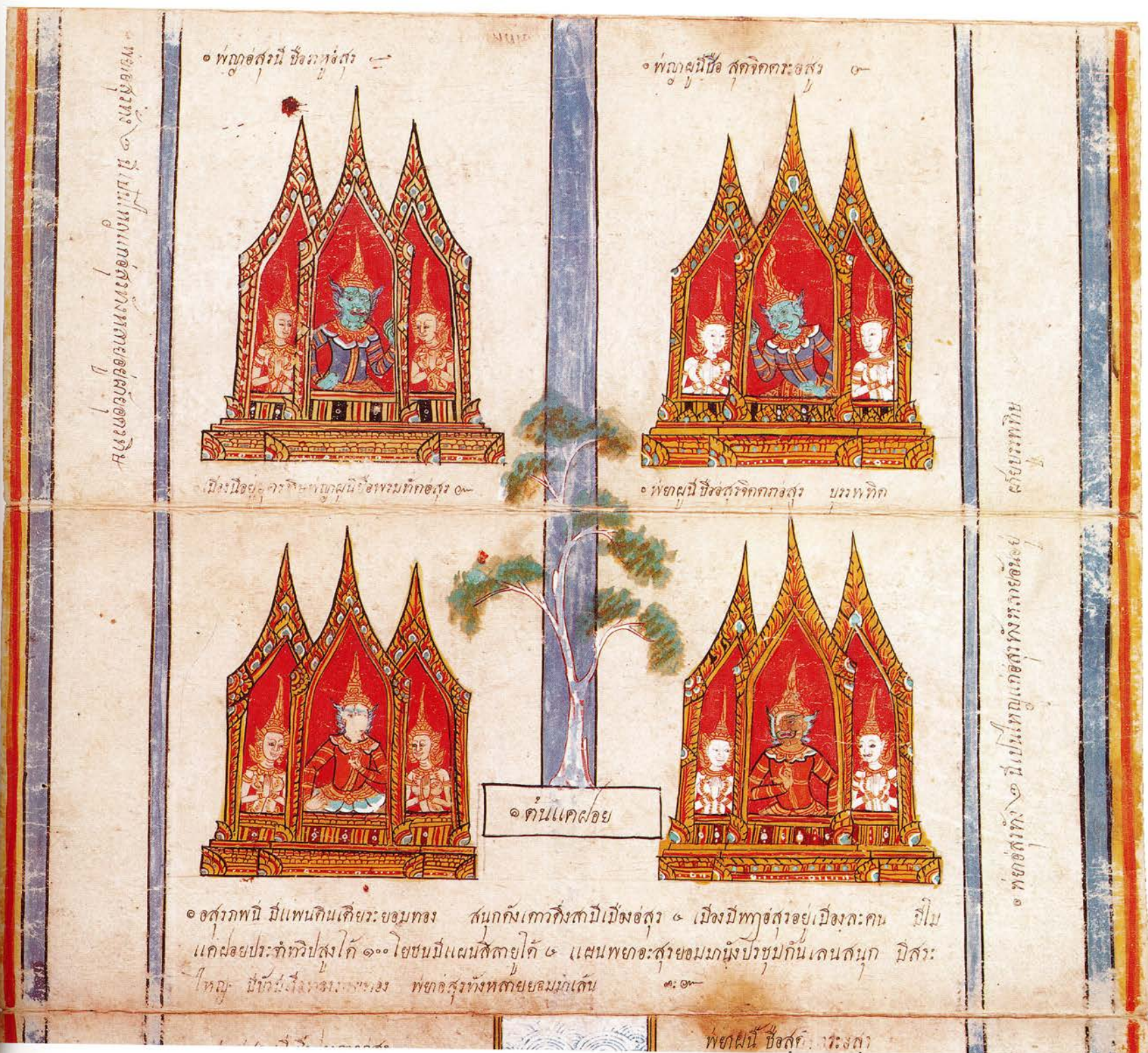
ภาพที่ ๒๗

เหลื่อมเขาพระสุเมรุ และอมรโคยานทวีป ชมพูทวีป

ภาพที่ ๒๘ พิกพแห่งนาค

อยู่ใต้เขาพระสุเมรุ มีทณฐนาคราช กำลณาคราช วิรุฬहनาคราช และวิรุฬปักษนาคราช

ภาพที่ ๒๙ พิกพแห่งอสูร

มีพญาราชอสูร และพญาพรหมทัตอสูร เป็นใหญ่แก่อสูรฝ่ายอุดรทิศ
 พญาสุจิตราอสูร และพญาอสูรจิตราอสูร เป็นใหญ่แก่อสูรฝ่ายบูรพาทิศ

พระพุทธรูป
เป็นใหญ่แก่สูตรทางภาคอันอยู่ฝ่ายประจิมทิศ

ตามตำนานเล่ม ๓๑

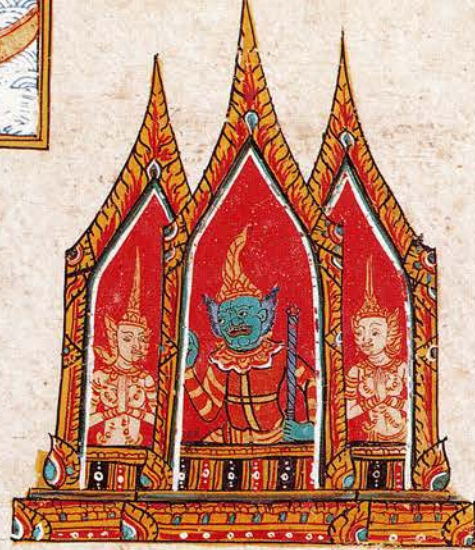
พญาสุรัสวดี ชื่อพระการุณ

พญาสุรัสวดี ชื่อพระการุณ อิศรา อัญชลิมทิศ

พญาสุรัสวดี ชื่อพระการุณ

พญาสุรัสวดี ชื่อพระการุณ อัญชลิมทิศ

๐ อสุราพยายยัน ๑๐๐๐ ปีทิพ แต่แผนดิน ขมกทวีปถึงมาถึงอสุราพณได้ ๔๕๐๐ ปีชวเทวีชื่อพิพบตาสุร ๐

๓๑

จากทิศเหนือ

อันอยู่ฝ่ายทิศ

๐ พญาสุรัสวดี ๓

๐ พญาสุรัสวดี ๓

๐ พญาสุรัสวดี ๓

ภาพที่ ๓๐ พิกพแห่งอสุร

มีพญาปะการะอสุร และพญาทุเวราสุร เป็นใหญ่แก่อสุรฝ่ายประจิมทิศ
พญาสุจิตระอสุร และพญาสำโกรอสุร เป็นใหญ่แก่อสุรฝ่ายทักษิณทิศ

นักกลิมไประ: ฤกออกมิได้ เพญยบรชกบอกให้กทันคณันนทกอลบรณิ กนัสสทาได้สติ: ฤกกลิมกอลกให้เท: เสวกได้ไปบง
 เกียในยสวรก เมื่อพญยบรชกบอกมิได้ เทนกุลล: เทงสทาได้โดยแล้ว กังสให้โดยบิณยทอลงโทษกันมาปะ: เทมคณิกไปยติได้ม: เท
 กวียทลารเหล็กแล้ว ให้เสลคณันนทอลงในบมเทน: ฤกใหญ่ในน: เท

๗: ๐ ๗:

๑. สหวิธการณสุทธา สหวิธการณสุทธา สหวิธการณสุทธา สหวิธการณสุทธา สหวิธการณสุทธา สหวิธการณสุทธา สหวิธการณสุทธา
 สหวิธการณสุทธา สหวิธการณสุทธา สหวิธการณสุทธา สหวิธการณสุทธา สหวิธการณสุทธา สหวิธการณสุทธา สหวิธการณสุทธา

๗: ๐ ๗:

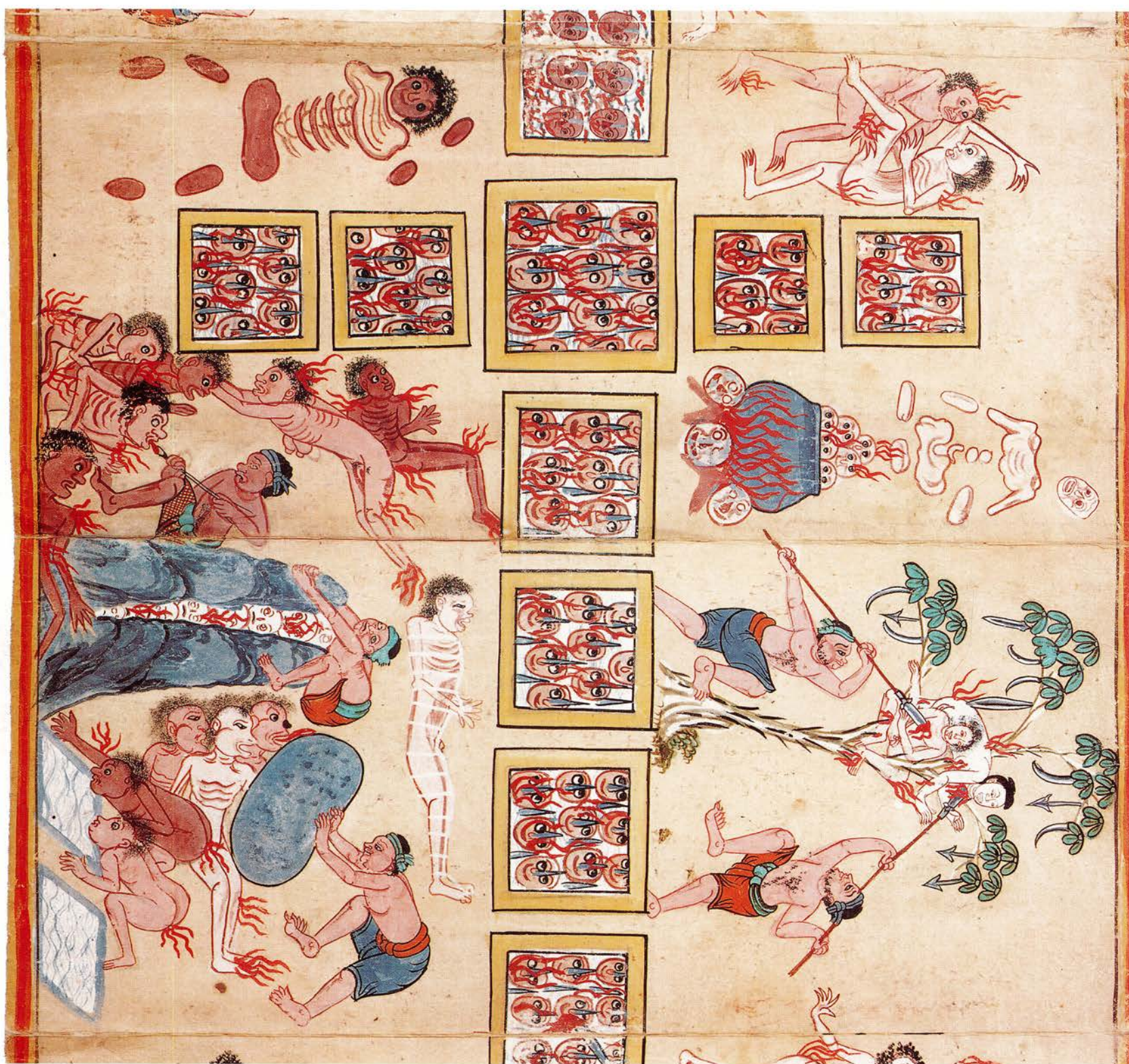

ภาพที่ ๓๓ ยมโลก

อยู่ใต้ชมพูทวีป มีพญายมราชปกครอง

ภาพที่ ๓๕ สisyuphanak

ภาพที่ ๓๖ สisyuphanak

ภาพที่ ๓๘ กาลสุตตนรก

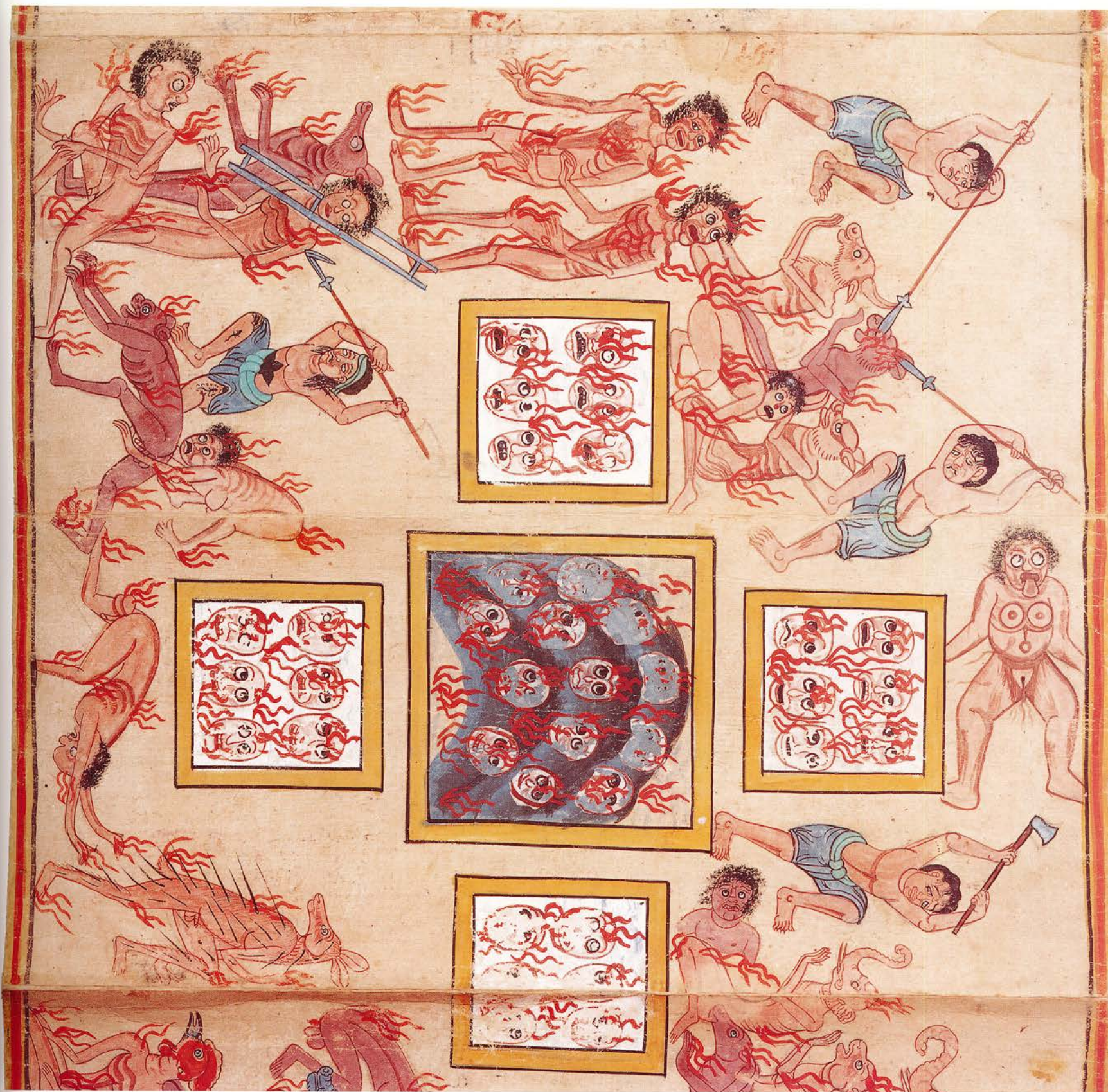

ภาพที่ ๓๙ ภาพรวมกาลสุดตณรก

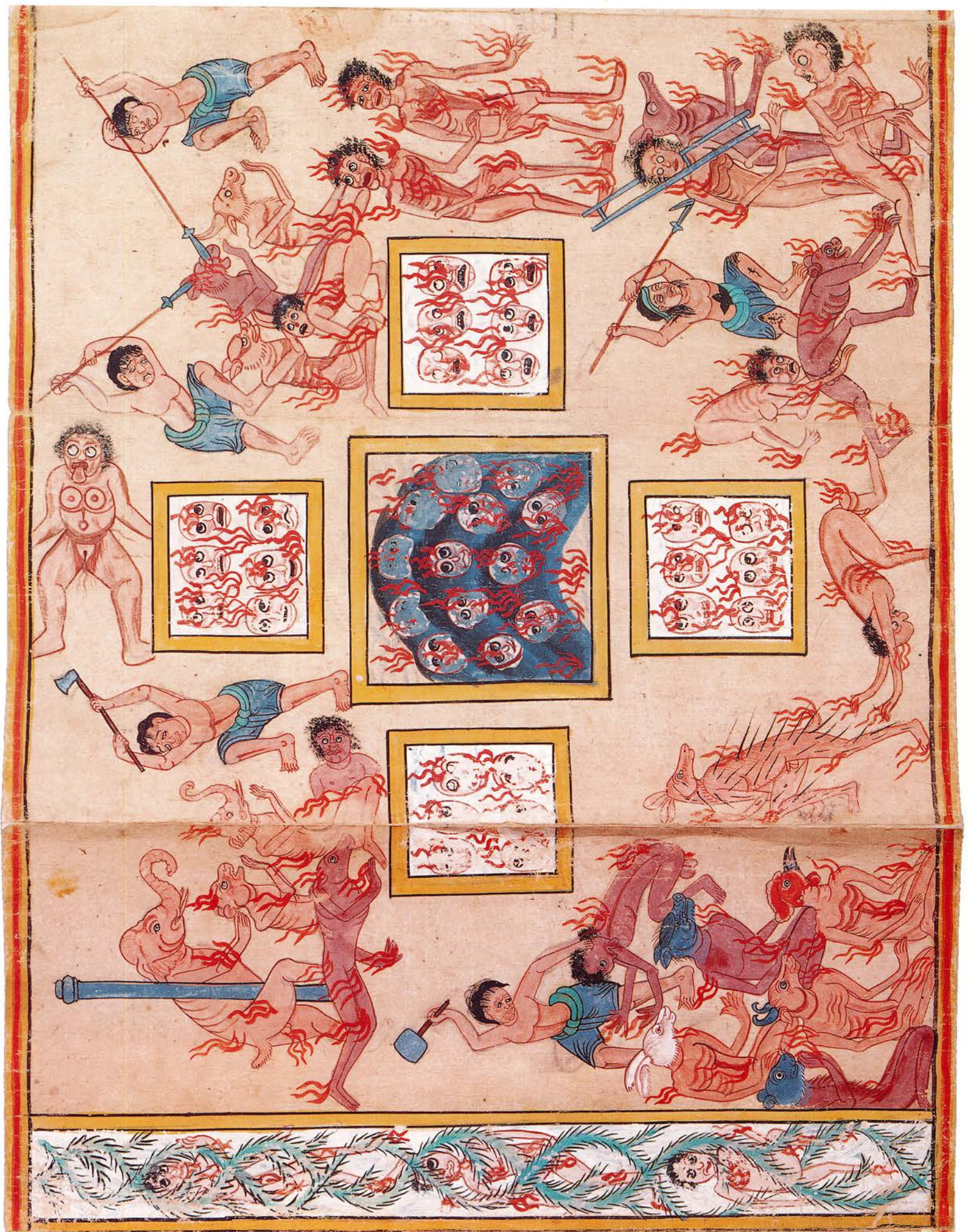

๑ นรกนี้ชื่อสังฆาตนิกรมีสันตนาเป็นกรอกทำมืองค์ยแปดเพ็ชร์ แต่ในนรกนั้นกลบคาวฤกษ์เทห์ลั่นอันสงฆ์ภคอันถูกตามไปด้วยทวารเพลิง
 เล็ดลั่นอันเกียในนรกมีสี่สั: แดทวยแตรวสันตนาต่าง ๆ สกตมีสี่สั: เป็นมนุษย์ทำเป็นทั้งเป็นนรกเป็นโคกรบือเป็นตน สกตมีสี่สั: เป็นทั้ง
 แดเป็นนรกโคกรบือเป็นตนทำเป็นมนุษย์ นรกนี้วิฆตก่อกวียะเยกเทห์ลั่น เล็ดลั่นอันเกียในนรกมีสี่สั: เป็นมนุษย์
 เล็ดลั่นอันเกียในนรกมีสี่สั: เป็นมนุษย์ เล็ดลั่นอันเกียในนรกมีสี่สั: เป็นมนุษย์ เล็ดลั่นอันเกียในนรกมีสี่สั: เป็นมนุษย์
 เป็นวันหนึ่งคืนนี้ในสังฆาตนิกร

๑: ๑ ๑: ๑

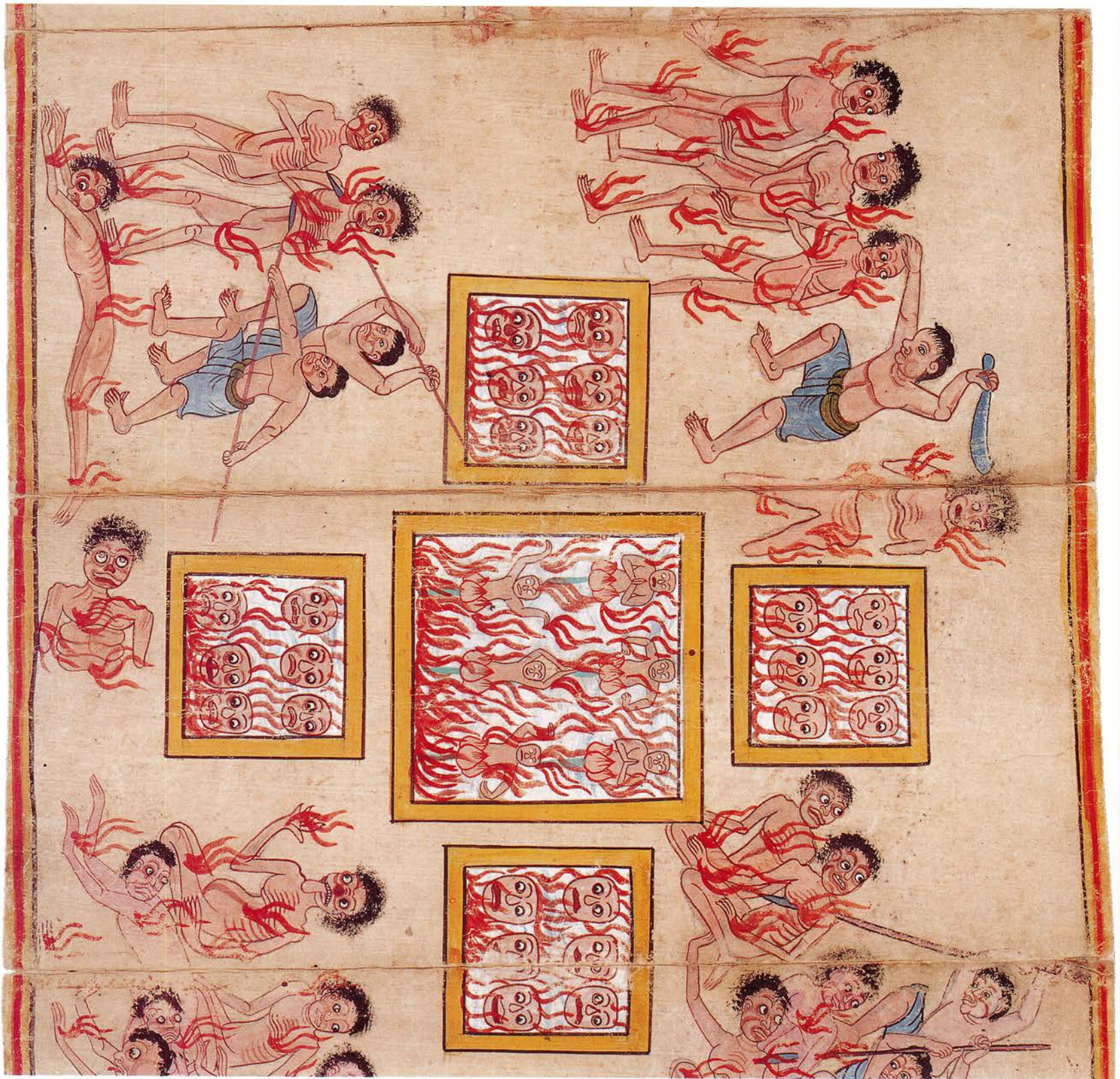
ภาพที่ ๔๑ สัมภานรก

ภาพที่ ๔๒ ภาพรวมสังฆาฏนรก

ภาพที่ ๔๓ สัณหาญรอก และคำบรรยายลักษณะโรวะนรก

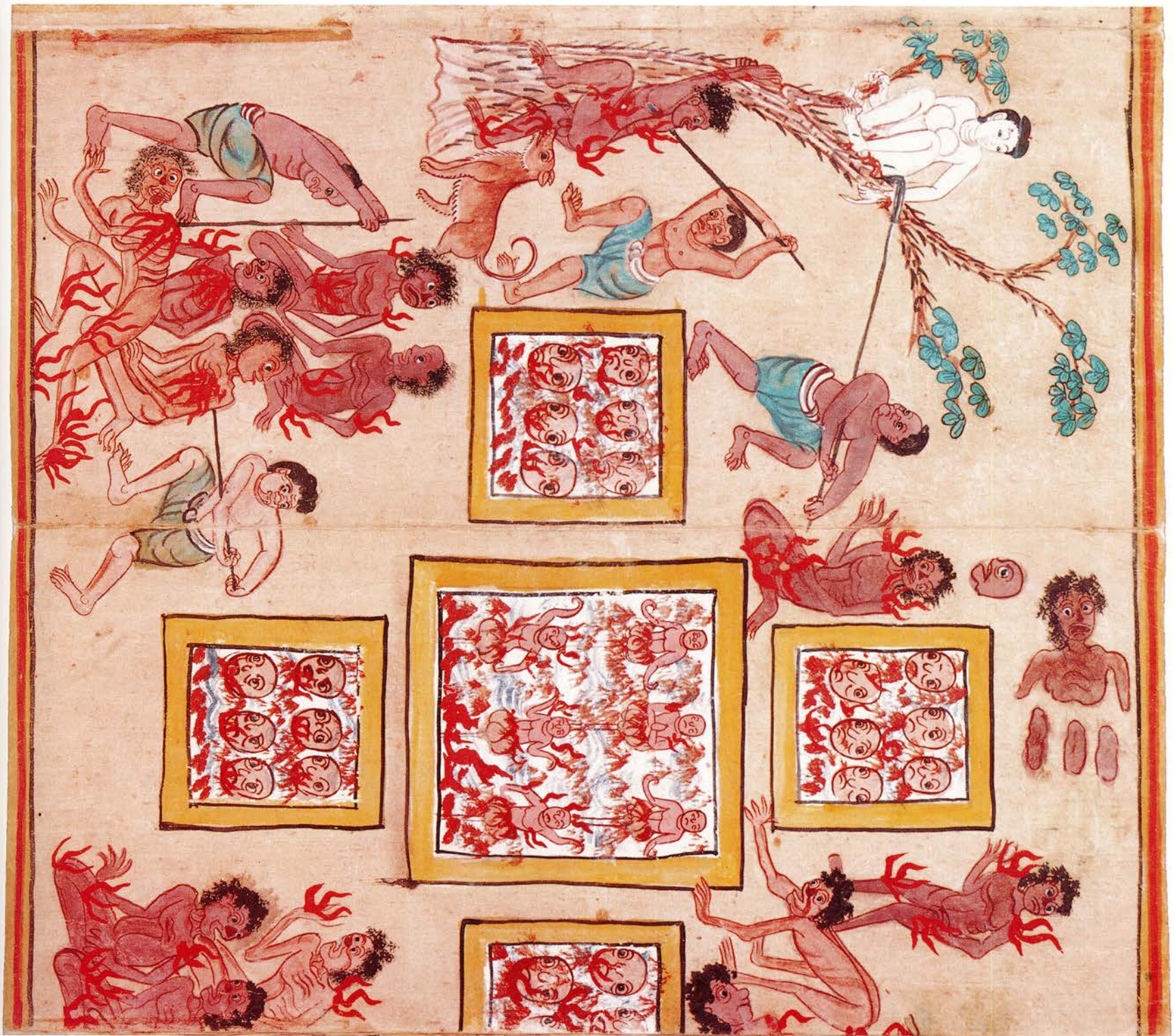
ภาพที่ ๔๔ โรรวนรก

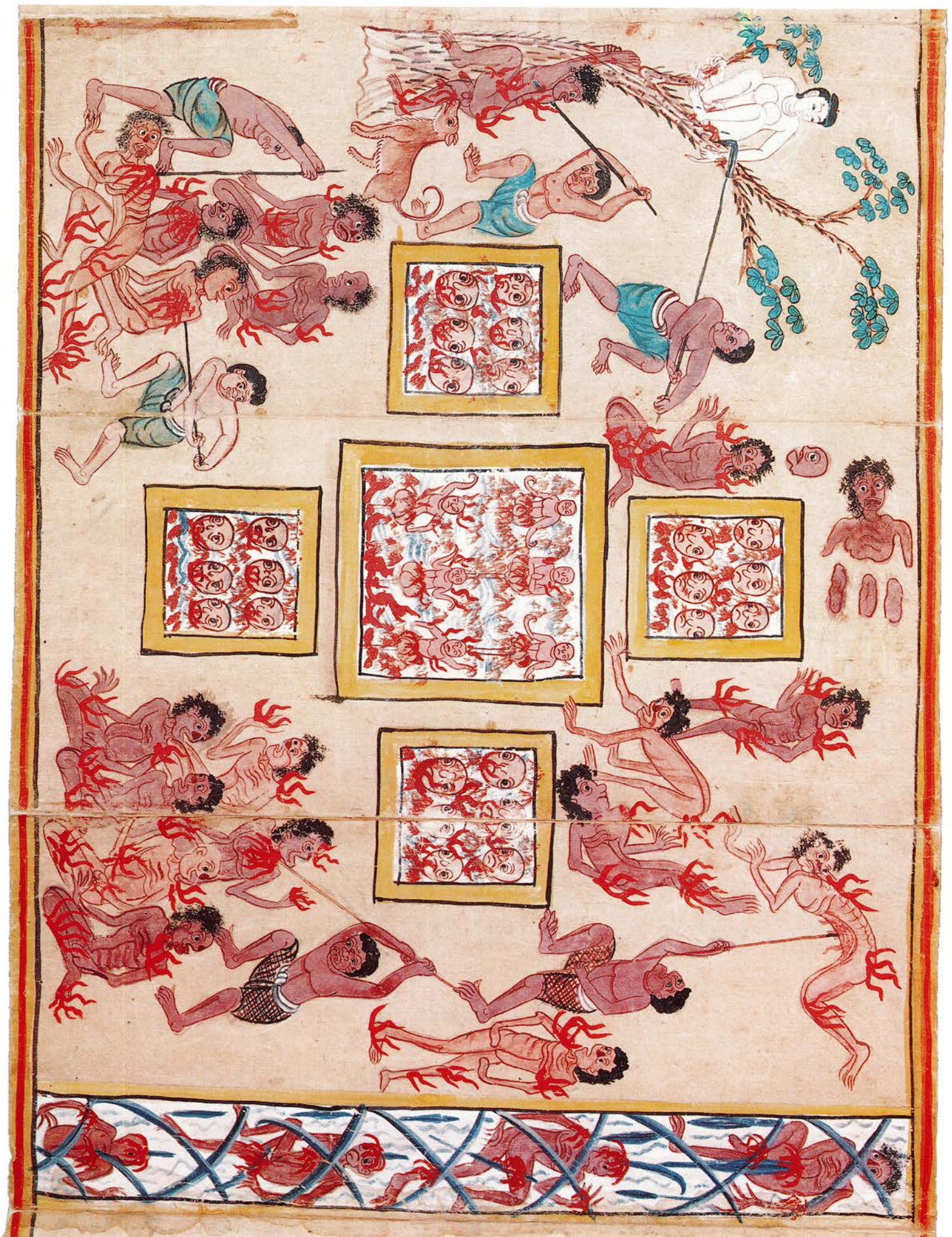
ภาพที่ ๔๕ ภาพรวมโรวนรก

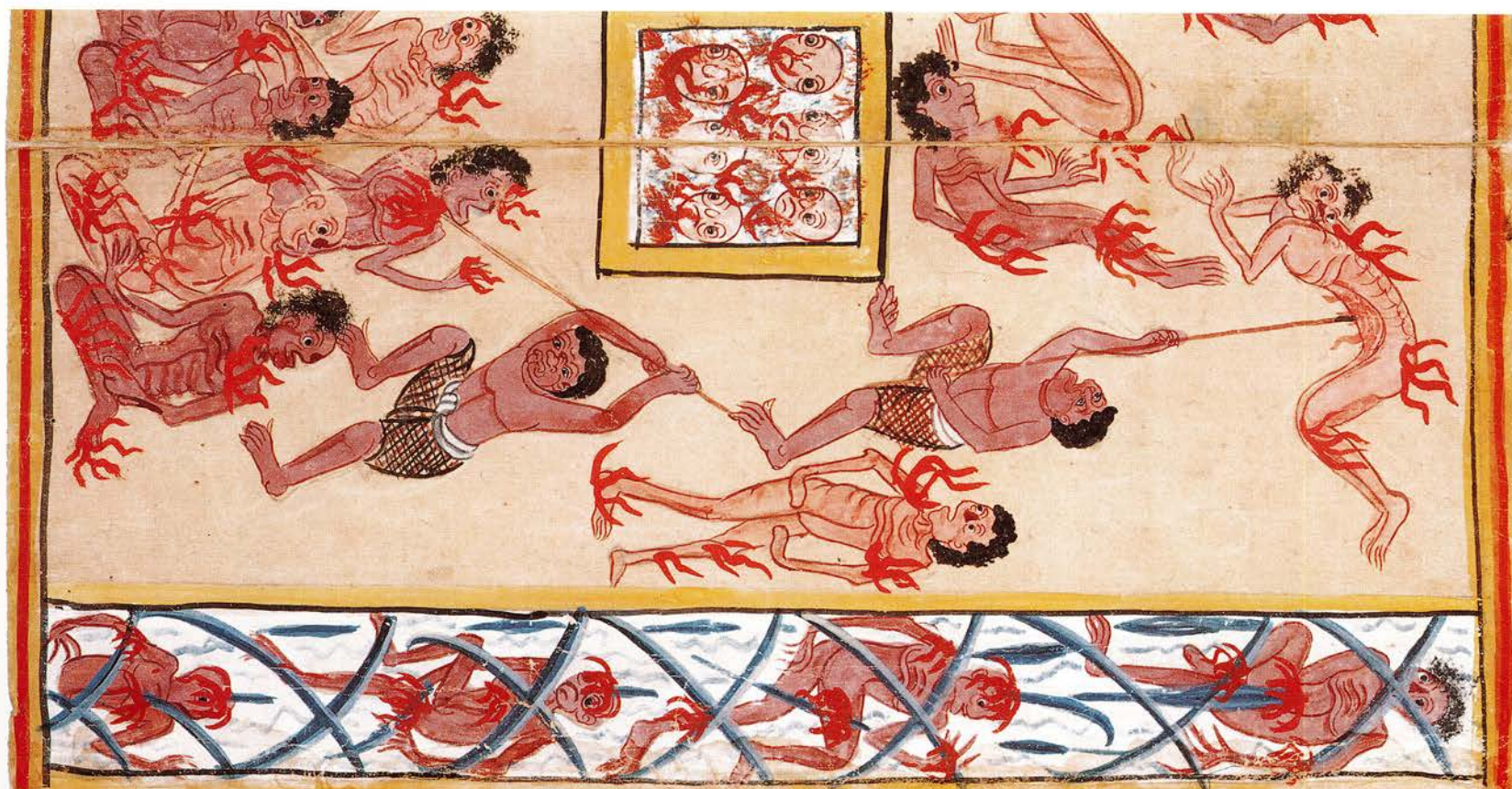
ภาพที่ ๔๖ โรรวนรก และคำบรรยายมหาโรรวนรก

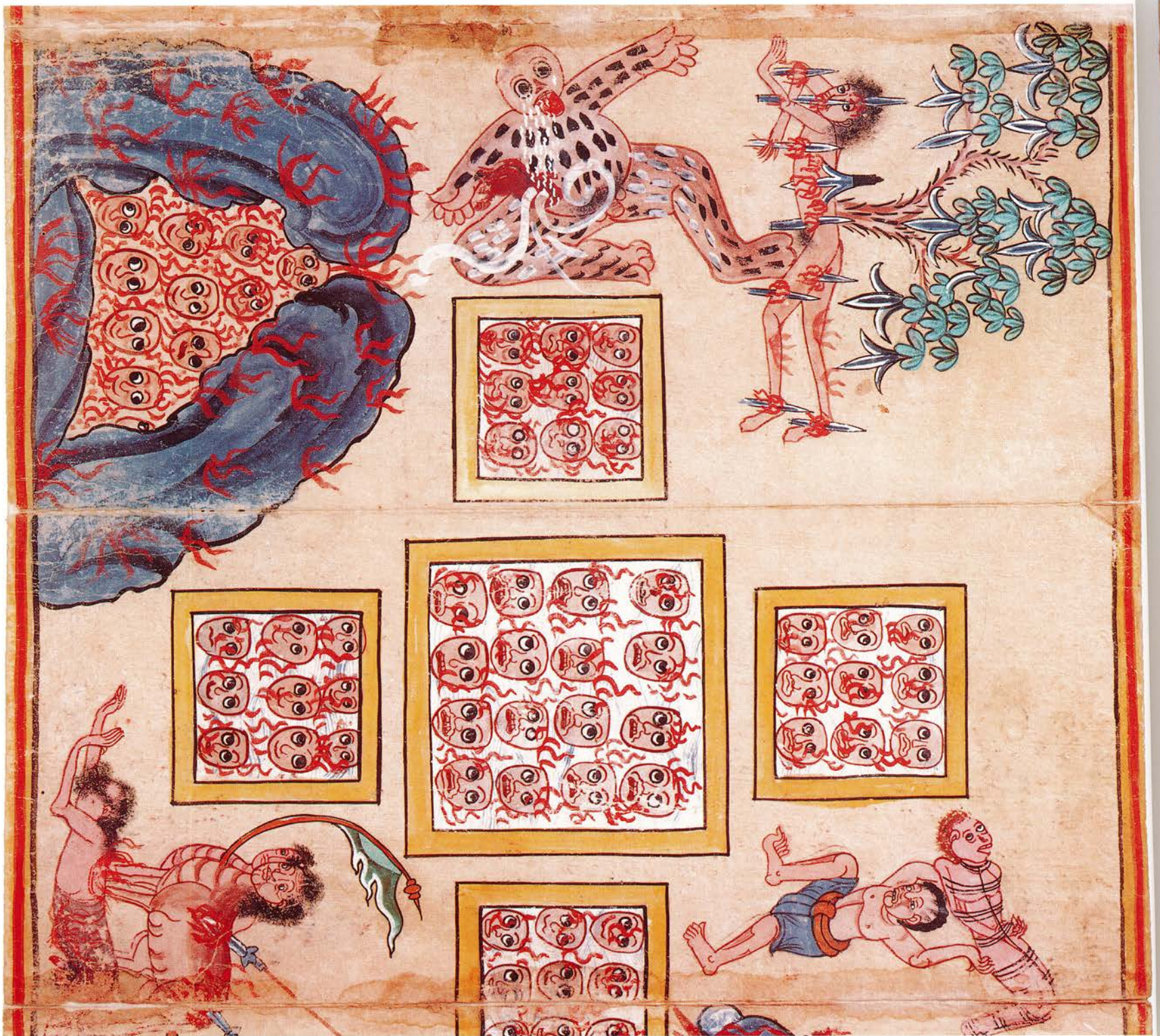
ภาพที่ ๔๗ มหาโรรูนรก

ภาพที่ ๔๘ ภาพรวมมหาโรจนรก

๑ นรกนี้ชื่อทปะนรก แลผู้ที่ตกนรกมีหลายหลักเท่าที่กล่าวมาเมื่อตายไปแล้วเหลือมากกว่านั้น โดยนิมิตได้ก็มิเท่าแต่สักให้รู้หนึ่งนรกหลาย
 เหล่าจึงยังเก็บไม่ทั่วสิ้น วิทยาทุกคัมภีร์คนเล่าขึ้นเนื้อ แลว่ามีผู้ตกใหญ่เบาทะลุสารเข้าก็เคียดแค้นเล่ห์เหลี่ยมแก้ตัวก็ถูกแต่กลับ
 เป็นวันมากขึ้น สักนี้เมื่ออยู่ในนรกกับสักเสียบหลักรูปของไฟทั้งเป็น ช่างก็เล่าขานเล่าเรียนเล่าอาทมิไรสำนึกให้สักตายเป็นอันมากครั้น
 สิ้นชีวิตจะไปตกในนรกนี้มีอายุ: อันได้ ๑๖๐๐ ปี นรก ๙๑ โลก ๖ ล้านปีมนุษย์เป็นวัน ๑ คืน ๑ ในทปะนรกนี้แล

ภาพที่ ๕๐ ตาบอด

ภาพที่ ๕๑ ตาปนรก และคำบรรยายมหาตาปนรก

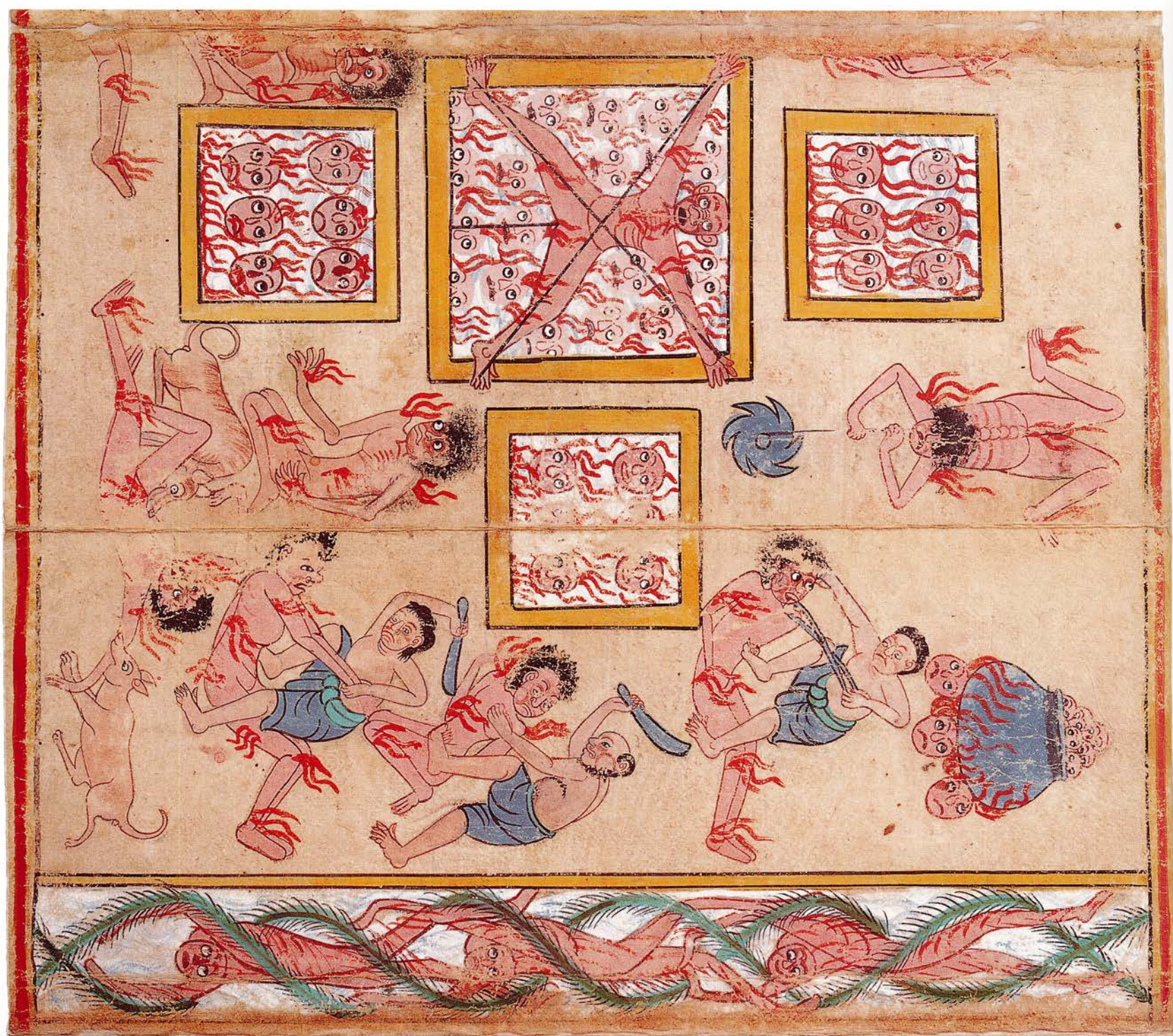
๑ นรกนิชฌมทาตปะนรก แลในนรกนั้นมิใช่แต่เหล่าลูกขุนโง่งกายเปล่าเปลือย นายนิรบาลได้ลัดให้รินสุฟเท่าแล้วก็เก็บลมพายุใหญ่
พัดให้ตกลงมาหิมหสวาทเหล่าลูกขุนเปลือยผู้ทรนักรบได้ยบสัดให้เสวยทุกเวลาจนกว่าจะสิ้นบาปทำ สักนิมิตอยู่ในนรก ก็อุณเฑ
ทฎฐิรทำบุญมิได้บุญทำบาปมิได้บาป ทั้งทำกาเป็นบัณฑิตสักแต่ให้ผิดพระจริยวินแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้า ทยไปตกในมทา
ตปะ นรกอยู่ยี่สิบสี่พันปีแล้วจะกลับเป็นเด อนึ่งบุคคลที่เฝ้าซึ่งอุณเฑทฎฐิรและอุณเฑทฎฐิรอันเป็นนิตย์มิคทาทฎฐิรนั้น ครั้นสิ้นอายุ
กรรมในมทาตปะ นรกแล้วจะไปยังเขี้ยวทันทุกการอยู่ในอะวิจิ นรกตกบเทสสันตายุแล้วไปยตกในยโลกันตะ นรกนั้นอีกเท่า
มิต่าง พันทกนรกได้

๗๖

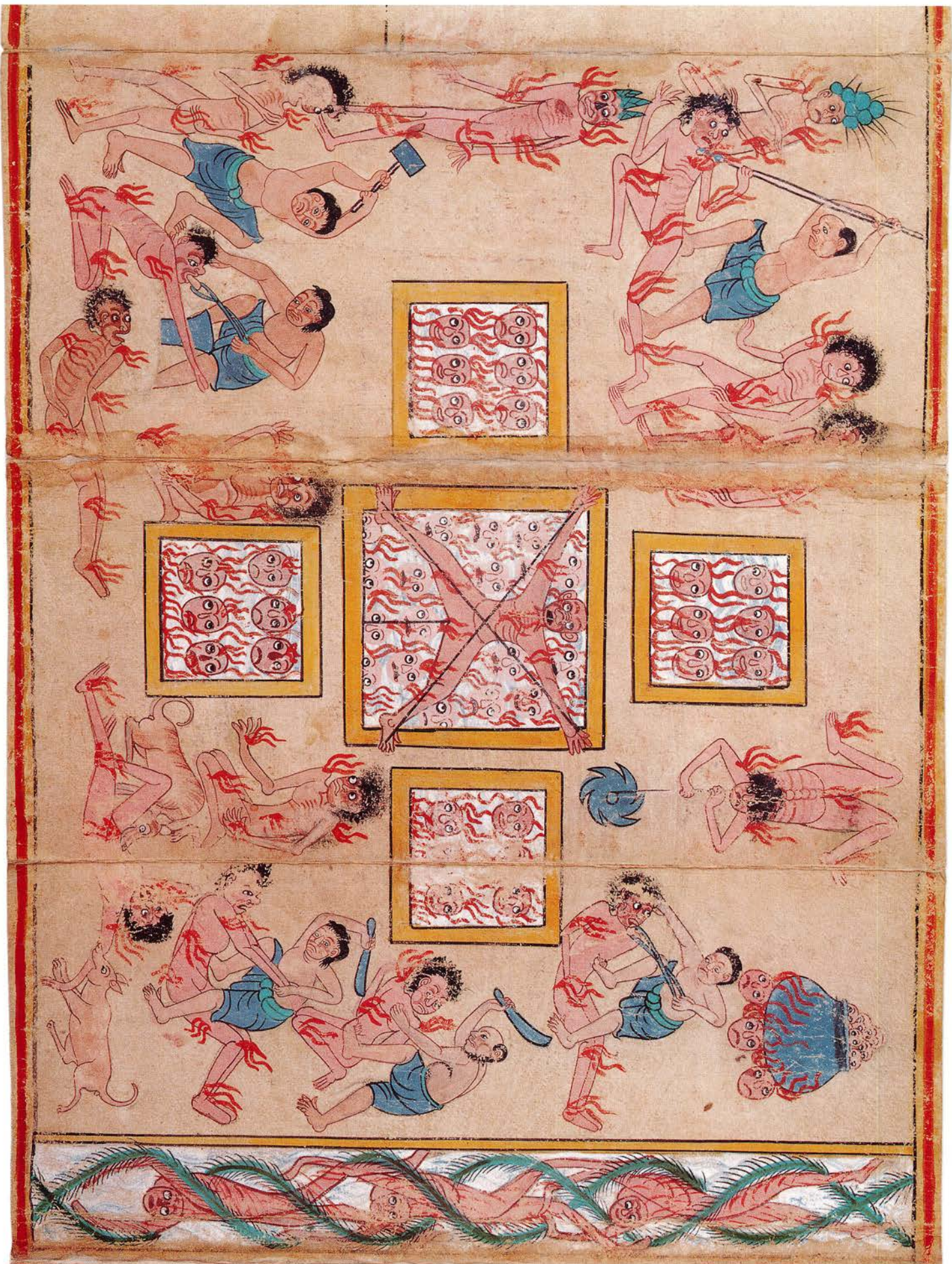

ภาพที่ ๕๔ มหาตปนรก

ภาพที่ ๕๖ มหาเวจันรก

ภาพที่ ๕๗ ภาพรวมมหาเวจนิรก

ภาพที่ ๕๘ คำบรรยายปริมาณของกำแพงจักรวาล ปังสุปฏิภูมิ และที่ตั้งเขาต่างๆ

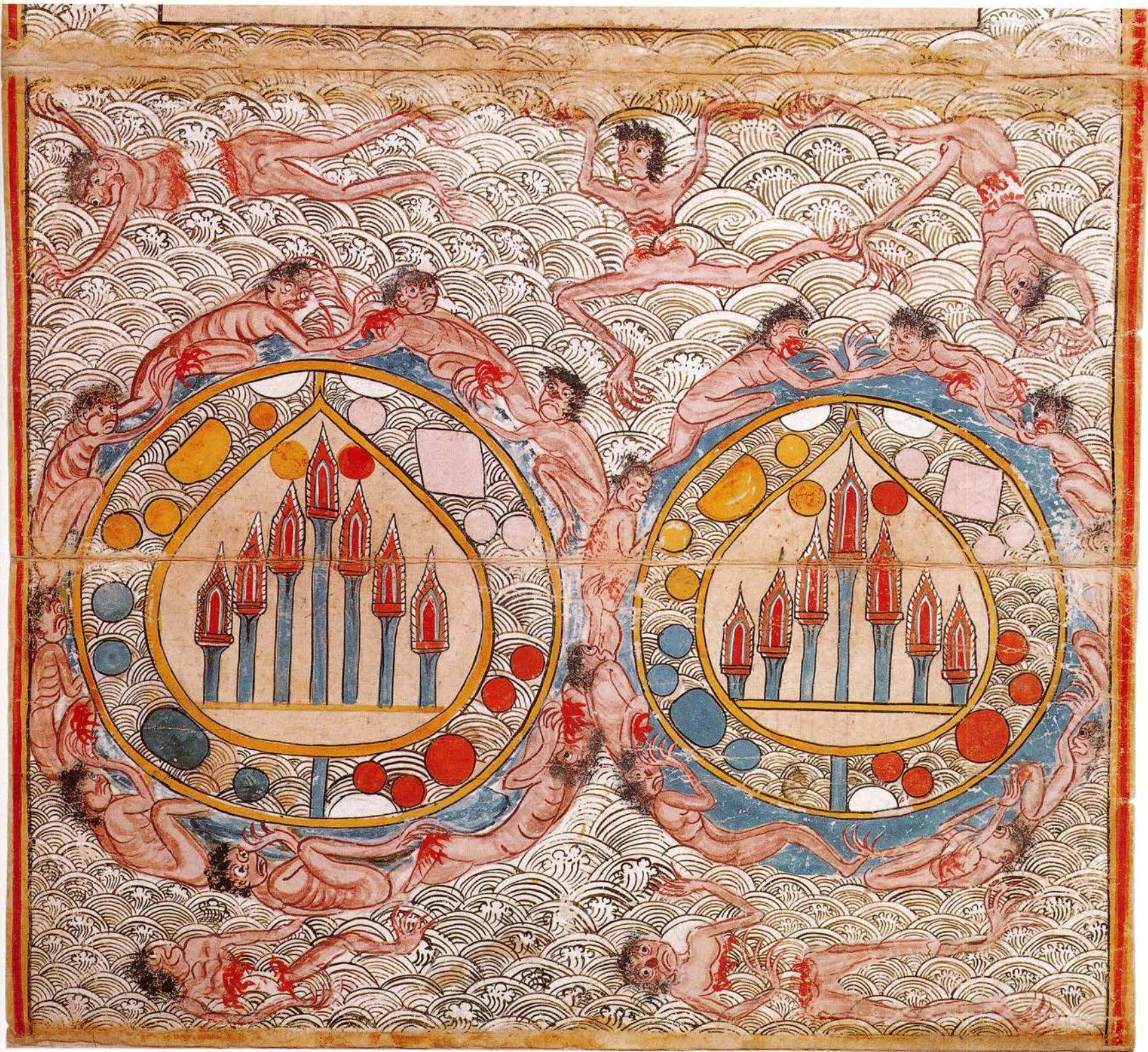

ภาพที่ ๕๙

คำบรรยายลักษณะและสภาพโลกันตน์รก

ภาพที่ ๖๐ ภาพรวมโลกันตนา

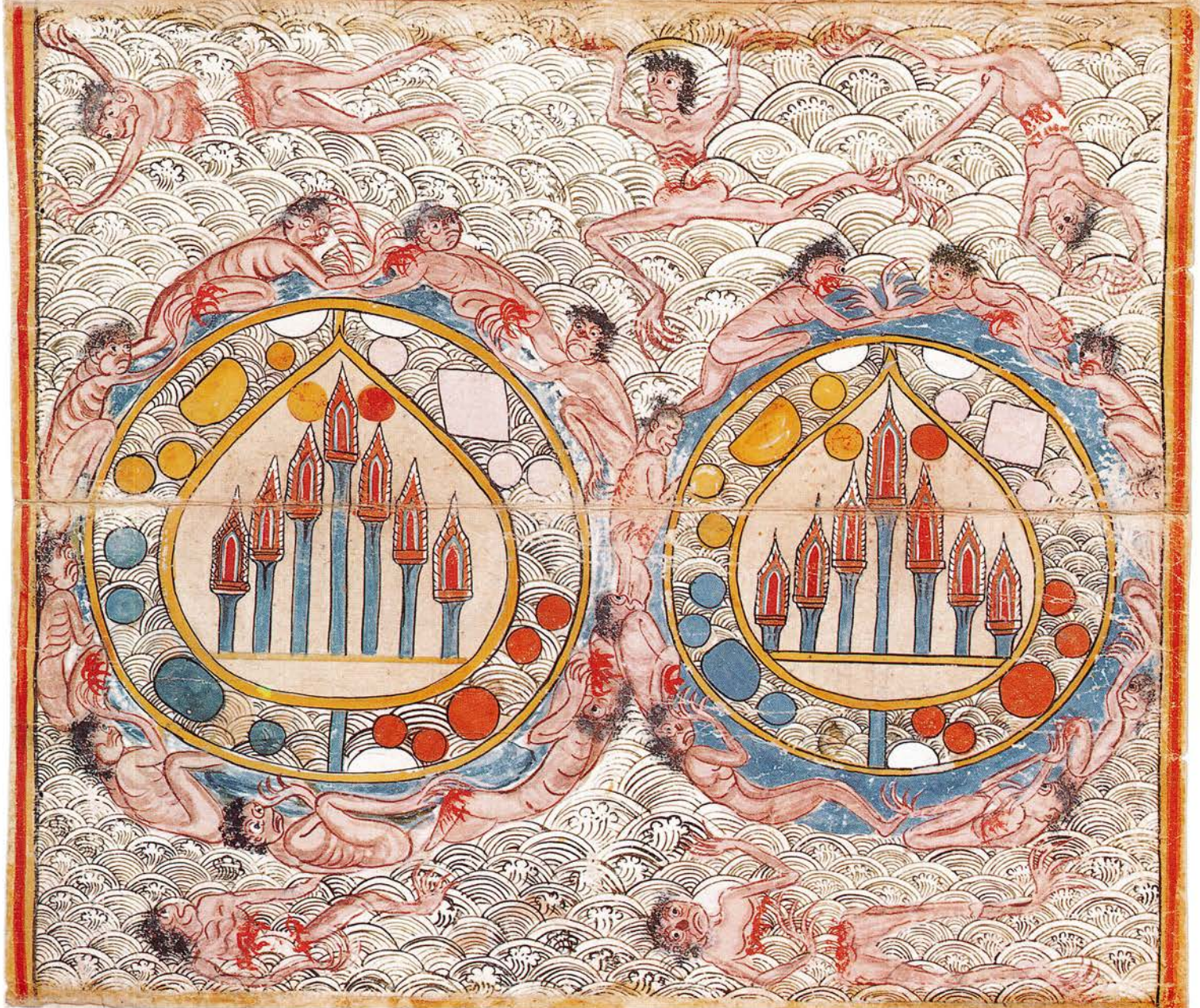

ภาพที่ ๖๑ จักรวาล

ลอยน้ำอยู่ มีลมรอน้ำได้ ๖๐,๐๐๐ โยชน์ ไต่ลมนิ่งไปเป็นอากาศเปล่าได้อันนตโยชน์

๑ ทำรกร้าง อันลอบนํ้าอยู่ทั้งเรือ เรือขึ้นกันไปทั้งเรือละท่า ๆ มากนักจนบ่จกกลเม็ดได้เลยในทางจักการนถะ
 ตามนั้นชื่อโลกนํ้าทวนพระ ฐิติกา ตั้งมีทั้งมณฑก คนผู้ถือฉัตรมีฉัตรสีเทนมิกเป็นขอบปรกอบ เคียง
 ถัดมาบรรจบมีรกรกนพระ เจริญคนไกรมา ทำกต ไปตกในนํ้ากต ญวมเกาะอยู่ถือเขาทำแห่งจักรวาลทั้ง
 ๗ ทิศให้ไป ๆ มา ๆ อยู่ภายนอก คำนวณกันทั้งไกรมือแย่งตีกัน ผู้ใดแพ้ก็เสียดินเป็นอา
 ทา ทกคูนํ้าของจักรวาล ๗ อันเอญนนั้นเปื่อยไปดังเกล็ดงอกลงในนํ้า แล้วก็เป็นเงินมา
 เกาะจักรวาลพออยู่ได้ ทกคูนํ้าแปล

๑ ๑ ๑ ๑

ภาพที่ ๖๒ ภาพรวมจักรวาลลอบนํ้าอยู่

๑ กัมภีร์น้ำได้ ๕๐๐๐๐ ไยชนได้กัมมันตไปเป็นอากษเปตโตอันนทียชน

๗๐-

๑ อสุรกายมีสองหมู่ ๗ หมู่ชื่อทิพอสสุรกาย ได้แก่โกยจิกรสูรอันอยู่ใต้พระเมรุโกน • หมู่หนึ่งชื่อกาลกัญชิกาสสุรกาย เหนือมีสองหมู่เท่า หมู่หนึ่ง
 สู่ ๒๐๐๐ ๓ คำผอมทหน้าเตเดือมิได้ ทาเลชากอยู่เหนือกัมมจกเทวเรณเมืองจินอันยอมเซาหัวปักลังรังกิน ยอมเซาตักเหล็กไล่ตีกัน
 อยู่ทุกปีเมื่อ พวกหนึ่งทำท่งยาวหักใหญ่เล็บตีนเล็บมือวิธมของหลังหักหมักเปียวากตำแวงแวงนี้เคียนักเทาสงหมู่มีในมนุษย์
 นี้เตเต สดงทำภานีชื่ออบายูฏมอันนี้เตเต • เทยออยู่ในเทินเทินในสมททุกแหงเต

๗๑-

ภาพที่ ๖๓ อสุรกาย

อสุรกาย ๒ หมู่ หมู่หนึ่งชื่อทิพอสสุรกาย หมู่หนึ่งชื่อกาลกัญชิกาสสุรกาย
 อสุรกายเหล่านี้อยู่ในป่า ในเขา ในสมุทรทุกแห่ง เขาสองหมู่นี้มีในมนุษย์นี้แล.

ภาพที่ ๖๕ เปรตหมู่ต่างๆ

ได้แก่ เปรตขึ้นเนื้อ เปรตงูเห่าล้อม เปรตกินซากศพ คอกเปรต สุกรเปรต

๑. ปรตจันตเทเกิดอันเป็น (คนก่ศีโชนอันเกิดมาโดยไฟลงไม่ทันหนีของกัน กติ
ได้ศมณณีสันนิโลกเป็นอนตาสาเปรตกินหมากน้ำสงฆ์เลดเลอะขี้ใส่กโศรก ฯ

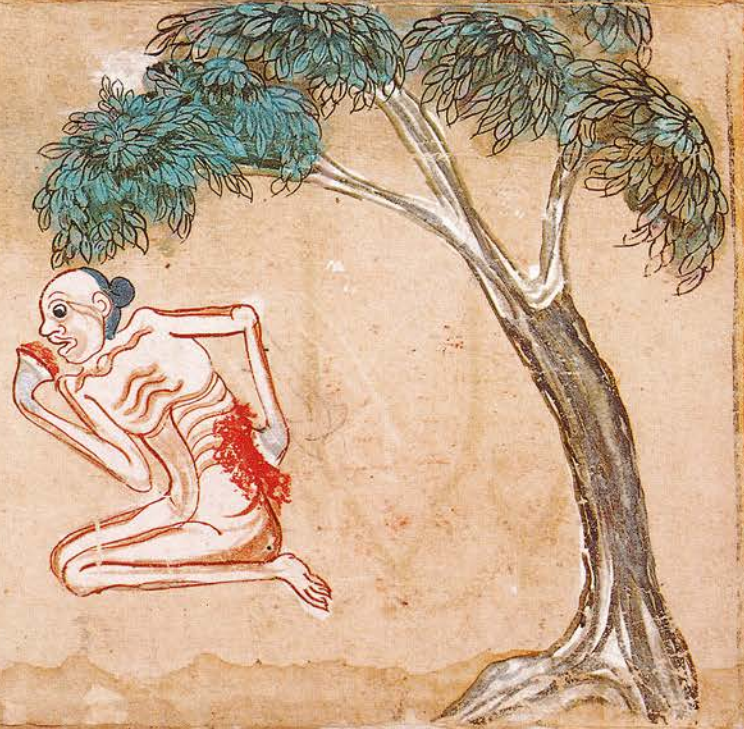
ภาพที่ ๖๗ ปรตหมูต่างๆ

ได้แก่ อันตาสาเปรต

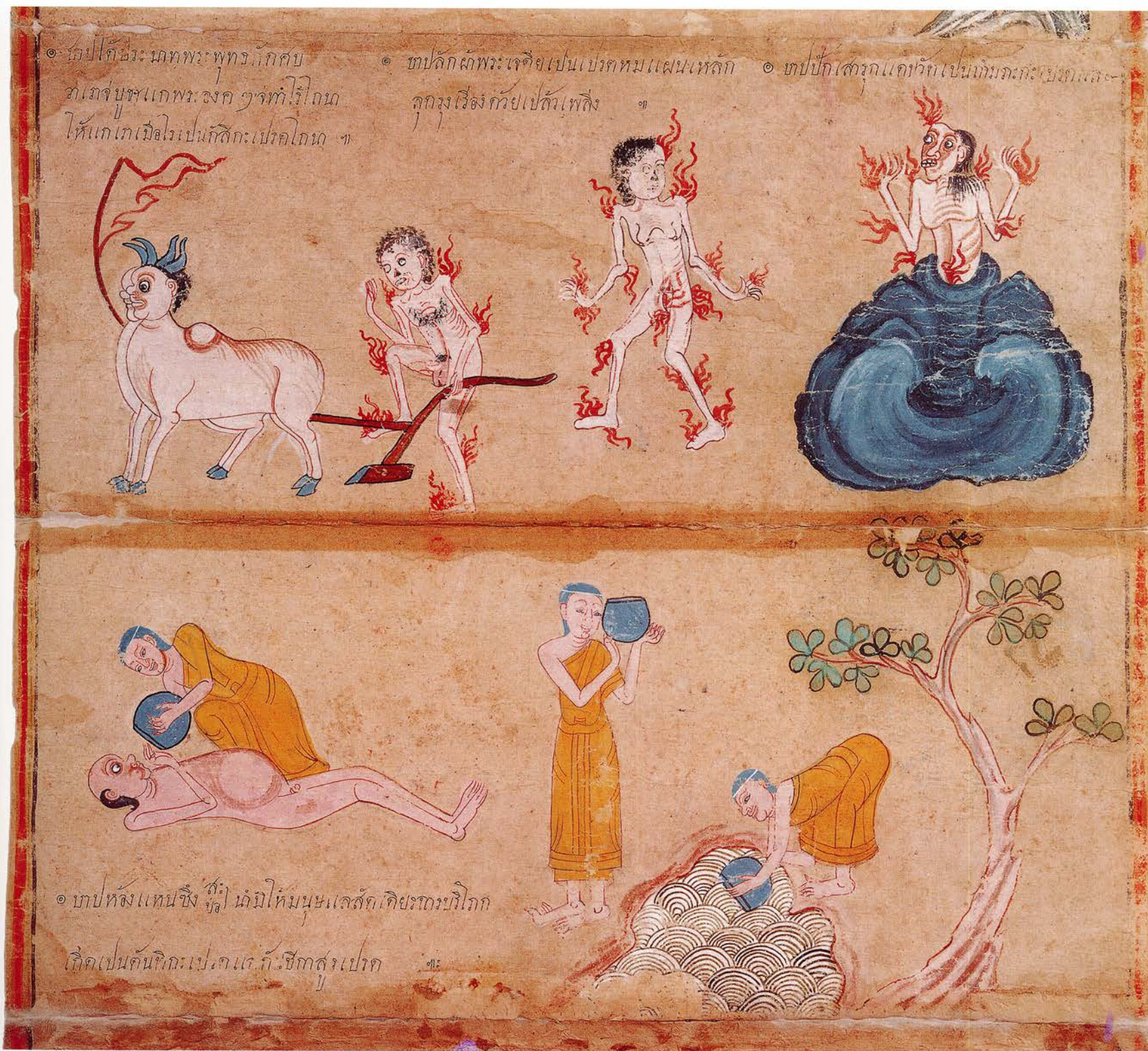
๑ มหาพรหมนพิภกษเน็จกมมีเป็นจรัม
 เทนแก่สสินจ้ง ไกรักษาศิลครั้งวันเกิดเป็น
 วิมานิกเปรต กลางวันเสวยทิพย์วิมาน
 กลางคืนเป็นเปรตขุดเนื้อสันหลังกันกิน
 เล็บมือเท้าแผ่นรอบ

๗๖

ภาพที่ ๖๘ วิมานิกเปรต

มหาพรหมนพิภกษาคความมีเป็นธรรม เห็นแก่อามิสสินจ้าง ได้รักษาศีลครั้งวันเกิดเป็นวิมานิกเปรต
 กลางวันเสวยทิพย์วิมาน กลางคืนเป็นเปรตขุดเนื้อสันหลังกันกิน.

ภาพที่ ๖๙ เปรตหมู่ต่างๆ

ได้แก่ กัลลิกะเปรต เปรตหม่แผ่นเหล็ก ถัมภะกะเปรต ตันหิกะเปรต

๐ บาปเป็นนคยสภักดิ์ แทงโคเด้นเป็นสุจิโถมะกะ เปรงเสนจันเป็นเรบแ่งท้าวอง ๓๐-

๐ บาปทนไม่ไห้ทน แลทัมเสี่ยซึ่งทนแ่งทน

ผู้อื่นเป็นสุจิมาเปรงเทก นึกเทกรูเณ

๐ บาปเป็นบวรพชิตทุกศีล แลเตยชักรณ
มิได้ชอกรรมบทาแลจิวรลกเป็นเปลว
เพลิงไมทกยไปในทุกษ ๓๑-

ภาพที่ ๓๐ เปรตหมู่ต่างๆ

ได้แก่ สุจิโถมะกะเปรต สุจิมาเปรต บาปเป็นบวรพชิตทุกศีล
บาตร และจิวรลกเป็นเปลวเพลิงไหม้ภายในอากาศ

ภาพที่ ๗๑ พุทธประวัติ : ตอนพระพุทธเจ้าประสูติ

พระนางสิริมหามายาประสูติพระพุทธเจ้าในดงไม้รัง

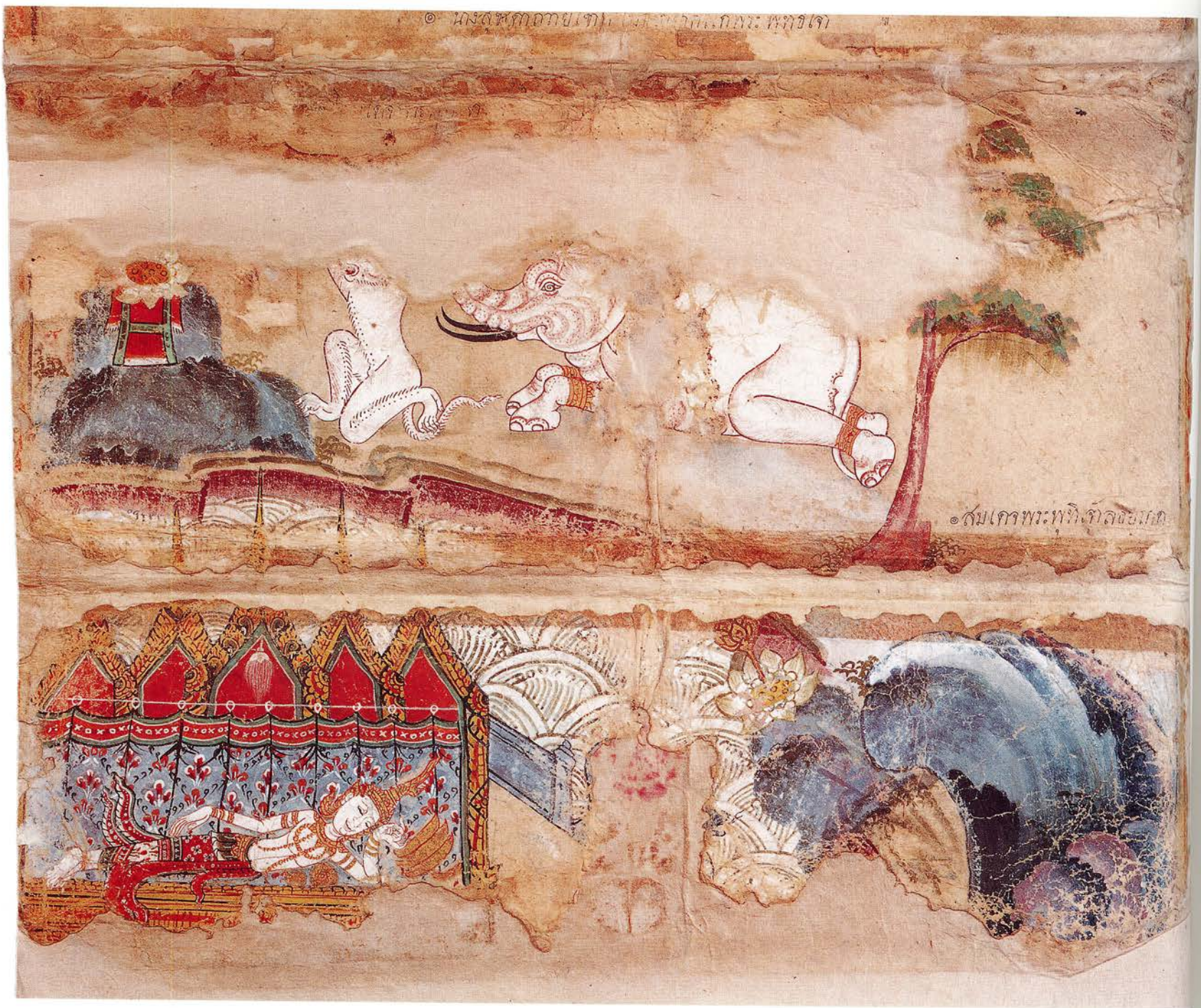

ภาพที่ ๗๒ พุทธประวัติ : ตอนเสด็จประพาสอุทยาน

เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จประพาสอุทยานได้พบนิมิตทั้ง ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ
ทรงสังเวชในคนเหล่านั้น แต่พอพระทัยในสมณะ จึงดำริจะออกบวช.

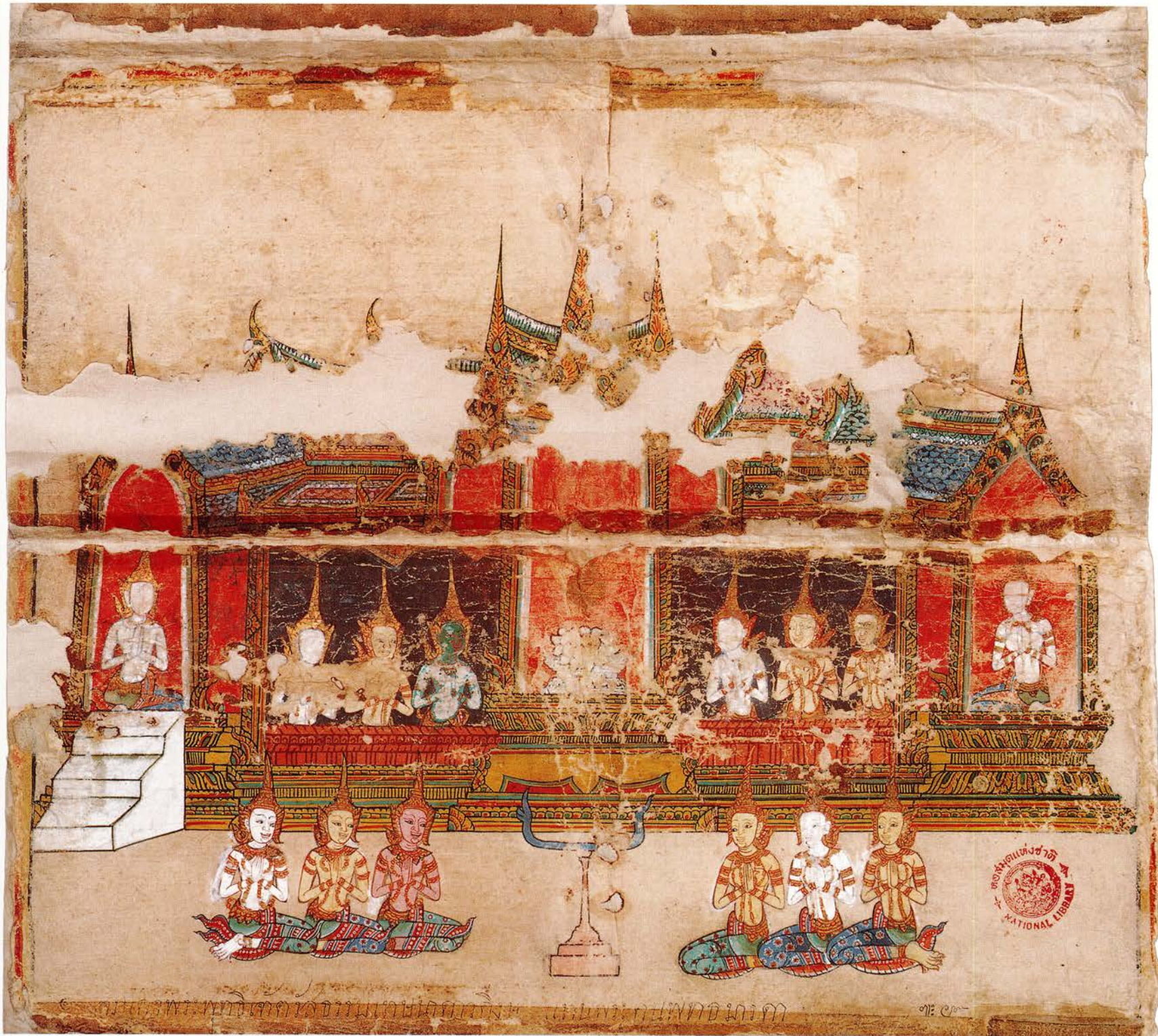

ภาพที่ ๗๓ พุทธประวัติ : ตอนพระอินทร์ตีตีพิณถวาย
และตอนนางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส

ภาพที่ ๗๔ พุทธประวัติ : ตอนพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ป่าเลไลย์ และตอนพระพุทธเจ้าลอยถาด

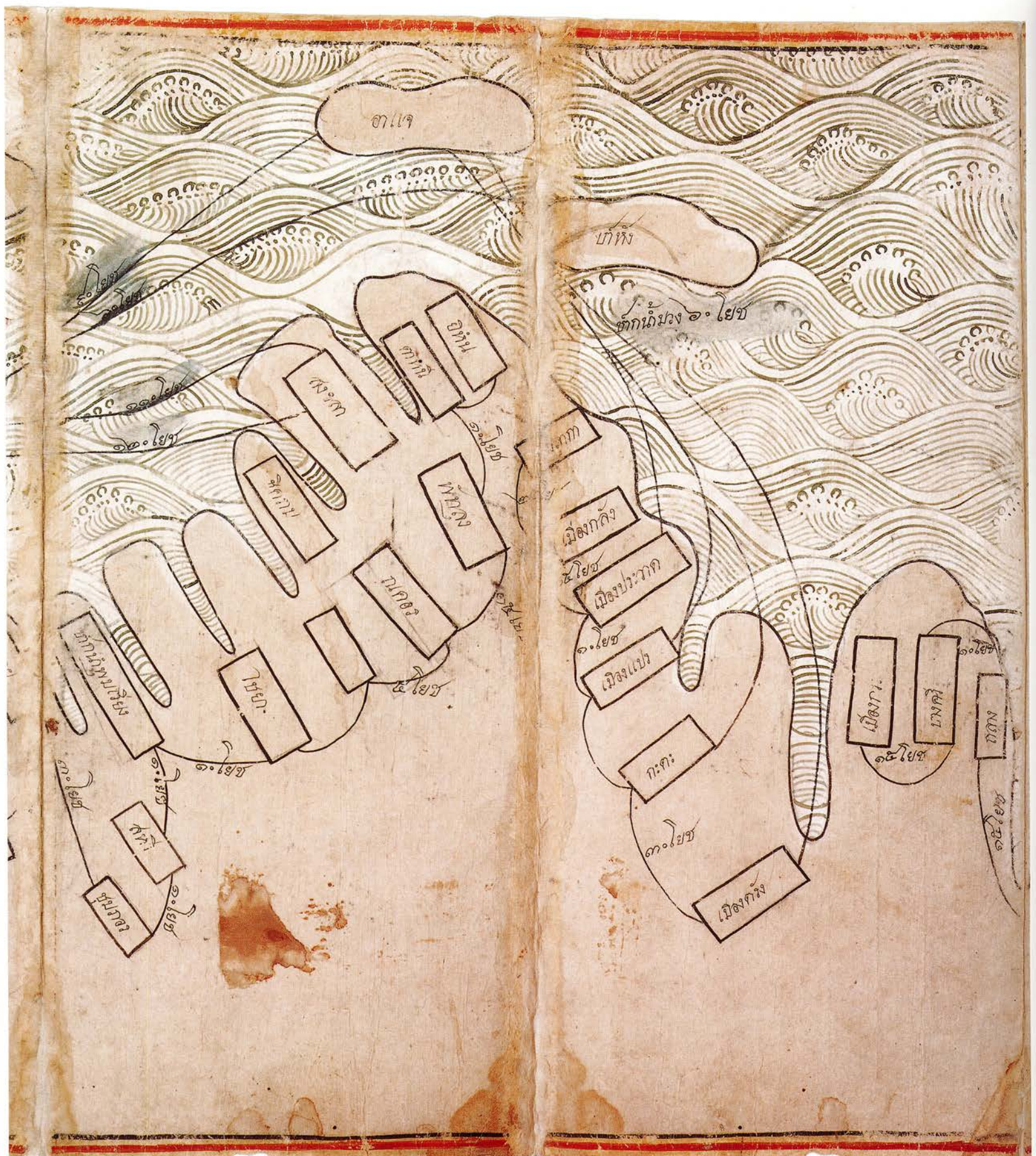
หน้าปลาย

ภาพที่ ๗๕ พุทธประวัติ : ตอนเทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ภาพที่ ๗๖ พุทธประวัติ : ตอนมารผจญ

ภาพที่ ๘๐ แผนที่โบราณ : แสดงเส้นทางและเมืองต่าง ๆ ชายทะเล

เช่น นครศรีธรรมราช ไชยา ถลาง เมืองตรัง สงขลา ชุมพร ปากน้ำพุมเรียง เป็นต้น

ภาพที่ ๘๑ แผนที่โบราณ : แสดงเส้นทางและเมืองต่างประเทศชายทะเล

เช่น ลังกา หงสาวดี มตะมะ เป็นต้น

๑ ทูทหระถรมิสาณภูมิกลกกระตุรทศตปัทมกุลา
ทัวใหญ่ ๕๐๐ โยช รบหัวโตได้ ๑๒๐๐ โยช สรรพแบบ
บุษบา ๓๐๐ โยช หวง ๗๖ โยช แดหัวคิงหงา
ชักกก ๒๐๐ โยช ศรีชักกก ๓๐๐ โยช ลักท
เมื่อเกือนเพงพูกทุกมิไยปริศนากุจรีไปรบภท
ลาคิทท: จันจินมาตาชักกตปะเสพระลาคิทท: จันจิน

๑๑๐๐๐ ปี

ปรตทป
๑๐๐๐ โยช

ปวตทิย
๑๐๐๐ โยช

[illegible]

บริบท ๑๐๐๐ ปี

ประทีป ๑๐๐๐ โยช

ประทีป ๑๐๐๐ ไร่

ประวัติ๑๐๐๐ปี

อมวโคตยนิ ๕๐ โยชไมภการ: ทมปร: ทำทิตยลยลน ๕๐ ปี ปรี
มตทนจักรภพ ๑๐๓๕ โยชกกร: ๑๐๓๕ โยชเทกทำนพ
จักรภพทโคต ๑๑๐๐ โยชนิลลิตยลน ๕๐ ปี

• บังคับพักพิศนาโค ๑๓๐๐๐ โยช

ฉบับที่ ๑๒๐๐๐๐ ใบตม

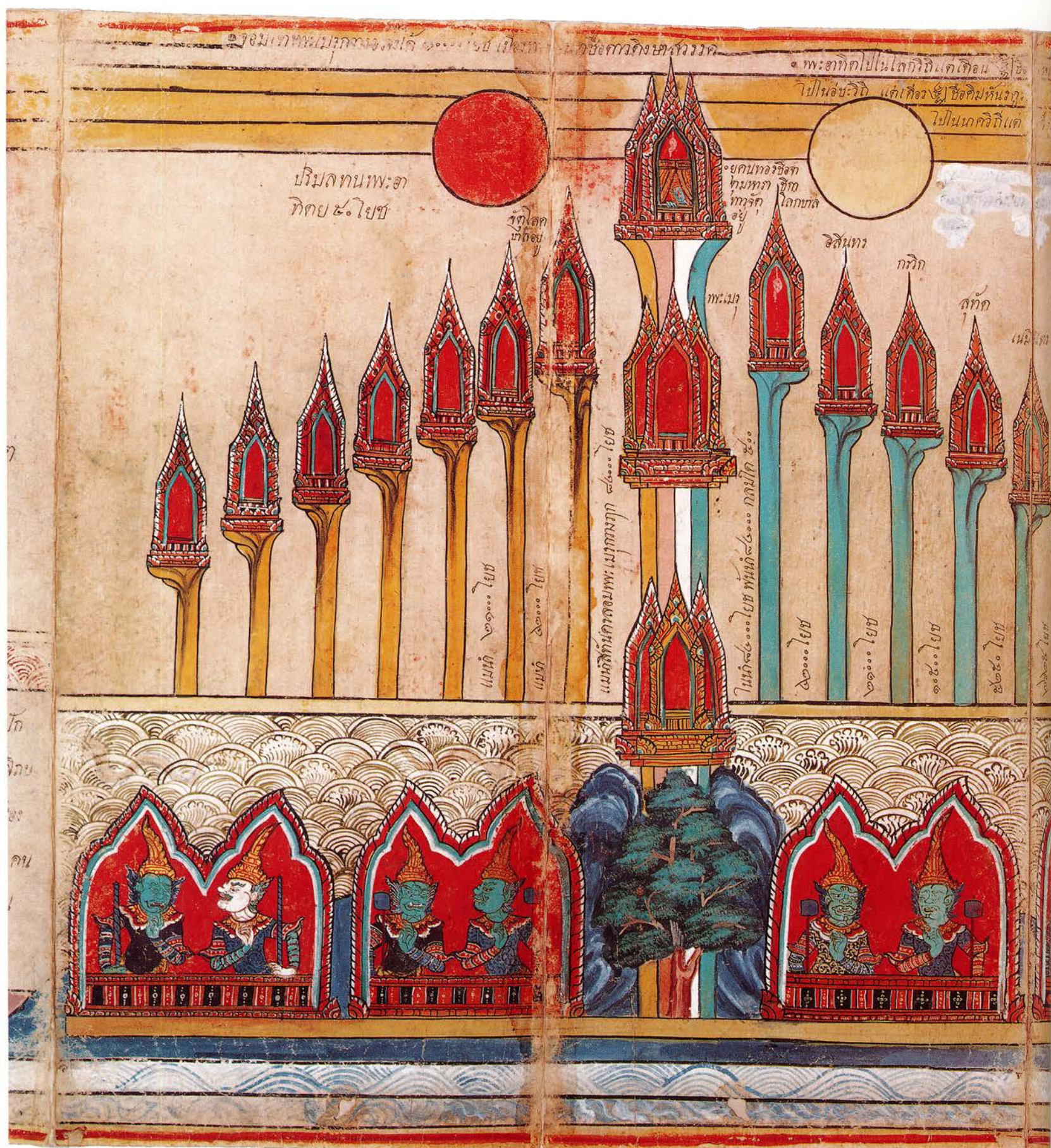
๐๕ ทราบว่านี้ หกบาท ๔๘๐๐๐๐ ปีช

๑๖... โยชิตถนนี่ ปณตกาณเปสจ: นัชนิไค

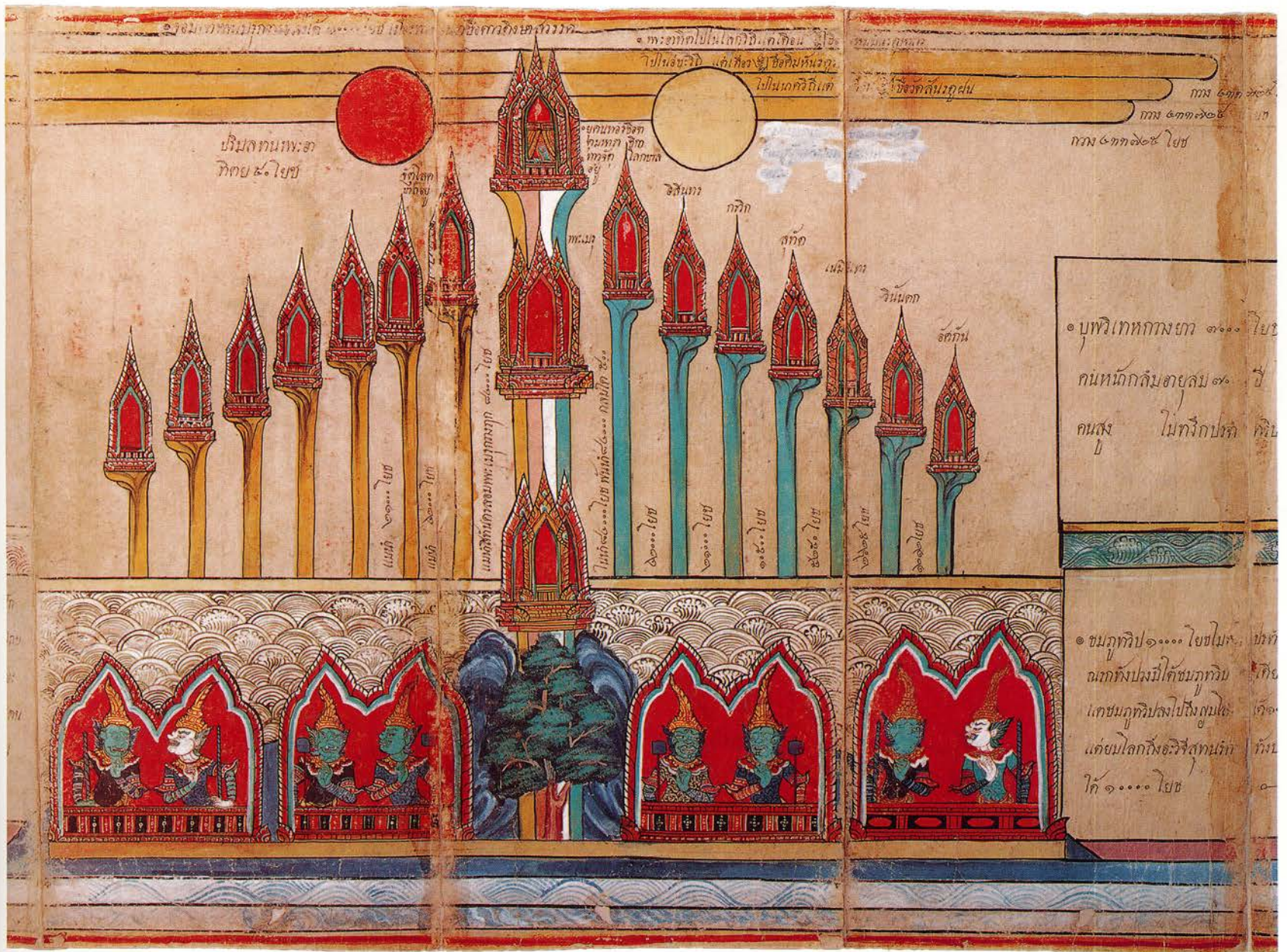
ภหะ: ส. จินนุค. แด
๒ ๒
อะ: ส. พ. พ. ๒

เทววิภูทิสู่โค ๔๐๐๐ โยชกบเทพเมรุอภัยถึงแทนปณิกยัสติลาปัก
 ที่โคเทพเมรุทวงเทววิภูทิตันนกรมทวงได้๑๐๐๐ โยชที่อะสุราพิภพ
 แดแผนดินเกลวโปถึงนั้นได้๔๐๐ โยช แผนดุมทอง มีเมือง
 อสุรา ๔ เมืองสถนกัน ทวาทิมเมืองสุร ๔ คนเปนทวยเมืองละ ๒ คน
 ทวาทิก มีเคฉะปใหญ่สูงเท่าไม้ชัยภูประทำ มีแผนดิน
 สามโยช อโยทิโมัน

ภาพที่ ๘๔ แผนที่โบราณ : แสดงภาพภูเขาพระสุเมรุ

มียอดเขาสี่ตบบริภันท์ล้อมรอบ และมีแม่น้ำสี่พันตรอยู่ระหว่างเขาทั้ง ๗ นั้น
เหนือเขาพระสุเมรุเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้เขาพระสุเมรุ เป็นพิภพนาถและอสูร

ภาพที่ ๘๕ แผนที่โบราณ : แสดงภาพรวมภูเขาสัตตบริภัณฑ์

มียอดเขาพระสุเมรุเป็นประธาน มีภูเขาบริวาร และแม่น้ำต่างๆ ระหว่างยอดเขา
พิภพอสูร และวิดิโคจรของพระอาทิตย์

ภาพที่ ๘๖ แผนที่โบราณ : แสดงที่ตั้งทวีปต่างๆ ในกามภูมิ

ได้แก่ บพวิเทททวิป และขมภูทวิป

ภาพที่ ๘๗

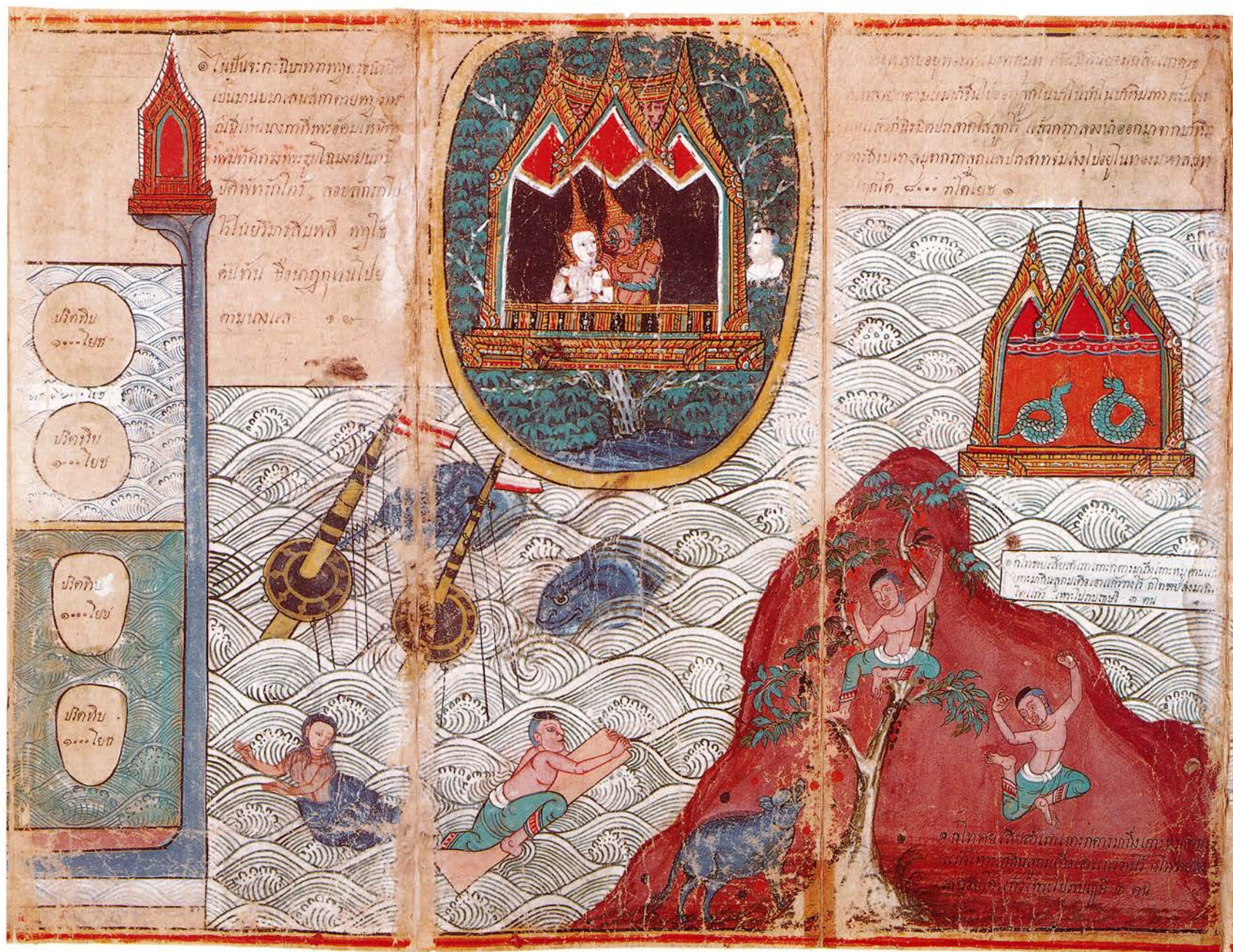
แผนที่โบราณ : แสดงภาพภูมิการเสวยพระชาติครั้งอดีตของพระพุทธเจ้า
ตามที่ปรากฏในนิบาตชาดก

ในภาพเป็นวิมานฉิมพลีของครุฑจากเรื่องกาคาติชาดก

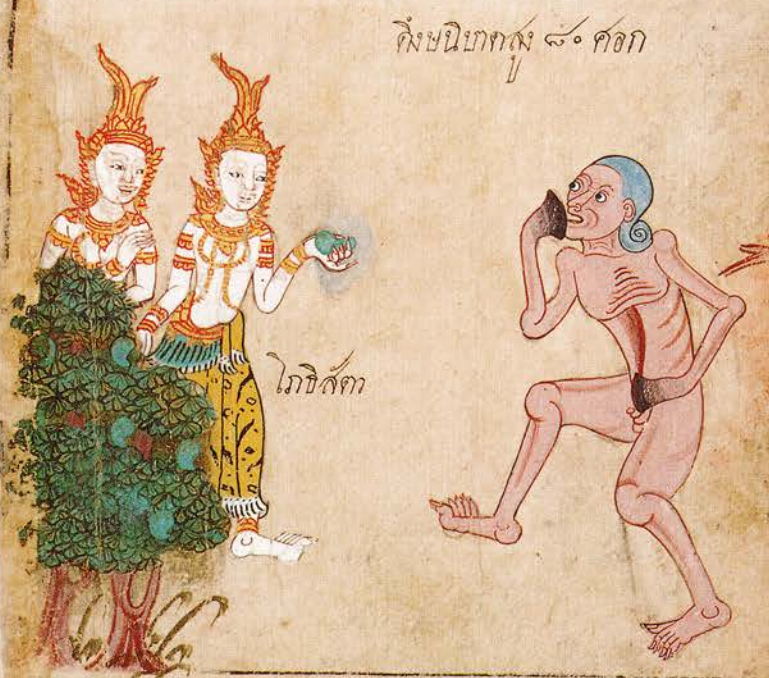
ภาพที่ ๘๘ แผนทีโบราณ : แสดงพิภพและตำนานเรื่องนาค และภาพเล่าเรื่องในทุกนิบาตชาดก

เรื่องทิวาหนชาดก มีชายคนหนึ่งสำเภาแตกเกาะกระดานมาถึงเกาะพมหมุ่คาบแก้วมาวางไว้
ใต้ต้นมะเดื่อเพื่อกินผลมะเดื่อ จึงลงมาจวดยแก้วได้เหาะไปพบพระฤาษี ๓ คน

ภาพที่ ๘๙ แผนที่โบราณ : แสดงภาพรวมเรื่องในทุกกนิบาตชาติ จตุกกนิบาตชาติ และตำนานเรื่องนาค

๑. ทวยทนต์ได้แก้ว ที่หมุกาบกเทหะมาภยบุรีที่นิม ๓ คนเอาแก้ว
 มาใช้พอกไปภยบุรีที่ ๓ ของเสียบ แล้วเทไปรอบเขาพระอินทร์
 ลักรเป็นอำมาตย์ในทุกกระนิบาท

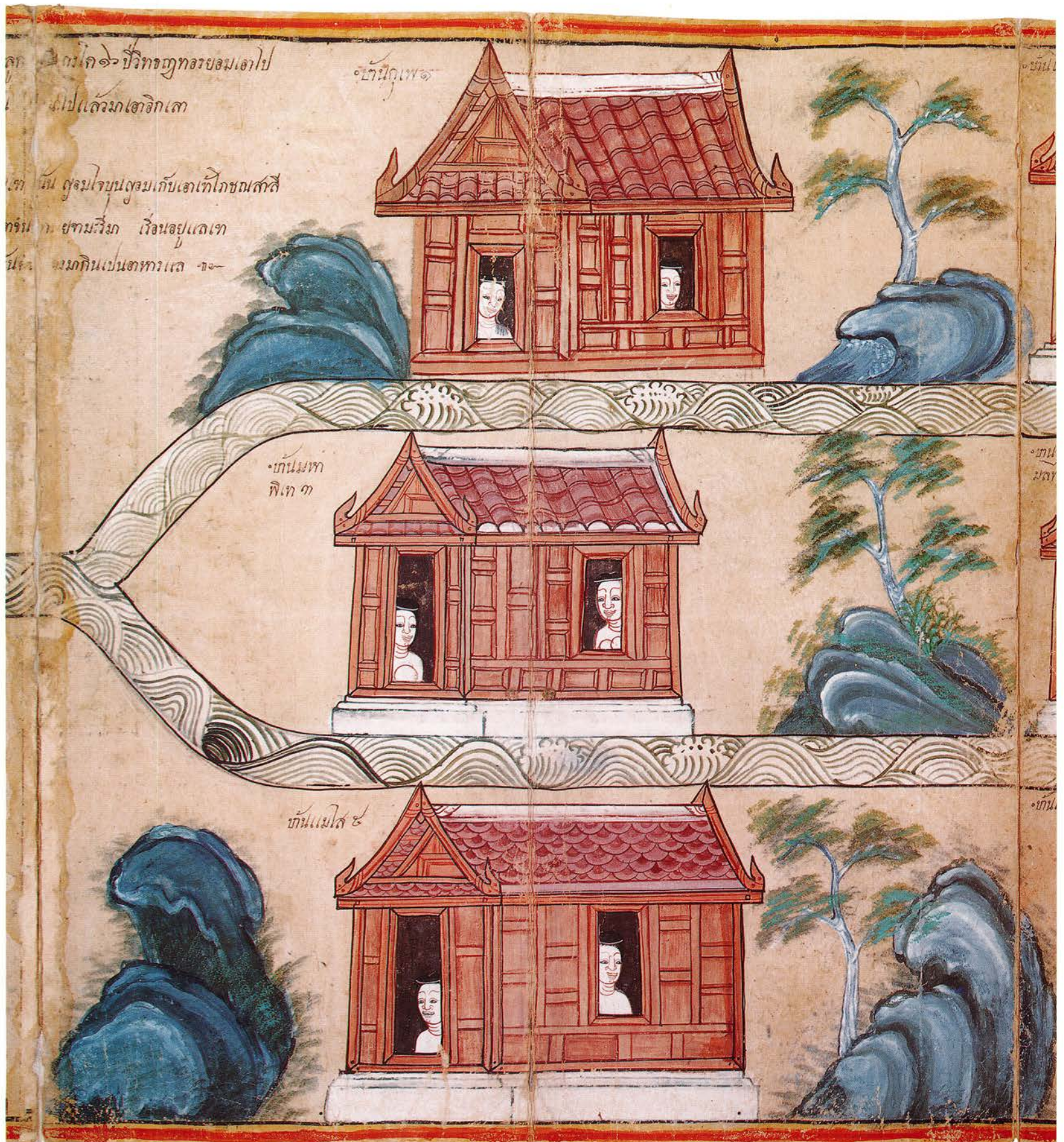
๑. พกมณเฑณีเป็นไปให้กทกทก เมื่อกลวงนุญมั่งคั่งกับคามนิท
 แปดประการ ครั้นตามเกิดในท่าไม้มงในขัณฑลยทกตังคินโค ในเสนา
 ทกตังคินโคเป็นปัทมทกตังคินโคเป็นปัทมทกตังคินโคเป็นปัทมทกตังคินโค
 ทกตังคินโคเป็นปัทมทกตังคินโคเป็นปัทมทกตังคินโคเป็นปัทมทกตังคินโค

ภาพที่ ๙๑ แผนที่โบราณ : แสดงภาพเล่าเรื่องในทุกนิบาตชาดก

เรื่อง ทิวาหนชาดก และตึงสนิบาทชาดก เรื่อง กิงฉันทชาดก

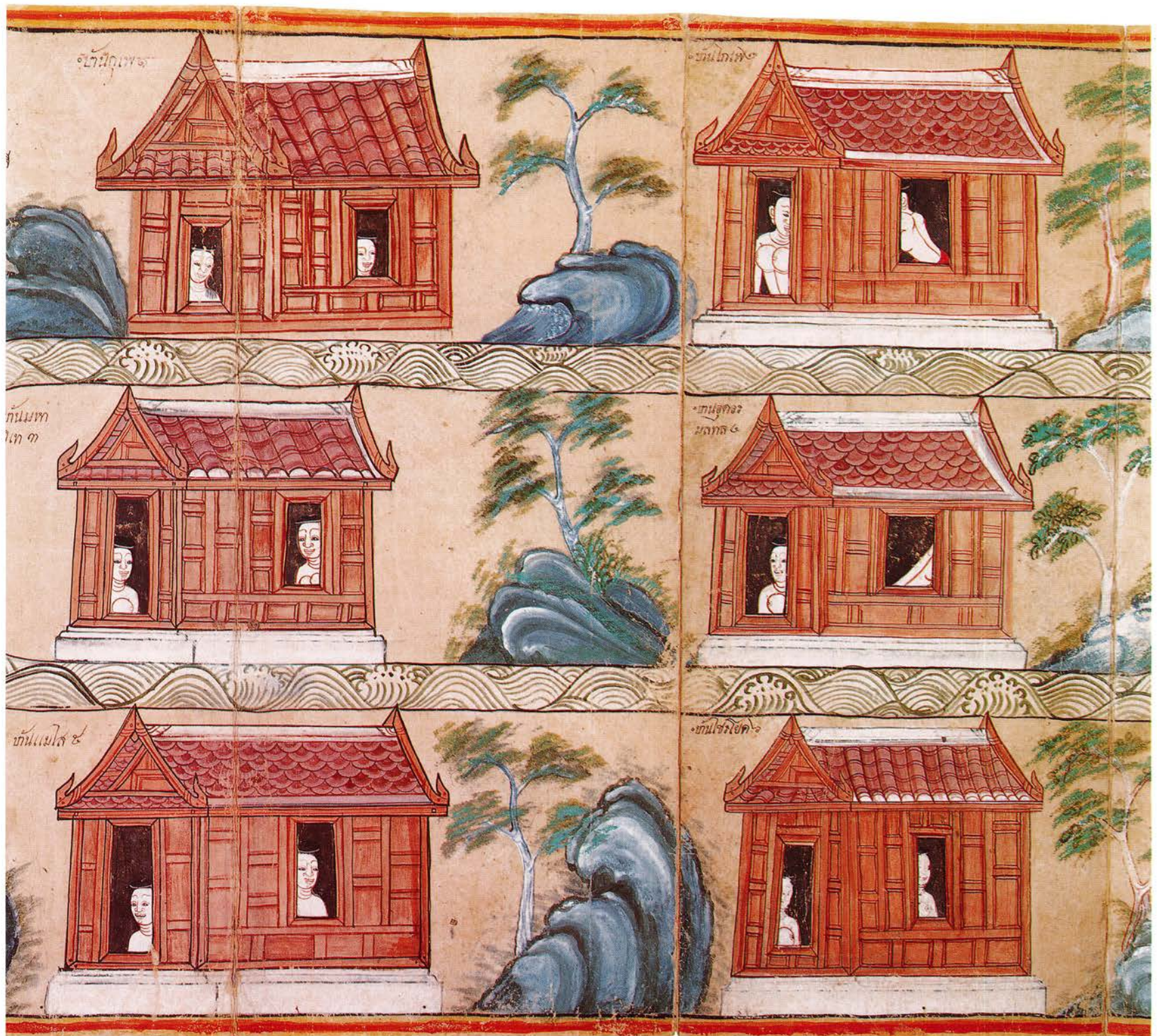

ภาพที่ ๙๓ แผนที่โบราณ : แสดงภาพต้นนาวัลผลในป่าหิมพานต์ และชาดกเรื่องนางทำขวัญ

ภาพที่ ๙๔ แผนที่โบราณ : แสดงภาพหมู่บ้าน (๓ หมู่บ้าน) ในป่า ๖ ป่า

ได้แก่บ้านกุเพ ๑ บ้านมหาพิเท ๓ และบ้านแม่ใส ๕

ภาพที่ ๙๕ แผนที่โบราณ : แสดงภาพหมู่บ้าน ๖ บ้านในป่า ๖ ป่า

ได้แก่ บ้านกุเพ ๑ บ้านโกเพ ๒ บ้านมหาพิเท ๓ บ้านอุตมณฑล ๔ บ้านแม่ไส ๕ และบ้านไชยยศ ๖

ภาพที่ ๙๖ แผนที่โบราณ : แสดงภาพหมู่บ้าน (๓ บ้าน) ในป่า ๖ ป่า
และภาพป่าไม้ต่างๆ

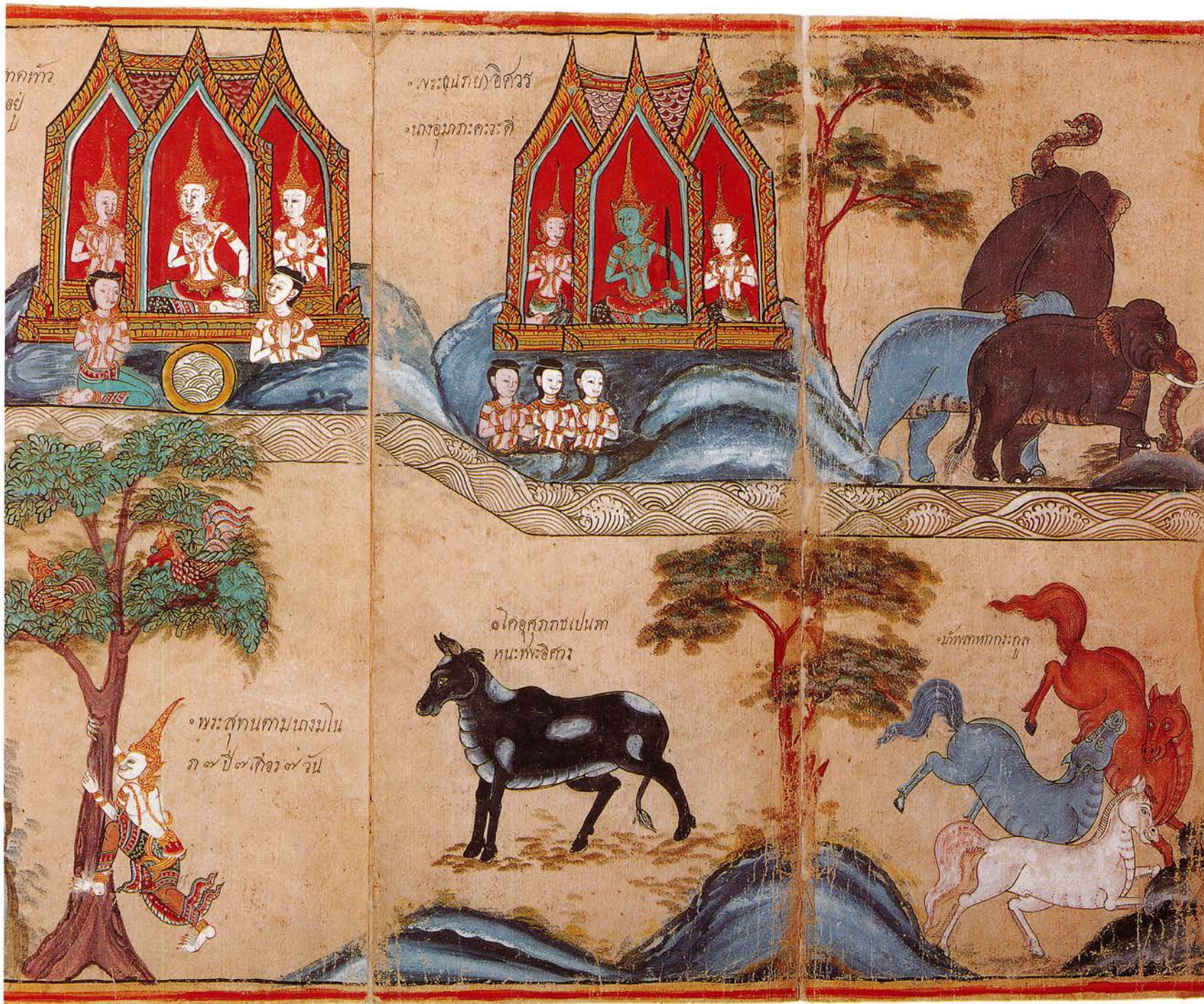
ภาพที่ ๙๗ แผนที่โบราณ : แสดงภาพป่าหิมพานต์มีราชสีห์ ๔ หมู่

อยู่ในป่าไม้ชีวิต ตัวสีเหลือง ชื่อบันทลึง หะ กินเนื้อ

ป่าไม้ม่วง ตัวหม่นคังปิกนกะ ชื่อตรีลึงหะ กินหญ้า

ป่าไม้ไทย ตัวขาวคังสังขปากและเท้าแดงคังน้ำครั่ง ชื่อไกรษรลึงหะ กินเนื้อ

ป่าขนุน ตัวดำ ชื่อกาลลึงหะ กินหญ้า

ภาพที่ ๑๐๐ แผนที่โบราณ : แสดงภาพรวม มีวิมานบนยอดเขาไกรลาส ช้างตระกูลต่างๆ และม้าพลากตระกูลในป่าหิมพานต์

๑. เทนั ซึ่งผู้ทักน: กฤต ๒๐๐ โยชมิถตคัมชากกนัโหลออกจาก
 ชักสัททง ๖ นั้นคียนไปเปนทักสัน ทารอบสว: แล้ง: โคลไปโค
 ทักนนั้นแล แล้ง: โหลแตกออก: เปนเม่นน้อยแล
 โคลไปทัก: เลขันเมืองทักทลยทักทล
 ไปยังพรมทลสมท

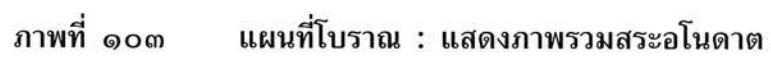

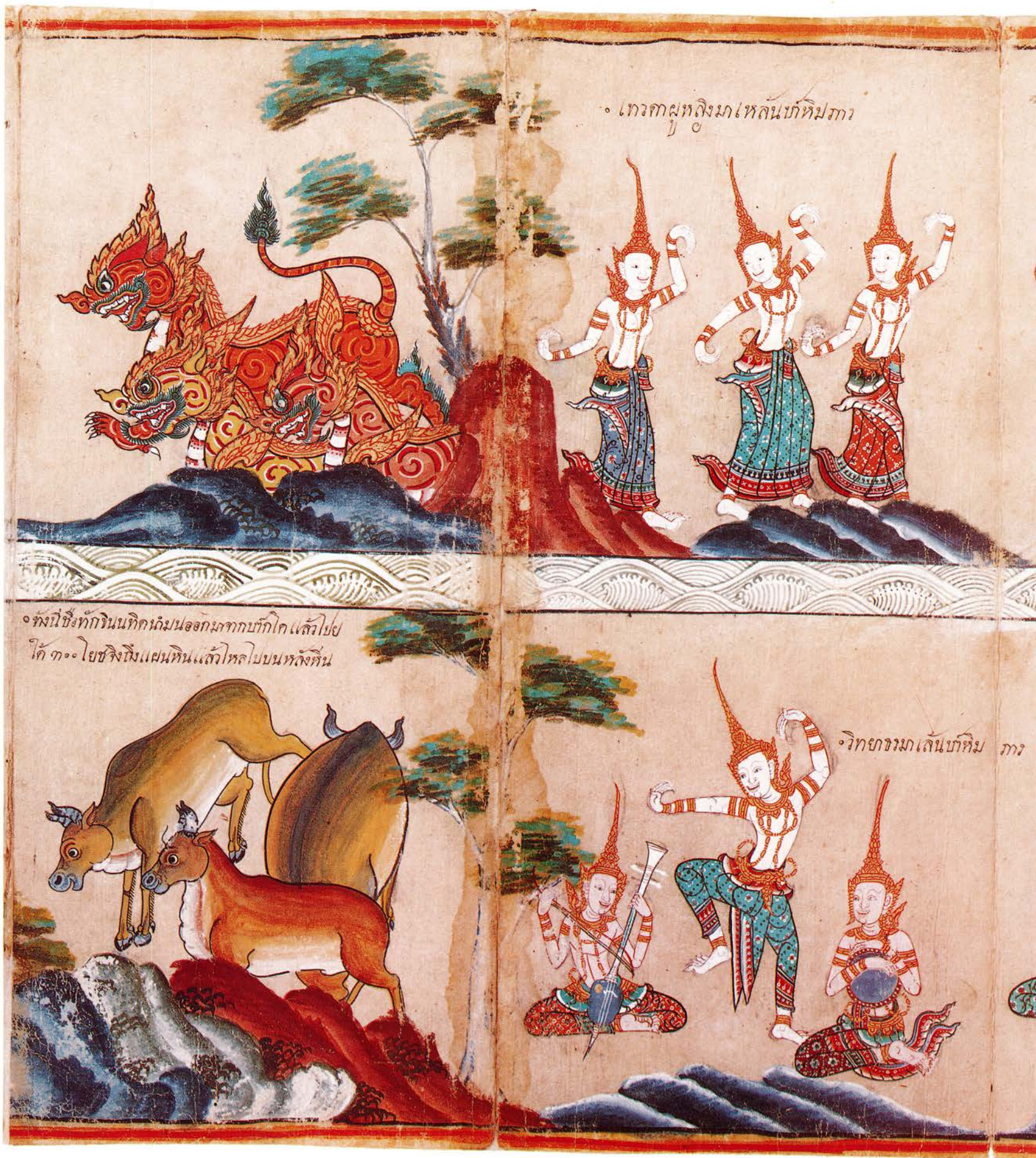
๑. ม้าทลทาก: กูล

๑. เทนัชื่อไกรทลทาก:
 ไมทักยสิน ๒๐๐ โยช
 พว: อีสวอยู่ ๓
 เททัก: นัมียอกดียวไป
 ทารอบแล้ง: เทไปทัก: นั้น
 อยู่มิไทรทัก: พว: ทักทพว:
 นทล้องได้ชื่อ: ในทักททักทัก
 คัก ๖ โยชนทกษคัวนัอยู่ทักทัก
 นัแล ทักทลทลทลทลทลทลทล

ภาพที่ ๑๐๑ แผนที่โบราณ : แสดงภาพช้างตระกูลต่างๆ
 ม้าพลาทตระกูลในป่าหิมพานต์ และคำอธิบายลักษณะเขาต่างๆ

เทวาศพหิงมาเล่นในป่าหิมพาน

เทวาศพหิงมาเล่นในป่าหิมพาน

ภาพที่ ๑๐๕ แผนที่โบราณ : แสดงภาพเทวดาผู้หญิง เทวดาผู้ชาย
 วิทยาธร และคนธรรพ์ มาเที่ยวเล่นในป่าหิมพานต์

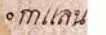
ภาพที่ ๑๐๗

แผนที่โบราณ : แสดงภาพสัตว์งูบาบทเลือกสีหราชเป็นพญาครุฑปฐมกาลปี
ตอนล่างเป็นภาพชาดกเรื่อง พระสุธนชาดก

ภาพที่ ๑๐๘ แผนที่โบราณ : แสดงภาพเขาอากาศคอง

มีสระใหญ่ชื่อตยงชโภกขณ มีภาพเล่าเรื่องในวิสตินบาตชาต เรื่อง ภัลลาคิกชาต เมื่อพญูปคเหวนเป็นมิดกีนร
นางมลิกาเป็นมิดกีนรืออยู่ในป่าหิมพานต์ พระโพธิสัตว์เป็นพญพลาตติคภขครองเมืองพาราณสี

[illegible]

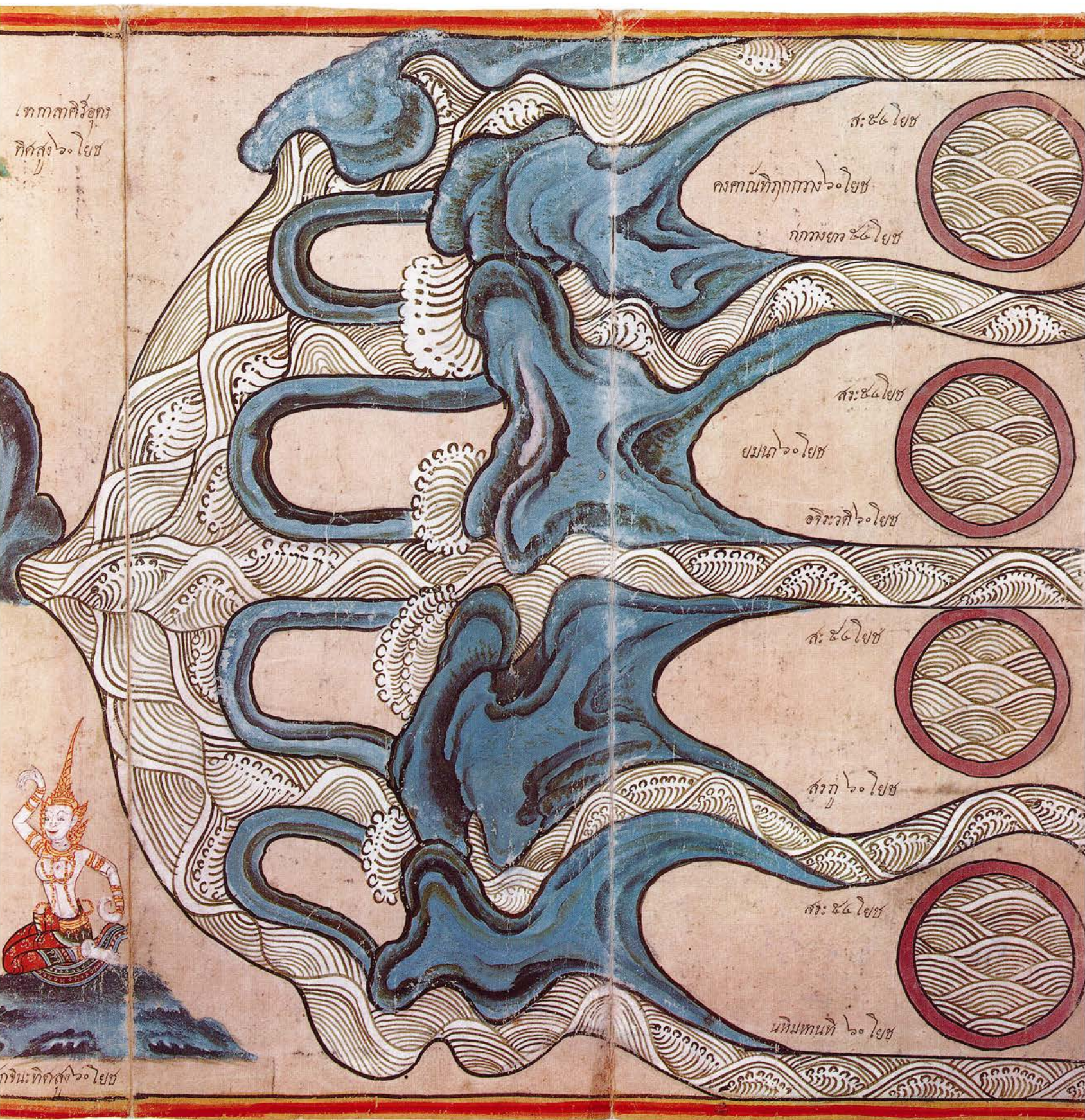
๑. หอมเทศากษะคังคาส... โยธ
 ๒. หอมกลีบเป็นดว:
 ๓. หอมกลีบเป็นดว:
 ๔. หอมกลีบเป็นดว:
 ๕. หอมกลีบเป็นดว:
 ๖. หอมกลีบเป็นดว:
 ๗. หอมกลีบเป็นดว:
 ๘. หอมกลีบเป็นดว:
 ๙. หอมกลีบเป็นดว:
 ๑๐. หอมกลีบเป็นดว:

๑ น้ำไหลมาฝั่งเหนือคลองเตาไป ๖ โยชื้อพรพหลคณออกม
 ทกเช่นนกไหลไปได้ ๖ โยชื้อพหลคณแผนหินกลไปได้ ๖ โยช
 ชื่ออมมกแล้วผจันมาไหลคณคทวิชิตา ๖ นานไป
 ได้ ๖ โยชื้อชึงแตกเป็นแม่น้ำ ๕ แล้วแตกไปทั่ว ๖ เทชน
 เมืองทั้งหลาย กลไหลไปยดลุ่มทะเล
 ๑ เมื่อแตกประมณกลียกนคทกนน้ำจวอห้เกาพทกับมคทวิห้ ๖ ทมิหักทณ
 ดยทห้เนียม มีมาก

ภาพที่ ๑๐๙ แผนที่โบราณ : แสดงภาพเล่าเรื่องรามสูรผูกเวรกับนางเมขลา

ตอนล่างมีภาพนิทานเมื่อปฐมกัลป์น้ำขาดน้ำ จึงมาขอน้ำจากพญากบ แต่มนตรีกบไม่ยอมให้

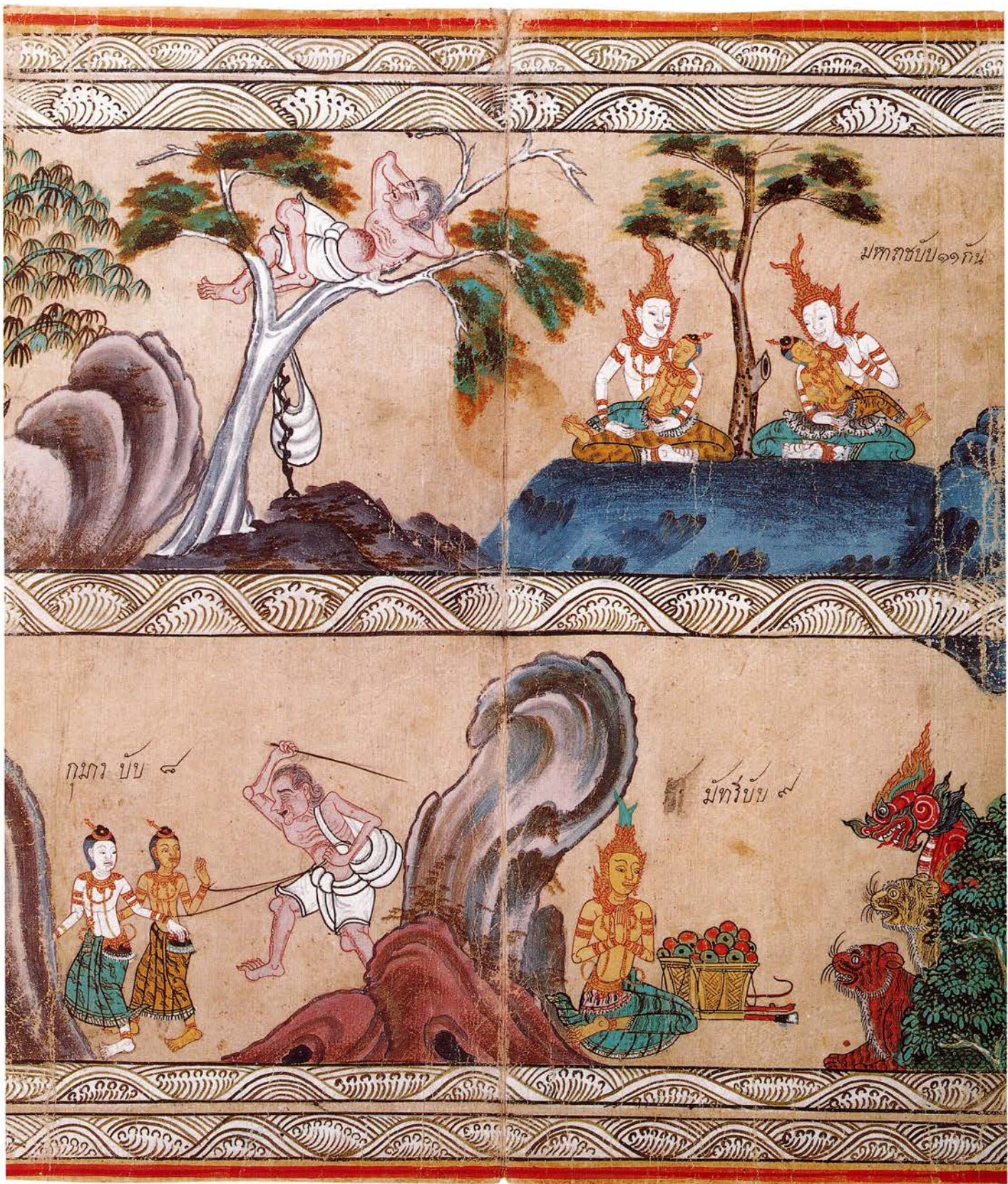

ภาพที่ ๑๑๑ แผนที่โบราณ : แสดงภาพปัญจมหานทีในอินเดีย

ได้แก่ คงคาฉัฏฐี ยมนา อจิรวดี สรรพ และมหิมทานที

ภาพที่ ๑๑๒ แผนที่โบราณ : แสดงภาพสัตว์ชนิดต่าง ๆ และคนป่าในป่าหิมพานต์

ภาพที่ ๑๑๓ แผนที่โบราณ : แสดงภาพภพภูมิการเสวยพระชาติ ๑๐ ชาติสุดท้าย
ก่อนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่องมหาเวสสันดรชาดก :

กัณท์มหาราช ตอนเทพบุตร เทพธิดาแปลงเป็นพระเวสสันดรและพระนางมัทรีมาดูแลสอง
กุมารยามค่ำ

กัณท์กุมาร ตอนชูชกพาสองกุมารเดินทางรอนแรมไปในป่า

กัณท์มัทรี ตอนพระนางมัทรีไปป่าหาผลไม้มาเป็นอาหาร

ภาพที่ ๑๑๔ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์สักกบรรพ

ตอนพระอินทร์แปลงมาขอพระนางมัทรี แล้วถวายคืนและประสาทพร ๘ ประการ

ภาพที่ ๑๑๕ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์ฉกษัตริย์

และภาพแผนที่โบราณ แสดงภาพสระมรกต เขานาสิบรรพต

ภาพที่ ๑๑๖ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์นครกัณฑ์

ตอน รับสีกษัตริย์กลับเมืองเชตุร ในภาพเป็นพระกัณหา พระชาลี
และแผนที่โบราณ : แสดงภาพนกรวิภา และเวฬุารบรรพต

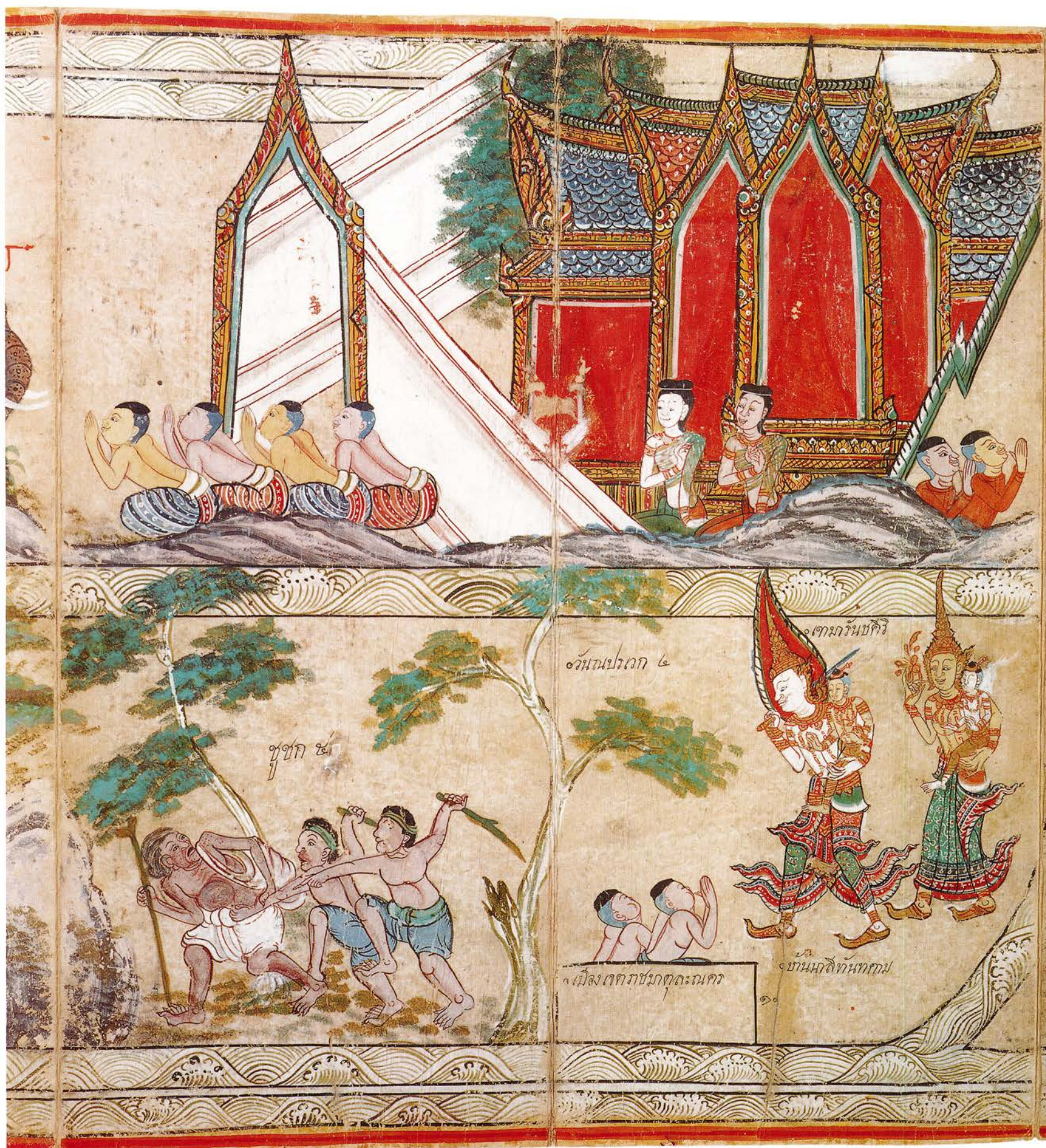
ภาพที่ ๑๑๗ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์นครกัณฑ์ และกัณฑ์มหาพน

ตอน ชูชกหลอกถามทางออกฤๅษี เพื่อไปหาพระเวสสันดรที่เขาวงกต

ภาพที่ ๑๑๘ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์นครกัณฑ์ และกัณฑ์จุลพน

ตอน ชูชกแสดงกลักริกขิงหลอกพรานเจตบุตร ว่าเป็นกลองพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงสุโขทัย

ภาพที่ ๑๑๙ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์นครกัณฑ์

กัณฑ์ชูชก ตอนชูชกถูกผู้คนรังเกียจไล่ขว้างปา

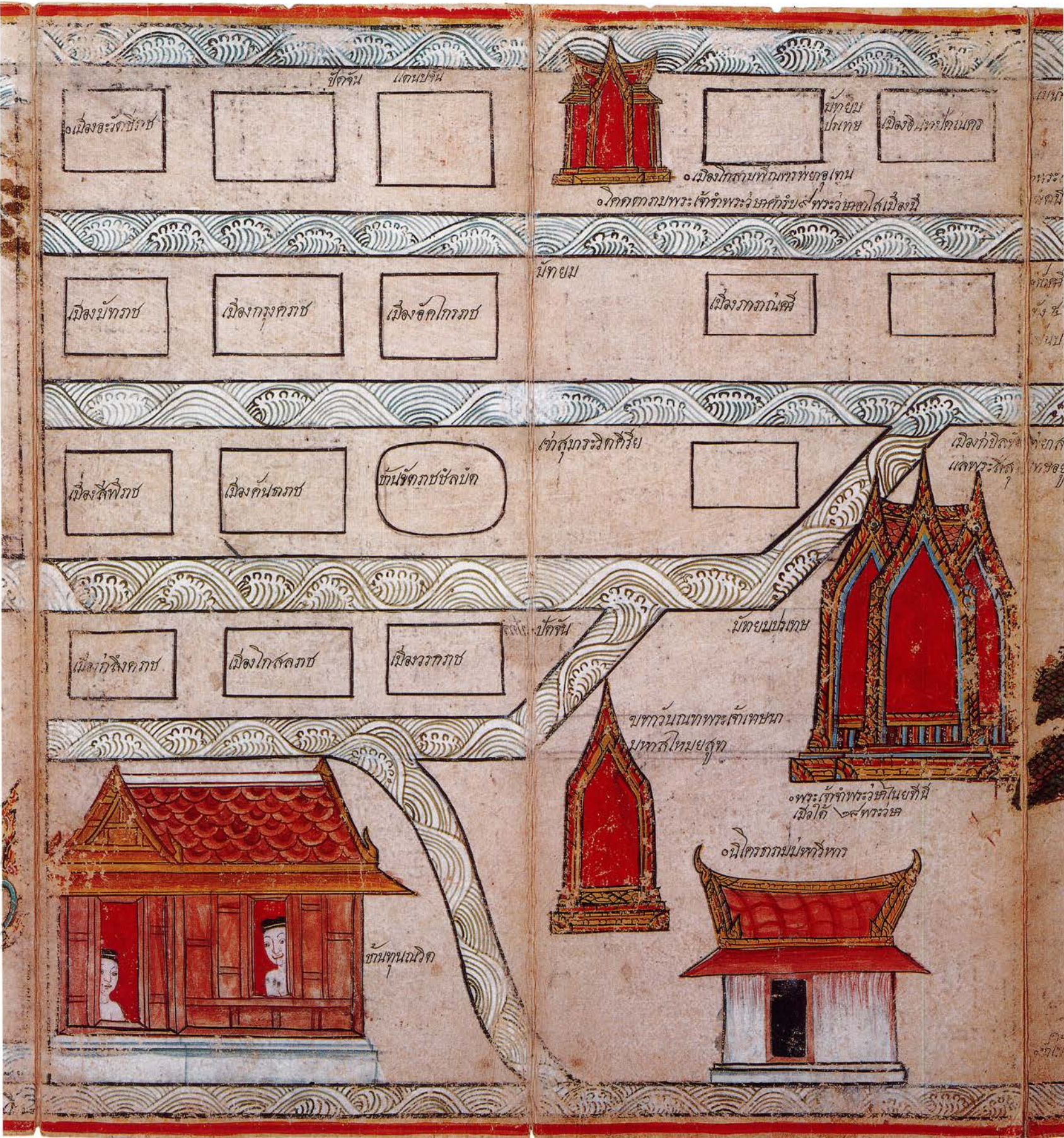
กัณฑ์ทศพร ตอนพระเวสสันดรพานางมัทรีและโอรสธิดา เดินดงสู่เขาวงกตเพื่อบำเพ็ญพรต

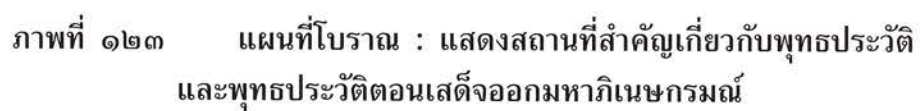
ภาพที่ ๑๒๐ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์หิมพานต์

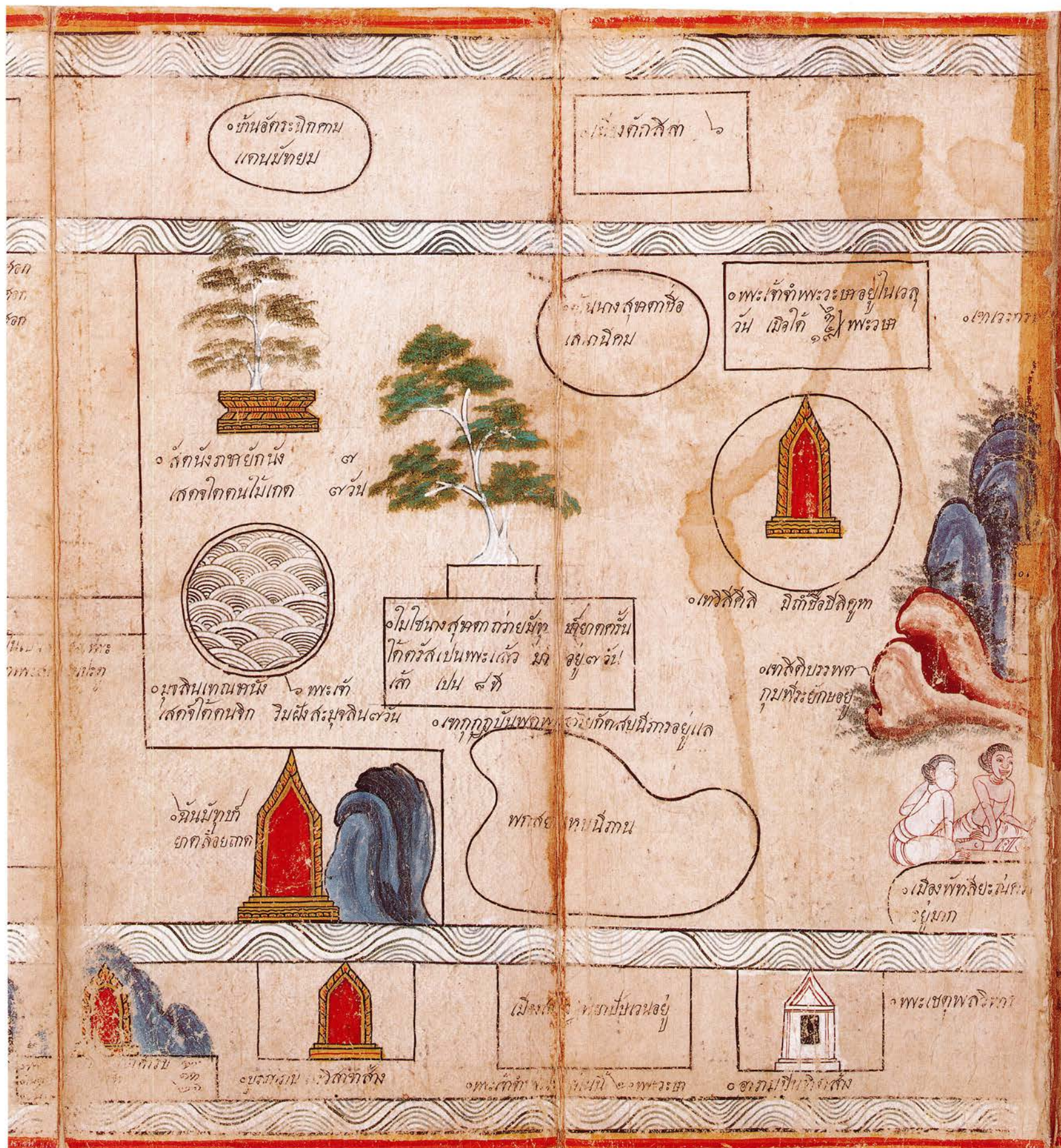
ตอน พราหมณ์ ๔ คนทูลขอช้างปัจจัยนาเคนทร์ พระเวสสันดรก็หยาดน้ำยกให้ตามคำขอ
และกัณฑ์ทานกัณฑ์

ตอน พราหมณ์ตามมาทูลขอราชรถจากพระเวสสันดรอีก

ภาพที่ ๑๒๑ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองในสมัยพุทธกาล และมณฑปต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ เช่น เมืองพาราณสี เมืองสิพีราฎร์ เมืองกบิลพัสดุ์ นิโครธารามมณฑปนิโครธาราม เป็นต้น.

ภาพที่ ๑๒๔ แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติครั้งพุทธกาล

เช่น บ้านเสนานิคมของนางสุชาดา เมืองดักกลีตา ป่าไม้ไทรที่นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส เป็นต้น

ภาพที่ ๑๒๕ แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่สำคัญและเมืองต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติครั้งพุทธกาล

เช่น บ้านทุนคาม เมืองสาเกตนคร เมืองปาดลบุตร เป็นต้น

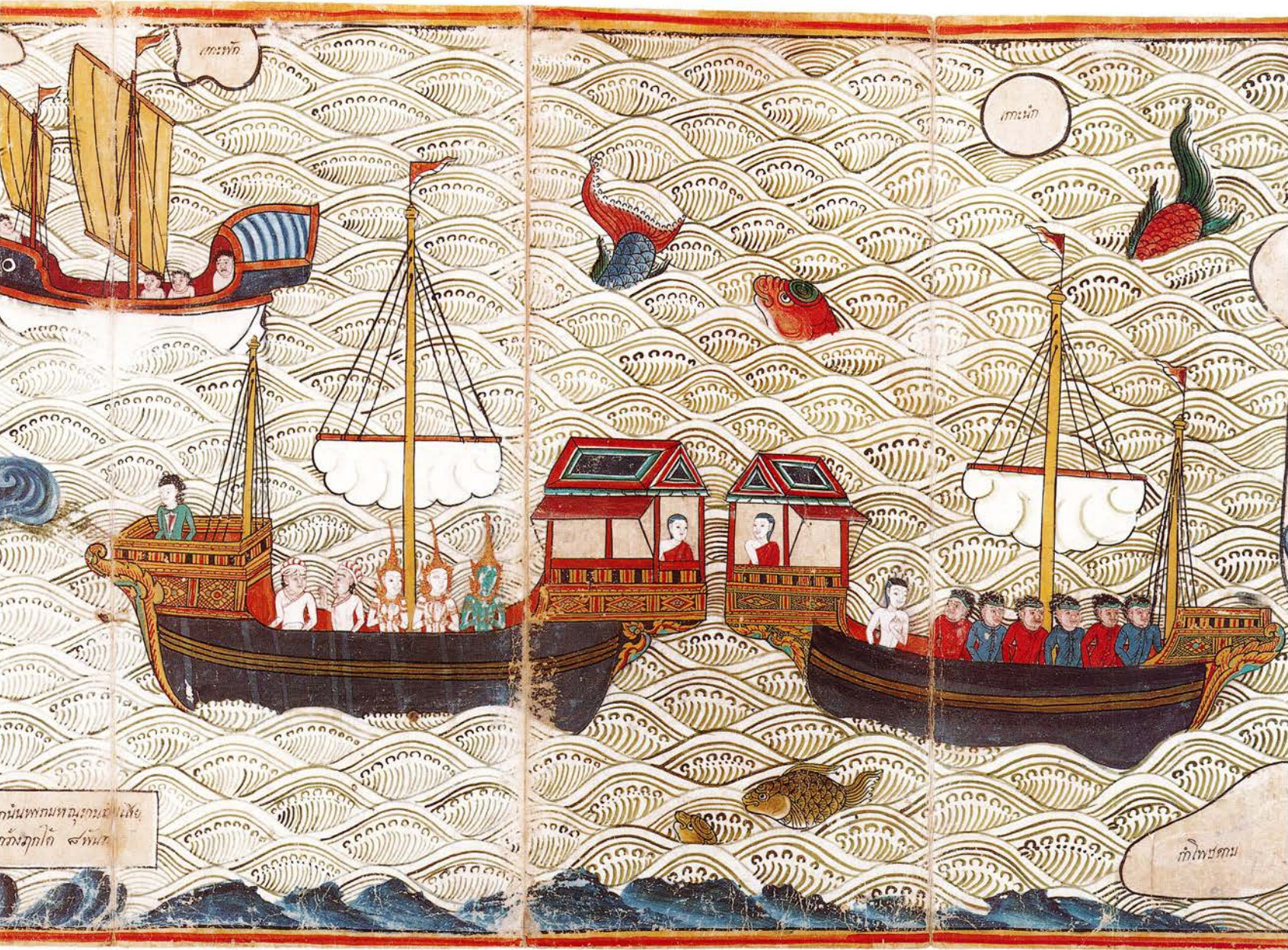
ภาพที่ ๑๒๙ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองชายทะเล เกาะต่างๆ และภาพเล่าเรื่องการใช้เรือสำเภา

เป็นพาหนะเดินทางติดต่อไปมาระหว่างเมืองต่างๆ

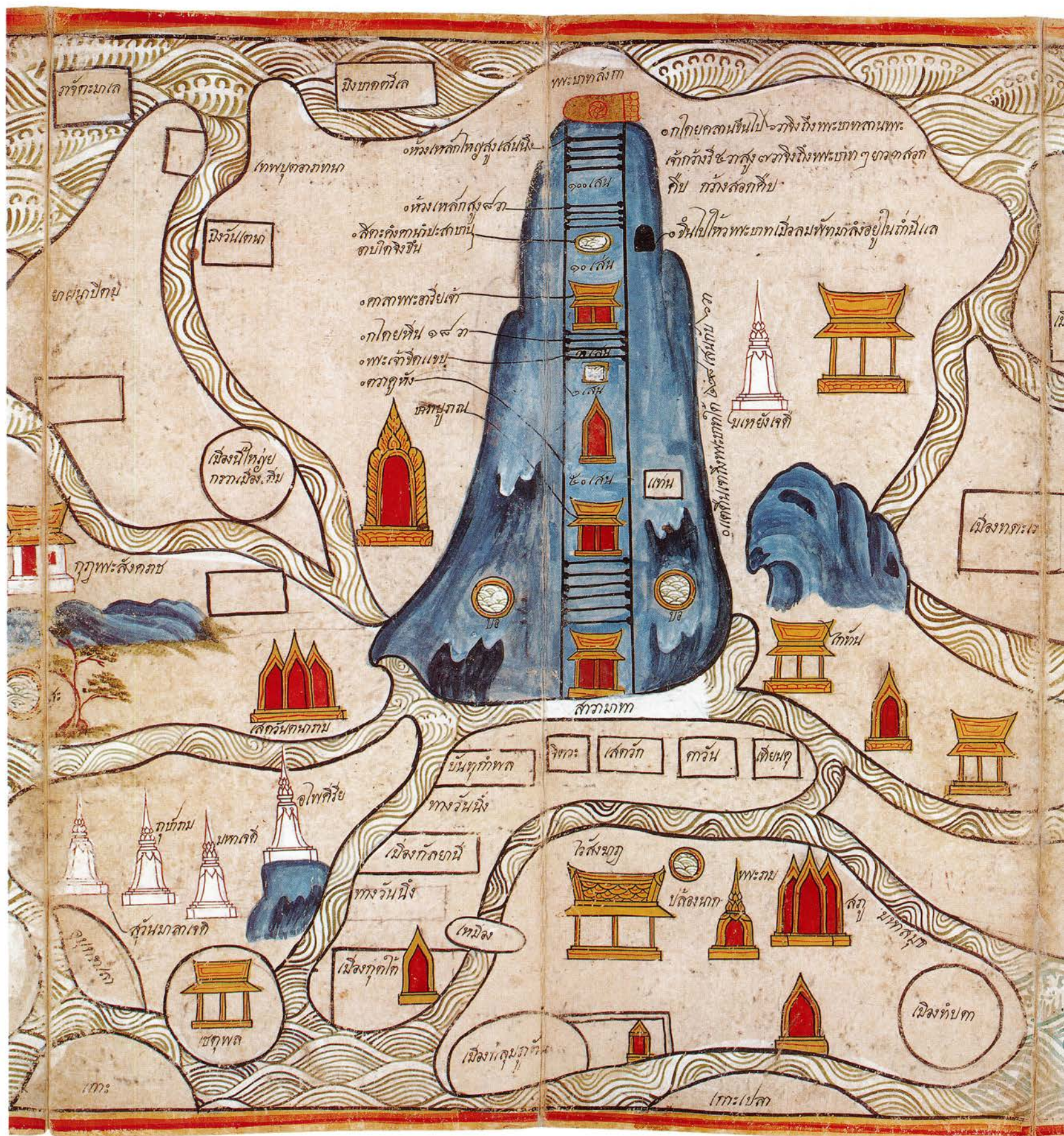
ภาพที่ ๑๓๐ แผนที่โบราณ : แสดงภาพการใช้เรือสำเภาเป็นพาหนะเดินทางในทะเล

ติดต่อไปมาระหว่างเมืองต่างๆ เพื่อเผยแพร่พุทธศาสนาของพระสงฆ์

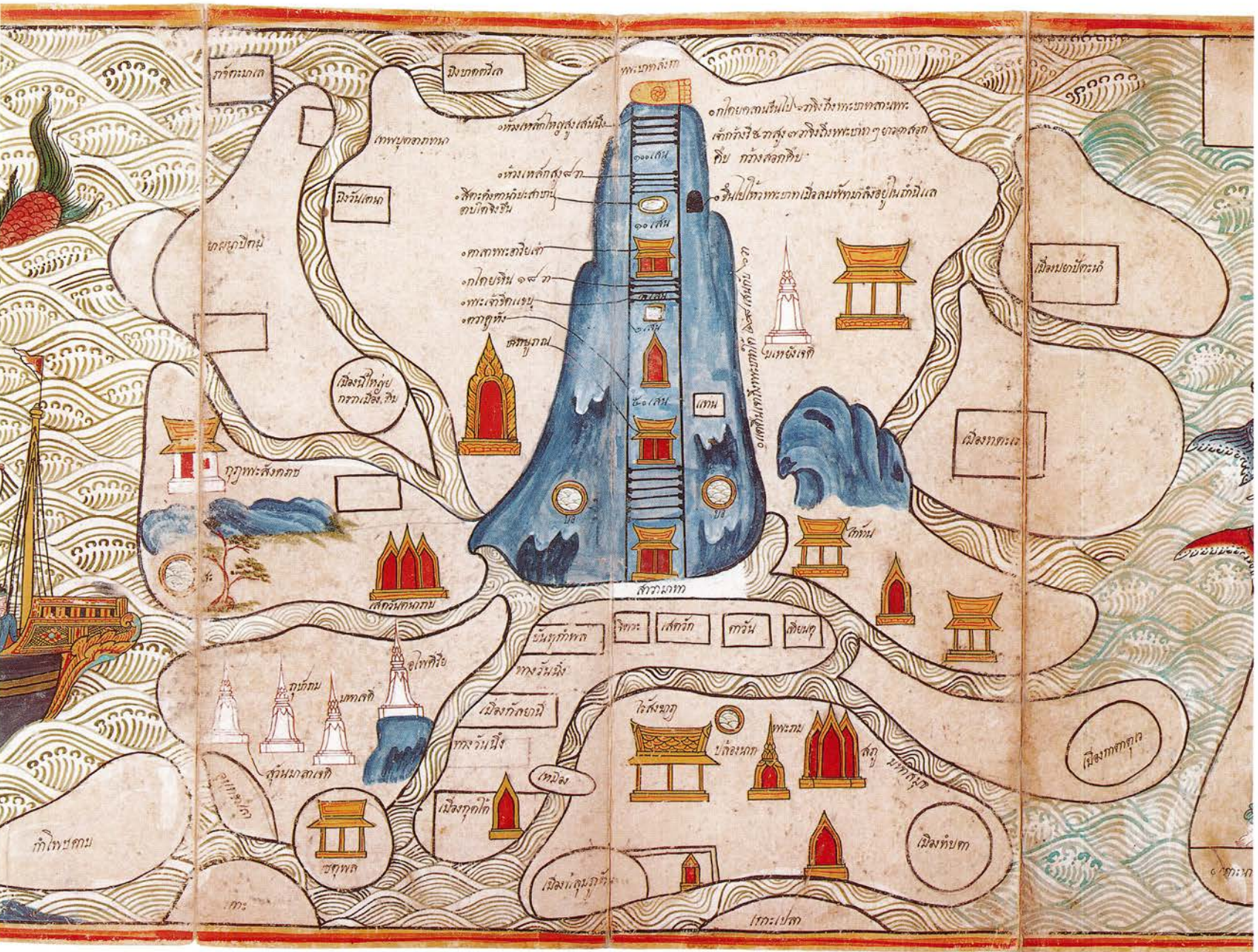
ภาพที่ ๑๓๑ ภาพรวมแสดงการใช้เรือสำเภาเป็นพาหนะ

เดินทางติดต่อไปมาเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์

ภาพที่ ๑๓๒ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองต่างๆ ในประเทศลังกา

เจดียสถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ และแผนผังภูเขาสุมณภูมิที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปสำคัญ

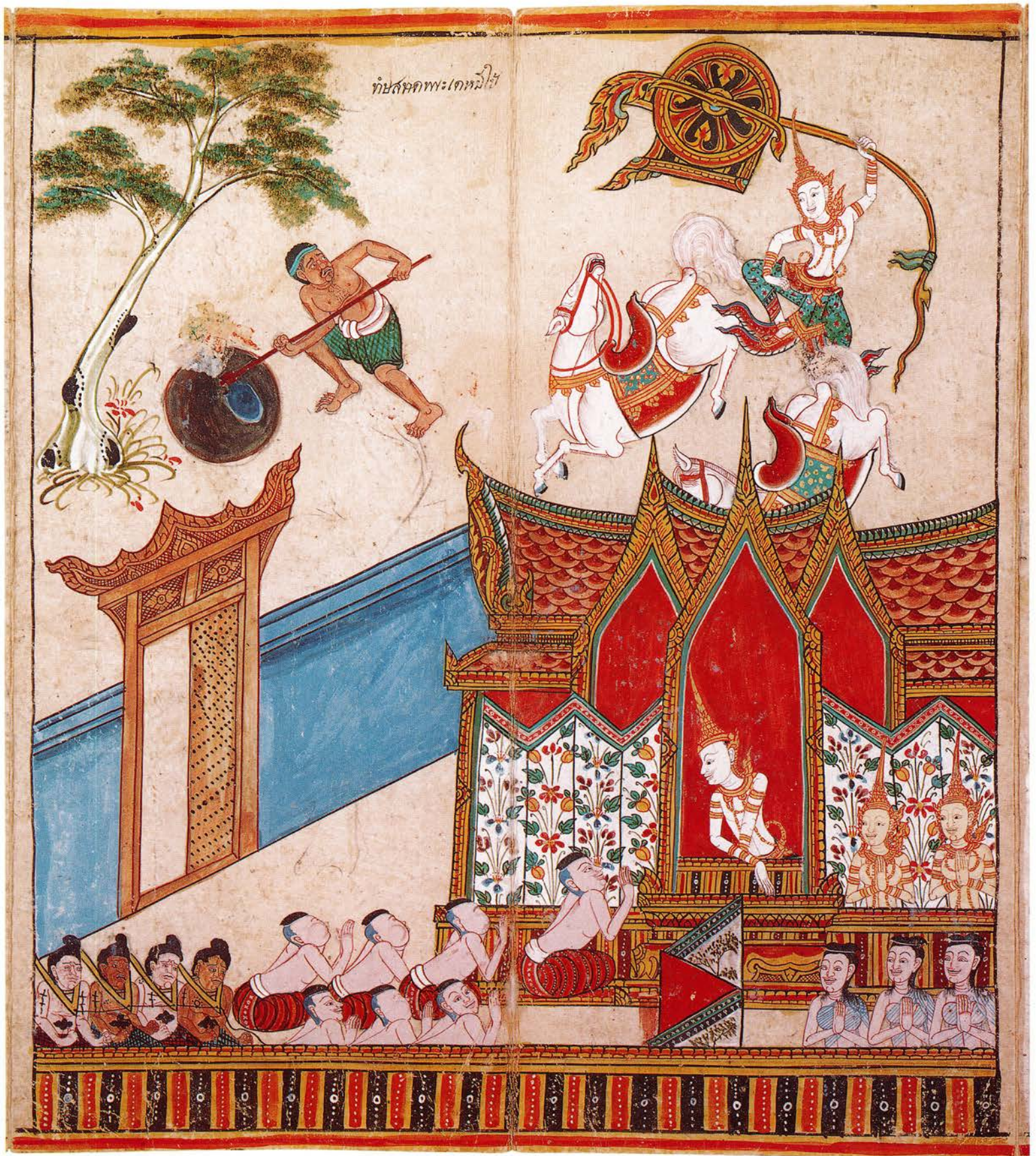
ภาพที่ ๑๓๓ แผนที่โบราณ : แสดงภาพรวมเมืองต่างๆ ในเกาะลังกา

เจดีย์ สถานที่สำคัญ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ และแผนผังภูเขาสมณภูมิที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปสำคัญ

ภาพที่ ๑๓๕ ภาพเล่าเรื่องจากทศกนิบาต เรื่อง จตุवारชาดก

ชายคนหนึ่งจะไปค้าขายทางทะเล มารดาห้ามไว้ จึงปล้ำมารดาล้มลงแล้วตีหัว หลังจากนั้นไปสำเภาแต่สำเภาอับปาง
ลอยแพไปพบวิมานิกเปรต เมื่อสิ้นบุญไปเมืองอุสฺสทฺนรก ไปพบสัตวันรกตีแม่เช่นกัน มีจักรพัดอยู่บนหัว กลับเห็นเป็นดอกบัว
จึงร้องขอจักรนั้น และต้องทนทุกข์อยู่ในรกรานั้นแทนจนกว่าจะสิ้นกรรม

ภาพที่ ๑๓๖ ทศชาติชาดก : เรื่องเทมียชาดก

ตอนนายสุนันท์สารดี นำพระเทมียไปฝังที่ป่าช้าผีดิบตามคำกราบทูลของพราหมณ์ ขณะนายสุนันท์กำลังขุดหลุม พระเทมียทรงลุกขึ้นทดลองพลังกำลังของตนเองด้วยการยกราชรถควงไปมา ฯ

ภาพที่ ๑๓๗ ทศชาติชาดก : เรื่อง มหาชนกชาดก

ตอน พระมหาชนกกำลังกระทำความเพียรว่ายน้ำอยู่ในทะเล จนนางมณีเมขลาเทพธิดาผู้ดูแลมหาสมุทร
เกิดความเลื่อมใสช่วยซ่อนอัมมองค์ไปวางไว้บนแผ่นศิลาผืนหนึ่งในสวนมะม่วง
ต่อมาบุรุษราชรถเสียงก็แล่นมาหยุดอยู่ที่แผ่นศิลาผืนนั้นที่พระมหาชนกบรรทมหลับอยู่

ภาพที่ ๑๓๘ ทศชาติชาดก : เรื่อง สุวรรณสามชาดก

ตอน บิดามารดาของสุวรรณสามไปหาผลไม้ ขณะเดินทางกลับฝนตกหนักเข้าไปหลบใต้ร่มไม้ที่มีมือสรพิษ
จนถูกพิษดาบอดทั้งสองคน สุวรรณสามไปตักน้ำที่ทำน้ำถูกธนูอาบยาพิษของท้าวบิลยักขราช และ
ท้าวบิลยักขราชไปหาบิดามารดาของสุวรรณสามบอกความจริง และรับจะเลี้ยงดูท่านทั้งสอง
ให้มีความสุขเช่นเดียวกับที่สุวรรณสามปฏิบัติมา

ภาพที่ ๑๓๙ ทศชาติชาดก : เรื่อง เนมิราชชาดก

ตอน พระมาตลีเทพบุตรพาพระเนมิราชไปดูเมืองนรก
และมโหสถชาดก

ตอน มโหสถกับแก้วภูโรรหิตแห่งปัญจาลนครเล่นธรรมยุท คือ การรบกัณฑ์โดยไม่ต้องใช้อาวุธ

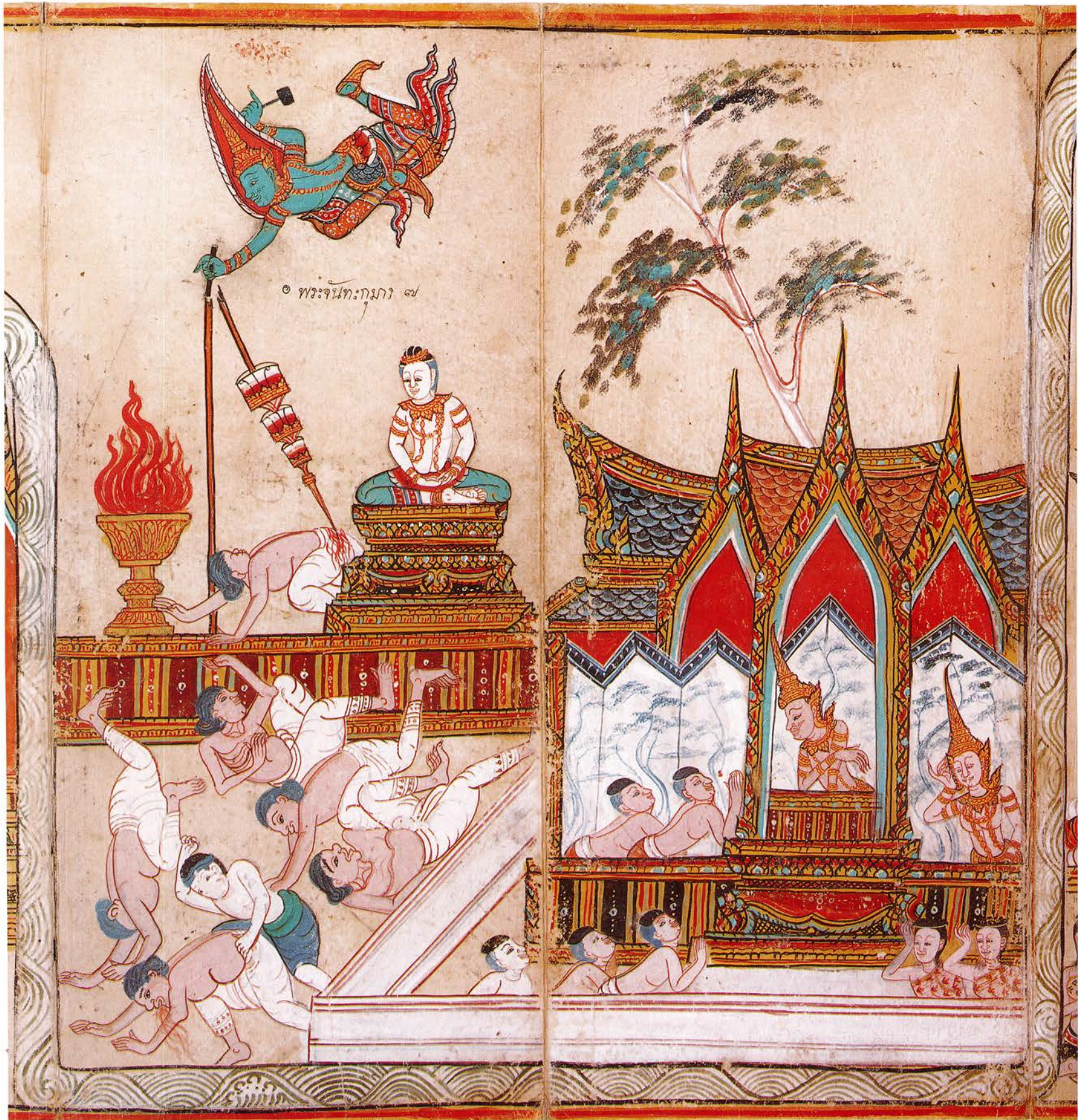
ภาพที่ ๑๔๐ ทศชาติชาดก : เรื่อง ภูริทัตตชาดก

ตอน นาคภูริทัตต์จำศีลอยู่ที่จอมปลวก พราหมณ์เนสาทพาพราหมณ์อาลัมพายนมาร่ำยมนต์จับนาคภูริทัตต์
ภาพล่าง พราหมณ์อาลัมพายนจับนาคภูริทัตต์ใส่ข้องไปแสดงให้ชาวบ้านชม

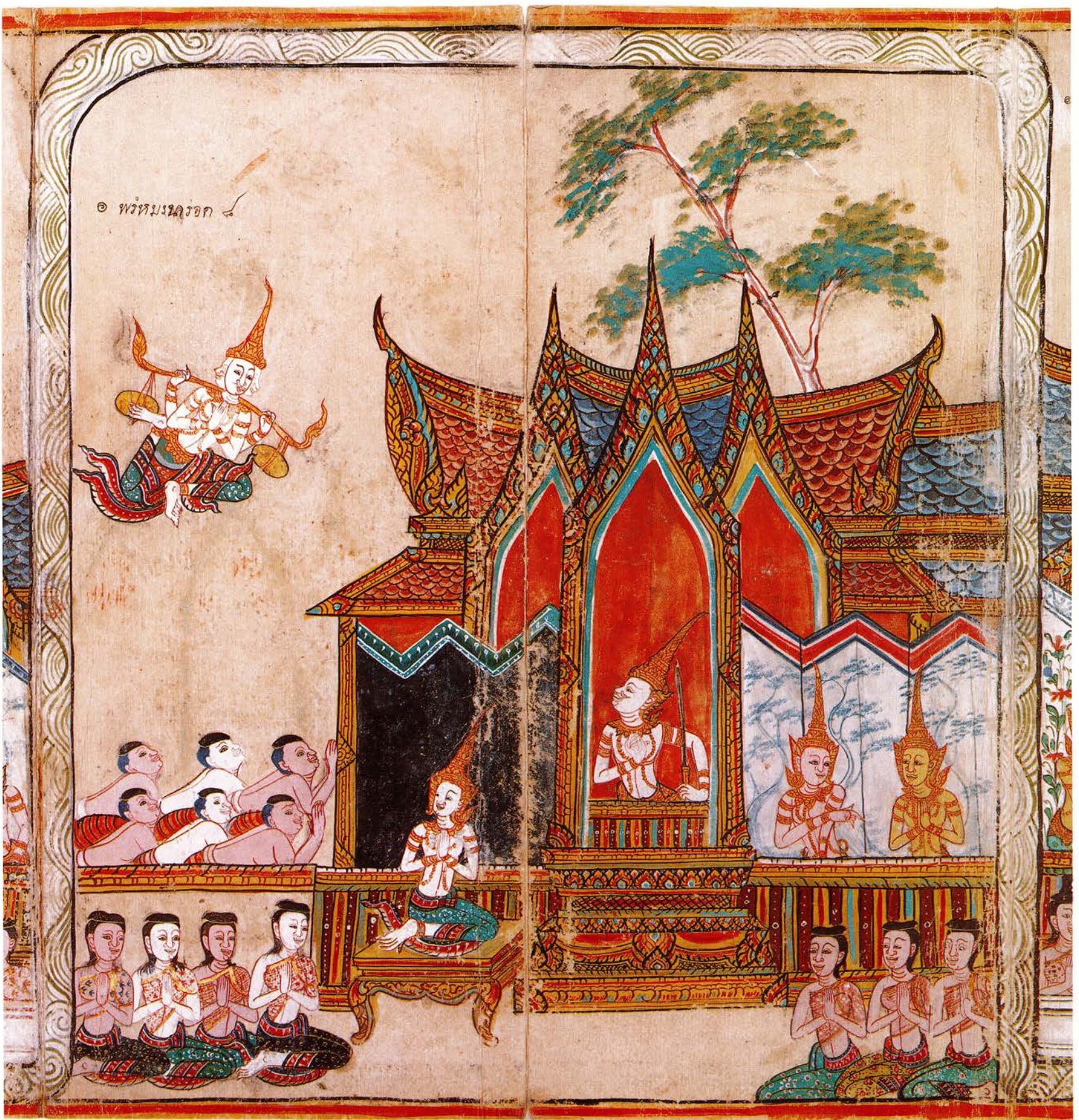
ภาพที่ ๑๔๑ ทศชาติชาดก : เรื่อง ภูริทัตตชาดก

ตอน พรหมณ์อำลัมพายน นำพญานาคภูริทัตต์ไปแสดงให้พระเจ้าพาราณสีทอดพระเนตร
ในวันพระขึ้นสิบห้าค่ำ

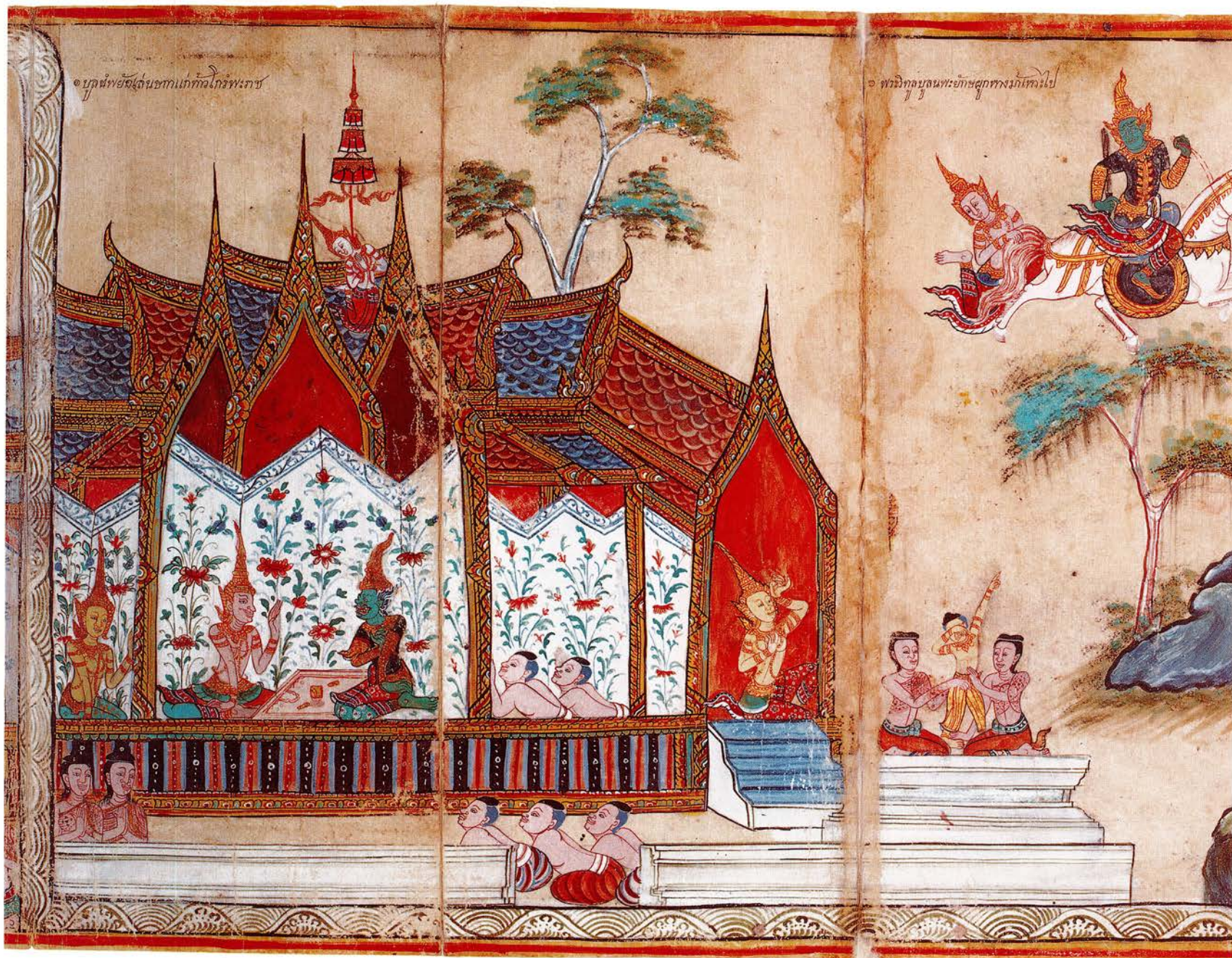
ภาพที่ ๑๔๒ ทศชาติชาดก : เรื่อง จันทกุมารชาดก

ตอน พระอินทร์เสด็จจากเทวโลกมาทำลายพินธุชายันต์

ภาพที่ ๑๔๓ ทศชาติชาดก : เรื่อง นารทชาดก

ตอน พรหมเทพนารทหาภานะทองคำเหาะมาสู่ปราสาทพระเจ้าอังคิราษ

ภาพที่ ๑๔๔ ทศชาติชาดก : เรื่อง วิธูรบัณฑิตชาดก

ตอน บุณญกยักษ์แปลงเป็นมาณพไปทำเล่นสกาพนันกับพระเจ้าโกโรพย์ และตอนวิธูรบัณฑิตเกาะหางม้า
ของบุณญกยักษ์เหาะไปโดยมิได้หวาดกลัว

ภาพที่ ๑๔๕ ทศชาติชาดก : เรื่อง มหาเวสสันดรชาดก

ตอน พระเวสสันดรหยาดน้ำยกสองกุมารให้แก่พราหมณ์ชุก
ในขณะที่พระนางมัทรีไปป่าหาผลไม้

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. การทำสมุดไทยและการเตรียมใบลาน. หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร
พิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๕๓๐.

..... “ค่านิยมไตรภูมิ.” นิตยสารศิลปากร. ปีที่ ๒๘, ๒ (พ.ค. ๒๕๒๗).
หน้า ๑-๑๖.

กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. นิบาตชาดก เล่ม ๑ - ๑๐. คณะกรรมการฝ่าย
ประมวลเอกสาร และจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติ
ครบ ๕๐ ปี ตรวจสอบชำระและจัดพิมพ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑.

กุลพันธาดา จันทร์โพธิ์ศรี. “สีในงานจิตรกรรมไทยโบราณ.” นิตยสารศิลปากร. ปีที่ ๒๘, ๒
(พ.ค. ๒๕๒๗). หน้า ๗๗-๘๔.

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักงานกฤษฎามนตรี. ประชุม
หมายรับสั่ง ภาคที่ ๑ สมัยกรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี,
๒๕๒๓.

คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน. ไตรภูมิภณฉบับถอดความ. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์,
๒๕๒๘.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชพิธีสิบสองเดือน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. พระนคร :
ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๖.

“ตำราภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี (มีภาพสีน้ำยา).” หอสมุดแห่งชาติ หนังสือสมุดไทยขาว.
อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (หมึก, สีน้ำยา) จ.ศ. ๑๑๓๘ (พ.ศ. ๒๓๑๙).
เลขที่ ๑๐. ๑๒๓ หน้า. หมวดตำราภาพ.

ไตรภูมิ (ฉบับย่อความ). อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่ทองคำ สิมารัตน์ วัดโพธิ์นิมิตร
๓ พฤษภาคม ๒๕๓๕.

ไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพญาลิไทย ฉบับตรวจสอบชำระใหม่. สำนักงานสลากกินแบ่ง
รัฐบาล พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานทอดผ้ากฐิน ณ วัดทับสะแก อ.ทับสะแก จ.ประจวบคีรีขันธ์
เมื่อ ๒๓ ตุลาคม ๒๕๒๕.

“ไตรภูมิโลกสันฐานสมัยอยุธยา.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรไทย. ภาษาบาลี-ไทย.
เส้นรงค์ (หมึก, สีน้ำยา), สมัยอยุธยา. เลขที่ ๖. ๑๖๘ หน้า. หมวดตำราภาพ.

นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา และ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา.
สาส์นสมเด็จพระเจ้า ๑๑. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕.

ปรมาธิบดีชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. เทศน์มหาชาติ ฉลอง ๒๐๐ ปี สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระปรมาธิบดีชินโรส. วันที่ ๑๑ - ๑๗ ธันวาคม ๒๕๓๓ บริเวณ
พระอุโบสถ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.

ปราณี นิยมเสมอ. “งานจิตรกรรมสมัยอยุธยาในสมุดข่อย.” นิตยสารศิลปากร. ปีที่ ๒๘, ๖ (ม.ค.
๒๕๒๘). หน้า ๙ - ๑๙.

แปลก สนธิรักษ์. เล่าเรื่องพระเจ้าสิบชาติ. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๖.

“แผนที่ไตรภูมิ (มีภาพพระบายสี) ว่าด้วยตอนนิรียกธา เป็นต้น.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทย-ขาว. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (หมึก, สีนํ้ายา). สมัยอยุธยา. เลขที่ ๘. ๑๙๖ หน้า. หมวดตำราภาพ.

“แผนที่ไตรภูมิ (มีภาพพระบายสี) ว่าด้วยตอนมนุสสกถาถึงนิรียกธาและมีแผนที่ชายทะเล.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (หมึก, สีนํ้ายา). พ.ศ. ๒๓๑๙. เลขที่ ๑๐/ก. ๒๖๑ หน้า. หมวดตำราภาพ.

พลูหลวง (นามแฝง). โหราศาสตร์พิชัยสงคราม ดวงเมือง. พระนคร : เกษมบรรณกิจ. ๒๕๑๘.

วรรณภา ณ สงขลา. จิตรกรรมไทยประเพณี. ฝานอนุรักษจิตรกรรมฝาผนัง และประติมากรรมติดที่ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๓๔.

สมมตอมรพันธ์. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. เรื่องตั้งพระราชอาคันตุกะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์. พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรศิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า โปรดให้พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๖. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

สมุดภาพไตรภูมิโบราณฉบับกรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. ๒๕๒๕.

สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร. บารมีสิบทิศ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ปลาตะเพียน, ๒๕๓๐.

เสฐียร โกเศศ (นามแฝง). เล่าเรื่องในไตรภูมิพระร่วง. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๑.

อำไพ คำโท. ไตรภูมิฉบับภาษาเขมร. หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร จัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๕๓๐

ดัชนี

ดัชนีค้นคำ

ก

กบิลพัสดุ์	๒๑๓
กวางตุ้ง	๑๖๙
กระดาน	๑๘๐
กัณฑ์กุมาร	๒๐๕
กัณฑ์จุลพน	๒๑๐
กัณฑ์ฉกษัตริย์	๒๐๗
กัณฑ์ชูชก	๒๑๑
กัณฑ์ทานกัณฑ์	๒๑๒
กัณฑ์นครกัณฑ์	๒๐๘, ๒๐๙, ๒๑๐, ๒๑๑
กัณฑ์มหาพน	๒๐๙
กัณฑ์มหาพรต	๒๐๕
กัณฑ์มัทรี	๒๐๕
กัณฑ์วนประเวศ	๒๑๑
กัณฑ์ลักกบรรพ	๒๐๖
กัณฑ์หิมพานต์	๒๑๒
กัณฐิกะเปรตไถนา	๗๔, ๑๕๙
กัณฐิกาสุรเปรต	๗๔
กา	๒๐๒
กามภูมิ	๑๗๘
กาทาติชาดก	๑๗๙
การใช้เรือสำเภา	๒๒๑, ๒๒๒, ๒๒๓
กาลกัณฐิกา	๖๙, ๑๕๓
กาลสัระ	๑๙๘
กาลสิงหะ	๑๘๙
กาลสูตตนรก	๔๙, ๕๐, ๕๑, ๑๒๗, ๑๒๘, ๑๒๙, ๑๓๐
กำภลนาคราช	๔๑, ๑๑๘
กิงฉันทชาดก	๑๘๓
กุมภกัณฑ์	๓๕, ๑๑๒
แก้วบุโรหิต	๒๓๑
เกาะต่างๆ	๒๒๑
เกาะที่ประดิษฐานรอยพุทธบาท ๒๒๐	
เกาะนาคาวรี	๒๒๖

เกาะหางม้า

๒๓๖

แก้ว

๑๘๐

ไกรสรสิงหะ

๑๘๙

ข

ขีรสาคร

๓๙, ๑๑๖

เขากรรวิก

๓๖, ๑๑๓

เขากำแพงจักรวาล

๓๓, ๑๑๐, ๑๔๘

เขาไกรลาส

๑๙๑, ๑๙๒

เขาต่างๆ

๑๙๓

เขานาฬบรรพต

๒๐๗

เขาเนมินธร

๓๗, ๑๑๔

เขาพระสุเมรุ

๓๖, ๓๗, ๓๙, ๔๑, ๑๑๓, ๑๑๔, ๑๑๖, ๑๑๘, ๑๗๖, ๑๗๗

เขาวงกต

๒๐๙, ๒๑๑

เขาวินนตก

๓๗, ๑๑๔

เขาสัตตบริภัณฑ์

๓๖, ๑๑๓, ๑๗๖, ๑๙๖

เขาสุทนต์

๓๖, ๓๗, ๑๑๓, ๑๑๔

เขาหิมพานต์

๑๘๒

เขายศกรรม

๓๗, ๑๑๔

เขาอากาศคงคา

๒๐๐

เขาอิสินทร

๓๖, ๑๑๓

ค

คงคานันทที่

๒๐๓

คนเจ็บ

๑๐๖, ๑๖๒

คนชรา

๑๐๖, ๑๖๒

คนตาย

๑๐๖, ๑๖๒

คนธรรพ์

๓๕, ๑๑๒, ๑๙๗

คนป่า

๒๐๔

คนเปลือย

๒๒๖

คนพยาธิ

๑๐๖

คูกะเปรัต	๗๑
คำบรรยาย	๑๒, ๑๓, ๑๔, ๔๔, ๘๗, ๘๘, ๑๒๑, ๑๒๒, ๑๒๗, ๑๓๑, ๑๓๓, ๑๓๖, ๑๓๙, ๑๔๑, ๑๔๓, ๑๔๕, ๑๔๙, ๑๙๓
โค	๑๙๖
โคตตาราม	๒๑๓
โคอุสุภราช	๑๙๑
จ	
จตุกนิบาต	๑๗๙, ๑๘๑
จตุตถนิมาน	๒๒, ๙๙
จตุทวารชาดก	๒๒๗
จอรู	๑๗๔
จักรวาล	๖๗, ๑๕๑, ๑๕๒
จันทกุมารชาดก	๒๓๔
จันทพูน	๑๗๐
จิตรลดาวันอุทยาน	๓๒, ๑๐๙
จีวร	๑๖๐
เจติย์สำคัญ	๒๑๙, ๒๒๔
ช	
ชมพูทวีป	๔๐, ๔๕, ๑๑๗, ๑๒๓, ๑๗๘, ๑๗๙
ชมพูทวีป	๑๘๒
ช้าง	๒๐๒
ช้างตระกูลต่างๆ	๑๙๘
ช้างปัจจัยนาเคนทร์	๒๑๒
ช้างหมู่ต่างๆ	๑๙๐, ๑๙๒, ๑๙๓
ช้างไอยราพต	๓๑, ๑๐๘
ชาดก	๑๗๙, ๑๘๐, ๑๘๑, ๑๘๓, ๑๘๔, ๑๙๐, ๑๙๑, ๑๙๙, ๒๐๐, ๒๐๒, ๒๒๗, ๒๒๘, ๒๒๙
ชายทะเล	๑๖๙, ๑๗๐, ๑๗๑, ๑๗๒, ๑๗๓, ๑๗๔
ชายสำเภาแตก	๑๘๐

ชุมพร	๑๗๒
ชูชก	๒๐๕, ๒๐๙, ๒๑๐, ๒๑๑, ๒๓๗
ไชยา	๑๗๒
ญ	
ญี่ปุ่น	๑๖๙
ด	
ดงไม้รัง	๗๖, ๑๖๑
ดาวพระเคราะห์	๓๓, ๑๑๐
ต	
ตติยนิมาน	๒๓, ๑๐๐
ต้นนารีผล	๑๘๔, ๑๘๕
ต้นไม้ปาริชาติ	๓๑, ๑๐๘
ต้นไม้หว่า	๑๘๒
ตรีสีหะ	๑๘๙
ตังคาเปรัต	๑๕๖
ต้นหิเกเปรัต	๗๔, ๑๕๙
ตาปะนรก	๕๘, ๖๐, ๖๑, ๑๓๙, ๑๔๐, ๑๔๑, ๑๔๒
ตำนานเรื่องนาค	๑๘๐, ๑๘๑
ตักนิบาต	๒๐๒
ตึงสนิบาต	๑๘๓
ติงฆะโปกขรณี	๒๐๐
เตรสกะนิบาต	๒๐๒
เตมิยชาดก	๒๒๘
ถ	
ถलग	๑๗๒
ถัมภกะเปรัต	๗๔, ๑๕๙
ถวายเป็นมฤตยาสา	๗๘, ๑๖๓, ๒๑๖
ท	
ทณฐนาคราช	๔๑, ๑๑๘
ทธีวาทนชาดก	๑๘๐, ๑๘๓

ทวีปต่างๆ	๑๗๘
ทศชาติชาดก	๒๒๘, ๒๒๙, ๒๓๐, ๒๓๑, ๒๓๒, ๒๓๓, ๒๓๔, ๒๓๕, ๒๓๖, ๒๓๗
ทศกนิบาต	๒๒๗
ท้าวภูเวร	๓๕, ๑๑๒
ท้าวจตุโลกบาล	๓๕, ๑๑๒
ท้าวธตรฐ	๓๕, ๑๑๒
ท้าวบิลังกษราช	๒๓๐
ท้าววิรุฬหาราช	๓๕, ๑๑๒
ท้าววิรูปักษ์	๓๕, ๑๑๒
ทิพอสุนทรกาย	๖๙, ๑๕๓
ทิศทักษิณ	๓๕, ๔๓, ๑๑๒, ๑๒๐
ทิศบูรพา	๓๕, ๔๒, ๑๑๒, ๑๑๙
ทิศประจิม	๓๕, ๔๓, ๑๑๒, ๑๒๐
ทิศอุดร	๓๕, ๔๒, ๑๑๒, ๑๑๙
ทุกนิบาตชาดก	๑๘๐, ๑๘๑, ๑๘๓
ทุติยฉาน	๒๔, ๑๐๑
เทพธิดา	๒๐๕, ๒๒๙
เทพบุตร	๒๐๕, ๒๓๑
เทวดาผู้ชาย	๑๙๗
เทวดาผู้หญิง	๑๙๖, ๑๙๗
เทวทูต	๗๗
เทวโลก	๒๓๔
เทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์	๘๑, ๑๖๗
ธ	
ธรรมภาคศาลา	๓๑, ๑๐๘
น	
นกรวิก	๒๐๘
นกเค้า	๒๐๒
นกต่างๆ	๒๐๒
นกยาง	๓๒, ๑๐๙
นครศรีธรรมราช	๑๗๒
นครหลวง	๑๗๐
นนทโปกษรณิ	๓๒, ๑๐๙

นาค	๓๕, ๑๑๒, ๑๘๑
นาคชาตน้ำ	๒๐๑
นาคภูริทัตต	๒๓๒, ๒๓๓
นางทำซู้	๑๘๔, ๑๘๕
นางมณีเมขลา	๒๒๙
นางมลิกา	๒๐๐
นางเมขลา	๒๐๑
นางสุจิตรา	๓๒, ๑๐๙
นางสุชาดา	๗๘, ๑๖๓, ๒๑๖
นางสุธรรมา	๓๒, ๑๐๙
นางสุนันทา	๓๒, ๑๐๙
นายสุนันท์	๒๒๘
นารทชาดก	๒๓๕
นิโครธารามมหาวิหาร	๒๑๓
นิชามะกะเปรต	๑๐๑
นิทาน	๒๐๑
นิบาตชาดก	๑๗๙
นิมิตทั้ง ๔	๗๗, ๑๖๒
นิลสาคร	๓๙, ๑๑๖
เนมิราชชาดก	๒๓๑
เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม	๑๘, ๙๔

บ

บรรทม	๒๒๙
บรรพชิต	๗๗
บรรพชิตทุศีล	๗๕, ๑๖๐
บรูไน	๑๗๐
บัณฑิตสี่	๑๘๙
บัพพะตังคาเปรต	๗๒
บาตร	๑๖๐
บ้านกุเพ	๑๘๖, ๑๘๗
บ้านโกเพ	๑๘๗, ๑๘๘
บ้านไชโยค	๑๘๗, ๑๘๘
บ้านทูนคาม	๒๑๗
บานแผนก	๑๒, ๘๗
บ้านมหาพิเท	๑๘๖, ๑๘๗
บ้านแม่ใส	๑๘๖, ๑๘๗
บ้านเสนานิคม	๒๑๖

บ้านอุตรมณฑล	๑๘๗, ๑๘๘
บาป	๔๖, ๑๒๔
บุญ	๔๖, ๑๒๔
บุพพวิเทหทวีป	๓๘, ๑๑๕, ๑๗๘, ๑๗๙
บุรุษราชรถเสี้ยง	๒๒๙
ป	
ปฐมกัลป์	๒๐๑, ๒๒๖
ปฐมฉาน	๒๖, ๑๐๓
ปริตตสุภาพรหม	๒๓, ๑๐๐
ปริตตภาพรหม	๒๔, ๑๐๑
ปรโรหิตาพรหม	๒๖, ๑๐๓
ปราสาท	๒๓๕
ปลาอานนท์	๒๒๖
ปั๋งสุปัฏพี	๔๔, ๑๒๑, ๑๒๒, ๑๔๘
ปัญจนินบาตชาตก	๒๐๒
ปัญจมหานที	๒๐๓
ปากน้ำพุมเรียง	๑๗๒
ป่าขนุน	๑๘๙
ป่าไม้ชีวิต	๑๘๙
ป่าไม้ไทร	๑๘๙, ๒๑๖
ป่าไม้ม่วง	๑๘๙
ปาริสีชาพรหม	๒๖, ๑๐๓
ป่าหิมพานต์	๑๘๒, ๑๘๕, ๑๘๙, ๑๙๐, ๑๙๓, ๑๙๖, ๑๙๗, ๒๐๐, ๒๐๔
ปิตุสคร	๓๙, ๑๑๖
ปุณณกยักษ์	๒๓๖
เปรตกินซากศพ	๑๕๕
เปรตงูเหลือม	๗๐, ๑๕๕
เปรตขึ้นเนื้อ	๗๐, ๑๕๕
เปรตมีวิมาน	๗๓
เปรตหมู่ต่างๆ	๗๐, ๗๑, ๗๒, ๗๔, ๗๕, ๑๕๔, ๑๕๕, ๑๕๖, ๑๕๗, ๑๕๙, ๑๖๐
เปรตห่มแผ่นเหล็ก	๗๔, ๑๕๙
เปลวเพลิง	๑๖๐

ผ

ผลึกสาคร	๓๙, ๑๑๖
ผูกเวร	๒๐๑, ๒๐๒
ผันทนชาตก	๒๐๒
แผนที่โบราณ	๑๖๙, ๑๗๐, ๑๗๑, ๑๗๒, ๑๗๓, ๑๗๔, ๑๗๕, ๑๗๖, ๑๗๗, ๑๗๘, ๑๗๙, ๑๘๐, ๑๘๑, ๑๘๒, ๑๘๓, ๑๘๔, ๑๘๕, ๑๘๖, ๑๘๗, ๑๘๘, ๑๘๙, ๑๙๐, ๑๙๑, ๑๙๒, ๑๙๓, ๑๙๔, ๑๙๕, ๑๙๖, ๑๙๗, ๑๙๘, ๑๙๙, ๒๐๐, ๒๐๑, ๒๐๒, ๒๐๓, ๒๐๔, ๒๐๕, ๒๐๖, ๒๐๗, ๒๐๘, ๒๐๙, ๒๑๐, ๒๑๑, ๒๑๒, ๒๑๓, ๒๑๔, ๒๑๕, ๒๑๖, ๒๑๗, ๒๑๘, ๒๑๙, ๒๒๐, ๒๒๑, ๒๒๒, ๒๒๓, ๒๒๔, ๒๒๕, ๒๒๖
แผนผัง	๒๒๔, ๒๒๕
แผ่นศิลามงคล	๒๒๙

พ

พญาภบ	๒๐๑
พญาภูเวราสูร	๔๓, ๑๒๐
พญาปะการะสูร	๔๓, ๑๒๐
พญาปัศเวน	๒๐๐
พญาพรหมทศสูร	๔๒, ๑๑๙
พญาพลาดิคราช	๒๐๐
พญายมราช	๔๓, ๑๒๓
พญายมโลก	๔๖, ๑๒๔
พญาราหูสูร	๔๒, ๑๑๙
พญาสำเภาสูร	๔๓, ๑๒๐
พญาสุจิตราสูร	๔๓, ๔๔, ๑๑๙, ๑๒๐
พญาอสุรจิตราสูร	๔๒, ๑๑๙
พระกัณหา	๒๐๘
พระเจ้ากรุงสญชัย	๒๑๐
พระเจ้าไกรพย์	๒๓๖
พระเจ้าพาราณสี	๒๓๓

พระเจ้าอังคิตราช	๒๓๕
พระจันทร์	๓๔, ๑๑๑
พระจุฬามณีเจดีย์	๓๑, ๑๐๘
พระชาลี	๒๐๘
พระเตมีย์	๒๒๘
พระทศเจดีย์	๑๙, ๙๖
พระธาตุของพระพุทธเจ้า	๒๑๘
พระธรรมเทศนา	๑๒, ๑๓, ๑๔, ๘๗, ๘๘
พระนครนิพพาน	๑๒, ๑๓, ๑๔, ๘๗, ๘๘
พระนางมัทรี	๒๐๕, ๒๐๘, ๒๑๑, ๒๓๗
พระนางศิริมหายา	๗๖, ๑๖๑
พระนารายณ์	๑๙๑
พระเนมิราช	๒๓๑
พระประทม	๒๑๙
พระประโทนเจดีย์	๒๑๙
พระพุทธเจ้าประสูติ	๑๖๑
พระพุทธเจ้าลอยเภา	๗๙, ๑๖๔
พระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ป่าเลไลยก์	๗๙, ๑๖๔
พระโพธิสัตว์เป็นพญามาร	๑๘๔
พระมาตลีเทพบุตร	๒๓๑
พระมหาชนก	๒๒๙
พระยาวสวัตติมาราธิราช	๒๗, ๑๐๔
พระราหู	๓๔, ๑๑๑
พระเวสสันดร	๒๐๕, ๒๐๙, ๒๑๑, ๒๑๒, ๒๓๗
พระศรีมหายาเทพบุตร	๒๙, ๑๐๖
พระศรีอารียเทพบุตร	๒๙, ๑๐๖
พระสทาคามิมรรค	๑๖, ๙๒
พระสทาคามิผล	๑๖, ๙๒
พระสุธนชาต	๑๙๑, ๑๙๙
พระโสตาปัตติมรรค	๑๖, ๙๒
พระโสตาปัตติผล	๑๖, ๙๒
พระอนาคามิมรรค	๑๖, ๙๒
พระอนาคามิผล	๑๖, ๙๒
พระอรหัตตมรรค	๑๖, ๙๒
พระอรหัตตผล	๑๖, ๙๒
พระอริยบุคคล ๘ จำพวก	๑๖, ๙๒
พระอาทิตย์	๓๔, ๑๑๑

พระอินทร์	๓๑, ๓๒, ๑๐๘, ๑๐๙, ๒๐๖, ๒๓๔
พระอินทร์ตีตพิณถวาย	๗๘, ๑๖๓
พรานเจตบุตร	๒๑๐
พราหมณ์	๒๑๒
พราหมณ์เนสา	๒๓๒
พราหมณ์อาลัมพายน์	๒๓๒, ๒๓๓
พรหมเทพนารท	๒๓๕
พืษุชยันต์	๒๓๔
พิภพแห่งครุฑ	๓๗, ๑๑๔
พิภพแห่งนาค	๔๑, ๑๑๘, ๑๗๖, ๑๘๐
พิภพแห่งอสูร	๔๒, ๔๓, ๑๑๙, ๑๒๐, ๑๗๖, ๑๗๗
พุทธประวัติ	๗๖, ๗๗, ๗๘, ๗๙, ๘๐, ๘๑, ๑๖๑, ๑๖๒, ๑๖๓, ๑๖๔, ๑๖๗, ๑๖๘, ๒๑๓, ๒๑๔
เพชรบุรี	๑๗๑

ฟ

ไฟประลัยกัลป์	๒๕, ๑๐๒
---------------	---------

ภ

ภพภูมิการเสวยพระชาติครั้งอดีตของพระพุทธเจ้า	๑๗๙
ภพภูมิการเสวยพระชาติ ๑๐ ชาติสุดท้ายก่อนตรัสรู้	๒๐๕
ภัลลาคติชาต	๒๐
ภาพรวม	๕๓, ๕๖, ๕๙, ๖๑, ๖๔, ๖๖, ๑๒๙, ๑๓๒, ๑๓๕, ๑๓๘, ๑๔๒, ๑๔๗, ๑๕๐, ๑๕๒, ๑๗๗, ๑๘๑, ๑๙๒, ๑๙๕, ๒๒๓, ๒๒๔
ภูเขาสุมณญ	๒๒๔
ภูริทัตตชาต	๒๓๒, ๒๓๓
ภูมิ	๒๓, ๒๔, ๒๖

ม

มนตรีกบ	๒๐๑
มหากัลป	๒๕, ๑๐๒
มหาชนกชาตก	๒๒๙
มหาดาปะนรก	๖๒, ๖๓, ๖๔, ๑๔๑, ๑๔๓, ๑๔๔
มหานครนิพพาน	๑๕, ๙๑
มหานรกใหญ่ ๘ ชุม	๔๔, ๑๒๑
มหาพรหม	๒๖, ๑๐๓
มหาโรจวนรก	๕๗, ๕๘, ๕๙, ๑๓๖, ๑๓๗, ๑๓๘, ๑๓๙
มหาวิหาร	๒๑๓
มหาเวสสันดรชาตก	๒๐๕, ๒๐๖, ๒๐๗, ๒๐๘, ๒๐๙, ๒๑๐, ๒๑๑, ๒๑๒, ๒๓๗
มหาสมุทรทั้ง ๔	๓๙, ๑๑๖
มหาสมุทรอินเดีย	๒๒๖
มหาอเวจีนรก	๖๓, ๖๕, ๖๖, ๑๔๕, ๑๔๖, ๑๔๗
มโหสถ	๒๓๑
มโหสถชาตก	๒๓๑
มhitthikaเปรต	๗๐, ๑๕๔
มhimหानी	๒๐๓
มะเตือ	๑๘๐
มัตมะ	๑๗๓
มันทาภินิสระ	๑๙๘
มาณพ	๒๓๖
ม้าพลาหกตระกูล	๑๙๒, ๑๙๓
मारผจญ	๘๐, ๑๖๘
มคกีนร	๒๐๐
มคกีนรี	๒๐๐
เมืองนรก	๒๓๑
เมืองเชตุร	๒๐๘
เมืองชายทะเล	๑๗๐, ๑๗๑, ๑๗๒, ๒๒๐, ๒๒๑
เมืองตักสิลา	๒๑๖
เมืองตรัง	๑๗๒
เมืองต่างประเทศ	๑๖๙, ๑๗๓, ๑๗๔

เมืองต่างๆ ในประเทศลังกา ๒๒๔, ๒๒๕

เมืองที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ๒๑๘, ๒๑๙

เมืองปาลิบุตร	๒๑๗
เมืองในสมัยพุทธกาล	๒๑๓, ๒๑๔, ๒๑๗
เมืองพาราณสี	๒๐๐, ๒๑๓
เมืองสาเกตนคร	๒๑๗
เมืองสีพีราชูร์	๒๑๓
แม่งลอง	๑๗๑
แม่น้ำต่างๆ	๓๗, ๑๑๔, ๑๗๗
แม่น้ำสีทันดร	๑๗๖
ไม้สะคร้อ	๒๐๒

ย

ยกราชรถ	๒๒๘
ยักษ์	๓๕, ๑๑๒
ยมนา	๒๐๓
ยมโลก	๔๕, ๑๒๓

ร

ระยอง	๑๗๐
รัศมี	๓๓, ๑๑๐
ราชบุรี	๑๗๑
ราชรถ	๒๑๒
ราชสีห์	๑๙๖
ราชสีห์ ๔ หมู่	๑๘๙
รามสูร	๒๐๑
ราหูสูร	๑๗๕
รูปเล่มและสภาพ	๑๑, ๘๕
โรมน้อย	๑๗๔
โรจวนรก	๕๔, ๕๕, ๕๖, ๑๓๓, ๑๓๔, ๑๓๕

ล

ลพุกชาตก	๒๐๒
ลมรอนน้ำ	๖๗, ๑๕๑
ลังกา	๑๗๓
ลูกนกไส้	๒๐๒
เล่นธรรมยุท	๒๓๑

โลกันตนรก ๖๘, ๑๔๙, ๑๕๐

ว

วันตาสาเปรต ๗๒

วิญญูณัญญายตนพรหม ๑๘, ๙๕

วิถีการเดินของพระอาทิตย์ใน ๓ ฤดู

๓๔, ๑๑๑, ๑๗๗, ๑๗๙

วิทยากร ๑๙๖, ๑๙๗

วิธูปัณทิตชาดก ๒๓๖

วิมาน ๓๖, ๑๑๓, ๑๙๑, ๑๙๒

วิมานฉิมพลี ๑๗๙

วิมานิกเปรต ๗๓, ๑๕๘, ๒๒๗

ว่ายนํ้า ๒๒๙

วิรุฬปักขนาคราช ๔๑, ๑๑๘

วิรุฬหกนาคราช ๔๑, ๑๑๘

วิลันดา ๑๖๙

วิศตินิบาดชาดก ๒๐๐

เวชยันตปราสาท ๓๑, ๑๐๘

เวฬุารุบรรพต ๒๐๘

เวฬุาผลาพรหม ๒๒, ๙๙

ศ

ศรียุธยา ๑๗๑

ส

สกา ๒๓๖

สงขลา ๑๗๒

สถานที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาท

๒๑๘, ๒๑๙, ๒๒๐

สถานที่สำคัญเกี่ยวกับพุทธประวัติ

๒๑๕, ๒๑๖, ๒๑๗, ๒๒๕

สถานที่สมัยพุทธกาล ๒๑๔

สมณเพศ ๗๗, ๑๖๒

สรภู ๒๐๓

สระมุจลิน ๒๐๗

สระอโนดาต ๑๙๔, ๑๙๕

สวรรค์ชั้นกามาพจร ๒๘, ๒๙, ๓๐, ๑๐๕,

๑๐๖, ๑๐๗

สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ๓๕, ๑๑๒

สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ๓๑, ๓๒, ๑๐๘, ๑๐๙,
๑๗๖

สวรรค์ชั้นดุสิต ๒๙, ๑๐๖

สวรรค์ชั้นนิมานรดี ๒๘, ๑๐๕

สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ๒๗, ๑๐๔

สวรรค์ชั้นยามา ๓๐, ๑๐๗

สองกุมาร ๒๐๕, ๒๐๘, ๒๑๑, ๒๓๗

สังฆาฏนรก ๕๒, ๕๓, ๕๔, ๑๓๐,
๑๓๑, ๑๓๒, ๑๓๓

สังเวช ๗๗, ๑๖๒

สัตว์จตุบาท ๑๙๙

สัตว์ชนิดต่างๆ ๒๐๔

สัตว์ชนิดต่างๆ ในท้องทะเล ๒๒๖

สัตตยนิพนรก ๔๖, ๔๗, ๔๘, ๔๙,
๑๒๔, ๑๒๕, ๑๒๖, ๑๒๗

สัตว์นรกมีจักรพัดอยู่บนหัว ๒๒๗

สี่หาราเป็นพญา ๑๙๙

สุกรเปรต ๗๑

สุกิมุขาเปรต ๗๕

สุจิโลเปรต ๗๕

สุทธาวาสคำรบ ๒ ๒๑, ๙๘

สุทธาวาสคำรบ ๓ ๒๐, ๙๗

สุทธาวาสคำรบ ๔ ๒๐, ๙๗

สุทธาวาสชั้นปฐม ๒๑, ๙๘

สุทิสสาพรหม ๒๐, ๙๗

สุทิสสิพรหม ๒๐, ๙๗

สุภิกิณหาพรหม ๒๓, ๑๐๐

สุวรรณสามชาดก ๒๓๐

สุราติ ๑๗๔

เสด็จประพาสอุทยาน ๗๗, ๑๖๒

เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณี ๒๑๔, ๒๑๕

เส้นทาง ๑๖๙, ๑๗๐, ๑๗๑, ๑๗๒,
๑๗๓, ๑๗๔

ห

เหาะ ๑๗๕, ๑๘๐, ๒๓๕, ๒๓๖

หงสาวดี ๑๗๓

หน้าต้น	๘๖
หน้าปลาย	๑๖๕
หมา	๑๘๔
หมี	๒๐๒
หมุคาบแก้ว	๑๘๐
หมู่บ้านในป่า ๖ ป่า	๑๘๖, ๑๘๗, ๑๘๘
หยาดน้ำ	๒๑๒, ๒๓๗
เหลื่อมเขาพระสุเมรุ	๓๘, ๔๐, ๑๑๕, ๑๑๗
หาบภาชนะ	๒๓๕

อ

อภินิหารพรหม	๑๙, ๙๖
อจิรวดี	๒๐๓
อจุตฤาษี	๒๐๙
อตัปปาพรหม	๒๑, ๙๘
อนันตจักรวาล	๑๗, ๙๓
อนันตโยชน์	๖๗, ๑๕๑
อมรโคยานทวิป	๔๐, ๑๑๗, ๑๗๕
อรุปรพรหม ๔	๑๘, ๙๔, ๙๕
อวิหาพรหม	๒๑, ๙๘
อัสถัญญีพรหม	๒๒, ๙๙
อสุร	๔๒, ๔๓, ๑๑๙, ๑๒๐
อสุรกาย	๖๙, ๑๕๓
อสุรพิภพ	๑๗๕
อัคคีชาละมุกขาเปรต	๗๑, ๑๕๖
อัชชะตากาศ	๑๗, ๙๓
อันตาสาเปรต	๑๕๗
อัปปมาณสุภาพรหม	๒๓, ๑๐๐
อาภาสานัญญาตณพรหม	๑๘, ๙๕
อาภิญญัญญาตณพรหม	๑๘, ๙๔
อากาศเปล้า	๖๗, ๑๕๑
อามัสนาพรหม	๒๔, ๑๐๑
อัปปมาณภาพรหม	๒๔, ๑๐๑
อาศภ	๗๖
อุตรกาโรทวิป	๓๘, ๑๑๕, ๑๗๕
อุทยาน	๗๗, ๑๖๒
อุรุกษาดก	๒๐๒
อุสุทธรก	๒๒๗

ดัชนีค้นเรื่อง

ก

กุมภพันธ์ ๓๕, ๑๑๒

ข

เขากำแพงจักรวาล ๓๓, ๑๑๐, ๑๔๘
 เขาพระสุเมรุ ๓๖, ๓๗, ๓๙, ๔๑, ๑๑๔, ๑๗๖
 เขาสัตตบริภัณฑ์ ๓๖, ๑๑๓, ๑๗๖, ๑๗๗
 เขาสุมนภูมิลึงกา ๒๒๔, ๒๒๕
 เขาคิมพานต์ ๑๘๒
 เขาอากาศคองคา ๒๐๐

ค

คนธรรพ์ ๓๕, ๑๑๒
 ครุฑ ๓๗, ๑๑๔, ๑๗๙

จ

จักรวาล ๖๗, ๑๕๑, ๑๕๒
 จิตรลดาวันอุทยาน ๓๒, ๑๐๙

ช

ช้างตระกูลต่างๆ ๑๙๘
 ช้างหมู่ต่างๆ ๑๙๐, ๑๙๒, ๑๙๓
 ชาดก ๑๘๔, ๑๘๕, ๑๙๑, ๑๙๙, ๒๐๒, ๒๒๗
 - ทุกนิบาต ๑๘๐, ๑๘๑, ๑๘๓
 - ทิวาหนชาดก ๑๘๐, ๑๘๓
 - ติกนิบาต ๒๐๒
 - อุลุกชาดก ๒๐๒
 - จตุกนิบาต ๑๘๑
 - กากาติชาดก ๑๗๙, ๑๘๑
 - ปัญจนิบาต ๒๐๒
 - สหุกนิบาต ๒๐๒

- ทสกนิบาต ๒๒๗
 - จตุทวารชาดก ๒๒๗
 - เทรสกนิบาต ๒๐๒
 - พันทชาดก ๒๐๒
 - วิสตินิบาต ๒๐๐
 - ภัลลาคติชาดก ๒๐๐
 - ดิงสนิบาต ๑๘๓
 - กิงฉันทชาดก ๑๘๓

ด

ตำนานเรื่องนาค ๑๘๐, ๑๘๑
 ตัณนารีผล ๑๘๔, ๑๘๕

ท

ทศชาติชาดก ๒๒๘, ๒๒๙, ๒๓๐, ๒๓๑, ๒๓๒, ๒๓๓, ๒๓๔, ๒๓๕, ๒๓๖, ๒๓๗
 - เตมียชาดก ๒๒๘
 - มหาชนกชาดก ๒๒๙
 - สุวรรณสามชาดก ๒๓๐
 - เนมิราชชาดก ๒๓๑
 - มโหสถชาดก ๒๓๑
 - ภูริทัตตชาดก ๒๓๒, ๒๓๓
 - จันทกุมารชาดก ๒๓๔
 - นารทชาดก ๒๓๕
 - วิธูรบัณฑิตชาดก ๒๓๖
 - มหาเวสสันดรชาดก ๒๓๗
 ทวีปทั้ง ๔ ๓๘, ๑๗๘
 - ขมพูทวีป ๔๐, ๑๑๗, ๑๗๘, ๑๗๙
 - บพวิเทหทวีป ๓๘, ๑๑๕, ๑๗๘, ๑๗๙
 - อุตระกาโรทวีป ๓๘, ๑๑๕, ๑๗๕
 - อมรโคยานทวีป ๔๐, ๑๑๗, ๑๗๕
 ท้าวจตุโลกบาล ๓๕, ๑๑๒

หน้าต้น	๘๖
หน้าปลาย	๑๖๕
หมา	๑๘๔
หมี	๒๐๒
หมุคาบแก้ว	๑๘๐
หมู่บ้านในป่า ๖ ป่า	๑๘๖, ๑๘๗, ๑๘๘
หยาดน้ำ	๒๑๒, ๒๓๗
เหลื่อมเขาพระสุเมรุ	๓๘, ๔๐, ๑๑๕, ๑๑๗
หาบภาชนะ	๒๓๕

อ

อภินิหารพรหม	๑๙, ๙๖
อจิรวดี	๒๐๓
อจุตฤาษี	๒๐๙
อตัปปาพรหม	๒๑, ๙๘
อนันตจักรวาล	๑๗, ๙๓
อนันตโยชน์	๖๗, ๑๕๑
อมรโคยานทวีป	๔๐, ๑๑๗, ๑๗๕
อรุณพรหม ๔	๑๘, ๙๔, ๙๕
อวิหาพรหม	๒๑, ๙๘
อัสญัญญพรหม	๒๒, ๙๙
อสูร	๔๒, ๔๓, ๑๑๙, ๑๒๐
อสูรกาย	๖๙, ๑๕๓
อสูรพิภพ	๑๗๕
อัคคีชาละมุกขาเปรต	๗๑, ๑๕๖
อัชชะตาทาศ	๑๗, ๙๓
อันตาสาเปรต	๑๕๗
อัปมาณสุภาพพรหม	๒๓, ๑๐๐
อาภาสอันญายตนพรหม	๑๘, ๙๕
อาภิญญัญญายตนพรหม	๑๘, ๙๔
อากาศเปล้า	๖๗, ๑๕๑
อาภัสราพรหม	๒๔, ๑๐๑
อัปมาณภาพพรหม	๒๔, ๑๐๑
อาศภ	๗๖
อุตรกาโรทวีป	๓๘, ๑๑๕, ๑๗๕
อุทยาน	๗๗, ๑๖๒
อุลุกชาตก	๒๐๒
อุสุทธรก	๒๒๗

ดัชนีค้นเรื่อง

ก

กุมภภันท์ ๓๕, ๑๑๒

ข

เขากำแพงจักรวาล ๓๓, ๑๑๐, ๑๔๘
 เขาพระสุเมรุ ๓๖, ๓๗, ๓๙, ๔๑, ๑๑๔, ๑๗๖
 เขาสัตตบริภัณฑ์ ๓๖, ๑๑๓, ๑๗๖, ๑๗๗
 เขาสุมนภูฏในลังกา ๒๒๔, ๒๒๕
 เขาคิมพานต์ ๑๘๒
 เขาอากาศคังคา ๒๐๐

ค

คนธรรพ์ ๓๕, ๑๑๒
 ครุฑ ๓๗, ๑๑๔, ๑๗๙

จ

จักรวาล ๖๗, ๑๕๑, ๑๕๒
 จิตรลดาวันอุทยาน ๓๒, ๑๐๙

ช

ช้างตระกูลต่างๆ ๑๙๘
 ช้างหมู่ต่างๆ ๑๙๐, ๑๙๒, ๑๙๓
 ชาตก ๑๘๔, ๑๘๕, ๑๙๑, ๑๙๙, ๒๐๒, ๒๒๗
 - ทูกนิบาต ๑๘๐, ๑๘๑, ๑๘๓
 - ทิวาหนชาตก ๑๘๐, ๑๘๓
 - ติกนิบาต ๒๐๒
 - อุรุกชาตก ๒๐๒
 - จตุกนิบาต ๑๘๑
 - กากาติชาตก ๑๗๙, ๑๘๑
 - ปัญจนินบาต ๒๐๒
 - ลพุกิกชาตก ๒๐๒

- ทสกนิบาต ๒๒๗
 - จตุทวารชาตก ๒๒๗
 - เทรสกนิบาต ๒๐๒
 - ฝันทนชาตก ๒๐๒
 - วีสดินิบาต ๒๐๐
 - ภัลลาติกชาตก ๒๐๐
 - ดิงสนิบาต ๑๘๓
 - กิงฉันทชาตก ๑๘๓

ด

ตำนานเรื่องนาค ๑๘๐, ๑๘๑
 ตัณนารีผล ๑๘๔, ๑๘๕

ท

ทศชาติชาตก ๒๒๘, ๒๒๙, ๒๓๐, ๒๓๑, ๒๓๒, ๒๓๓, ๒๓๔, ๒๓๕, ๒๓๖, ๒๓๗
 - เตมียชาตก ๒๒๘
 - มหาชนกชาตก ๒๒๙
 - สุวรรณสามชาตก ๒๓๐
 - เนมิราชชาตก ๒๓๑
 - มโหสถชาตก ๒๓๑
 - ภูริทัตตชาตก ๒๓๒, ๒๓๓
 - จันทกุมารชาตก ๒๓๔
 - นารทชาตก ๒๓๕
 - วิธูรบัณฑิตชาตก ๒๓๖
 - มหาเวสสันดรชาตก ๒๓๗
 ทวีปทั้ง ๔ ๓๘, ๑๗๘
 - ชมพูทวีป ๔๐, ๑๑๗, ๑๗๘, ๑๗๙
 - บพวิเทหทวีป ๓๘, ๑๑๕, ๑๗๘, ๑๗๙
 - อุตระกาโรทวีป ๓๘, ๑๑๕, ๑๗๕
 - อมรโคยานทวีป ๔๐, ๑๑๗, ๑๗๕
 ท้าวจตุโลกบาล ๓๕, ๑๑๒

น

นรกขุมต่างๆ	๔๖, ๔๗, ๔๘, ๔๙, ๕๐, ๕๑, ๕๒, ๕๓, ๕๔, ๕๕, ๕๖, ๕๗, ๕๘, ๕๙, ๖๐, ๖๑, ๖๒, ๖๓, ๖๔, ๖๕, ๖๖, ๖๗, ๖๘, ๑๒๔, ๑๒๕, ๑๒๖, ๑๒๗, ๑๒๘, ๑๒๙, ๑๓๐, ๑๓๑, ๑๓๒, ๑๓๓, ๑๓๔, ๑๓๕, ๑๓๖, ๑๓๗, ๑๓๘, ๑๓๙, ๑๔๐, ๑๔๑, ๑๔๒, ๑๔๓, ๑๔๔, ๑๔๕, ๑๔๖, ๑๔๗, ๑๔๘, ๑๔๙
- สัตว์ขีปนรก	๔๖, ๔๗, ๔๘, ๔๙, ๑๒๔, ๑๒๕, ๑๒๖, ๑๒๗
- กาลสูตตนรก	๔๙, ๕๐, ๕๑, ๑๒๗, ๑๒๘, ๑๒๙, ๑๓๐
- สังฆานรก	๕๒, ๕๓, ๕๔, ๑๓๐, ๑๓๑, ๑๓๒, ๑๓๓
- โรรวนรก	๕๔, ๕๕, ๕๖, ๑๓๓, ๑๓๔, ๑๓๕, ๑๓๖
- มหาโรรวนรก	๕๗, ๕๘, ๕๙, ๑๓๖, ๑๓๗, ๑๓๘, ๑๓๙
- ตาปะนรก	๕๘, ๖๐, ๖๑, ๑๓๙, ๑๔๐, ๑๔๑, ๑๔๒
- มหาตาปะนรก	๖๒, ๖๓, ๖๔, ๑๔๑, ๑๔๓, ๑๔๔
- มหาอเวจีนรก	๖๓, ๖๕, ๖๖, ๑๔๕, ๑๔๖, ๑๔๗
- โลกันตนรก	๖๘, ๑๔๙, ๑๕๐

นาค

๓๕, ๔๑, ๑๘๒

นิทาน

๒๐๑

- เรื่อง นาคขอน้ำกบ ๒๐๑
- เรื่อง รามสูรผูกเวรกับนางเมขลา ๒๐๑

ป

ปิงสุปฏพี	๔๔, ๑๒๑, ๑๒๒, ๑๔๘
ปัญจมหานที	๒๐๓
- คงคาณที	๒๐๓

- ยมนา ๒๐๓
- มหิมานันทที ๒๐๓
- สรรภู ๒๐๓
- อจิรวดี ๒๐๓

ป่าหิมพานต์	๑๘๒, ๑๘๕, ๑๘๙, ๑๙๐, ๑๙๓
-------------	----------------------------

เปรตหมู่ต่างๆ	๗๐, ๗๑, ๗๒, ๗๔, ๗๕, ๑๕๔, ๑๕๕, ๑๕๖, ๑๕๗, ๑๕๘, ๑๕๙, ๑๖๐
---------------	---

- กัดลิกะเปรตไถนา ๗๔, ๑๕๙
- ก้นชีกาสูรเปรต ๗๔
- คูธกะเปรต ๗๑, ๑๕๕
- ตันหิกะเปรต ๗๔, ๑๕๙
- ถัมภกะเปรต ๗๔, ๑๕๙
- นิชามะกะเปรต ๗๒
- บัพพะตังคาเปรต ๗๒
- เปรตห่มแผ่นเหล็ก ๗๔, ๑๕๙
- มหิทธิกาเปรต ๗๐, ๑๕๔
- วันตาสาเปรต ๗๒, ๑๕๗
- วิมานิกเปรต ๗๓, ๑๕๘, ๒๒๗
- สุกรเปรต ๗๑, ๑๕๕
- สัจจมุขเปรต ๗๕, ๑๖๐
- สัจจิลเปรต ๗๕
- สัจจิลมะกะเปรต ๑๖๐
- อัคคีชาละมุขเปรต ๗๑, ๑๕๖

พ

พุทธประวัติ	๗๖, ๗๗, ๗๘, ๗๙, ๘๐, ๘๑, ๑๖๑, ๑๖๒, ๑๖๓, ๑๖๔, ๑๖๕, ๑๖๗, ๑๖๘
-------------	---

- เทศนาโปรดพุทธมารดา ๘๑, ๑๖๗
- นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส ๗๘, ๑๖๓
- พระพุทธเจ้าประสูติ ๗๖, ๑๖๑
- พระพุทธเจ้าลอยถาด ๗๙, ๑๖๔
- พระพุทธเจ้าอยู่ป่าเลไลยก์ ๗๙, ๑๖๔
- พระอินทร์ตีตัพณถวาย ๗๘, ๑๖๓
- มารผจญ ๘๐, ๑๖๘

- เสด็จประพาสอุทยาน ๗๗, ๑๖๒	
พิภพแห่งครุฑ	๓๗, ๑๑๔
พิภพแห่งนาค	๔๑, ๑๑๙, ๑๗๖
พิภพแห่งอสูร	๔๒, ๔๓, ๑๗๕, ๑๗๖
พระจันทร์	๓๔, ๑๑๑
พระทศเจดีย์	๑๙, ๙๖
พระนครนิพพาน	๑๒, ๑๓, ๑๔, ๘๗, ๘๘
พระราหู	๓๔, ๑๑๑
พระอาทิตย์	๓๔, ๑๑๑
พระอริยบุคคล ๘ จำพวก ๑๖, ๙๒	
- พระอรหัตตผล ๑๖, ๙๒	
- พระอรหัตตมรรค ๑๖, ๙๒	
- พระอนาคามีผล ๑๖, ๙๒	
- พระอนาคามีมรรค ๑๖, ๙๒	
- พระสกทาคามีผล ๑๖, ๙๒	
- พระสกทาคามีมรรค ๑๖, ๙๒	
- พระโสดาปัตติผล ๑๖, ๙๒	
- พระโสดาปัตติมรรค ๑๖, ๙๒	

ฟ

ไฟประลัยกัลป์	๒๕, ๑๐๒
---------------	---------

ม

มหานครนิพพาน	๑๕, ๙๑
มหานรกใหญ่ ๘ ขุม	๔๔, ๑๒๑
มหาเวสสันดรชาดก	๒๐๕, ๒๐๖, ๒๐๗, ๒๐๘, ๒๐๙, ๒๑๐, ๒๑๑, ๒๑๒
- กัณฑ์หิมพานต์	๒๑๒
- กัณฑ์ทศพร	๒๑๒
- กัณฑ์วนประเวศ	๒๑๑
- กัณฑ์ชูชก	๒๑๑
- กัณฑ์จุลพน	๒๑๐
- กัณฑ์มหาพน	๒๐๙
- กัณฑ์กุมาร	๒๐๕
- กัณฑ์มัทรี	๒๐๕
- กัณฑ์ลักขณบรรพ	๒๐๖
- กัณฑ์มหาพรหม	๒๐๕
- กัณฑ์ฉกษัตริย์	๒๐๗

- กัณฑ์นครกัณฑ์	๒๐๘, ๒๐๙, ๒๑๐, ๒๑๑
ม้าพลาหกตระกูล	๑๙๒, ๑๙๓

ย

ยมโลก	๔๕, ๑๒๓
ยักษ์	๓๕, ๑๑๒

ร

ราชสีห์ ๔ หมู่	๑๘๙
- ไกรสรสิงหะ	๑๘๙
- กาลสิงหะ	๑๘๙
- ตรีสสิงหะ	๑๘๙
- บัณฑลสิงหะ	๑๘๙

ราหูอสูร	๑๗๕
----------	-----

รูปพรหม ๑๖ ชั้น

- อภินิหารพรหม	๑๙, ๙๖
- สุทิสสิพรหม	๒๐, ๙๗
- สุทิสสาพรหม	๒๐, ๙๗
- อตปปาพรหม	๒๑, ๙๘
- อวิหาพรหม	๒๑, ๙๘
- อสัณญูพรหม	๒๒, ๙๙
- เวหิผลาพรหม	๒๒, ๙๙
- สุกกิมหาพรหม	๒๓, ๑๐๐
- ปริตตสุภาพรหม	๒๓, ๑๐๐
- อัมปมาณสุภาพรหม	๒๓, ๑๐๐
- อาภัสราพรหม	๒๔, ๑๐๑
- ปริตตมาพรหม	๒๔, ๑๐๑
- อัมปมาณมาพรหม	๒๔, ๑๐๑
- มหาพรหม	๒๖, ๑๐๓
- ปาริสัชชาพรหม	๒๖, ๑๐๓
- ปโรหิตาพรหม	๒๖, ๑๐๓

ว

วิธีการโคจรของพระอาทิตย์ใน ๓ ฤดู

๓๔, ๑๕๖, ๑๗๗, ๑๗๙

วิมานของพระนารายณ์ ๑๙๑, ๑๙๒

วิมานบนยอดเขาสัตตบริภัณฑ์ ๓๖, ๑๑๓

ส

สระโหนดาด ๑๙๔, ๑๙๕

สวรรค์ ๖ ชั้น

- ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ๒๗, ๑๐๔
- ชั้นนิมานรดี ๒๘, ๑๐๕
- ชั้นดุสิต ๒๙, ๑๐๖
- ชั้นยามา ๓๐, ๑๐๗
- ชั้นดาวดึงส์ ๓๑, ๑๐๘
- ชั้นจาตุมหาราชิกา ๓๕, ๑๑๒

สี่หาราชเป็นพญาเมื่อปฐมกัลป์ ๑๙๙

ห

หมู่บ้าน ๖ บ้านใน ๖ ป่า ๑๘๖, ๑๘๗, ๑๘๘

- บ้านกุเพ ๑๘๖, ๑๘๗
- บ้านโกเพ ๑๘๗, ๑๘๘
- บ้านมหาพิเท ๑๘๖, ๑๘๗
- บ้านอุตรมณฑล ๑๘๗, ๑๘๘
- บ้านแม่ใส ๑๘๖, ๑๘๗
- บ้านไชยยศ ๑๘๗, ๑๘๘

เหลี่ยมเขาพระสุเมรุ ๓๘, ๔๐, ๑๑๕, ๑๑๗

อ

อบายภูมิ ๖๙, ๗๐, ๗๑, ๗๒, ๗๓,
๗๕, ๑๕๓, ๑๕๔, ๑๕๕,
๑๕๖, ๑๕๗, ๑๕๘, ๑๕๙,
๑๖๐

อรุปรพรม ๔ ๑๘, ๙๔, ๙๕

- เนวสัณญายตนพรหม ๑๘, ๙๔
- อาภิณัจญญายตนพรหม ๑๘, ๙๔
- วิญญาณัญญายตนพรหม ๑๘, ๙๔
- อากาสานัญญายตนพรหม ๑๘, ๙๔

อสุร ๔๒, ๔๓

อสุรกาย ๖๙, ๑๕๓

- กาลกัญชิกาสุรกาย ๖๙, ๑๕๓
- ทิพอสุรกาย ๖๙, ๑๕๓

อัชชะดากาศ ๑๗, ๙๓

อุสุทธรก ๒๒๗

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

๑. คำนำในการจัดพิมพ์ครั้งแรก

คำว่า “ไตรภูมิ” มาจากคำภาษาบาลีว่า “เตภูมิ” แปลว่า ภูมิ ๓ คือ กามภูมิ ๑ รูปภูมิ ๑ อรูปภูมิ ๑ ที่อยู่อาศัยของสัตว์โลกเรียกว่า “ภูมิ”

กามภูมิ เป็นที่อยู่ของผู้บริโภคกาม คือ ยังมีความอยาก ความรัก ความใคร่ โลก โกรธ หลง เตือนร้อนวุ่นวายด้วยกามตัณหา มี ๑๑ ภูมิ แบ่งออกเป็นอบายภูมิหรือทุกข์ภูมิและสุขภูมิ ทุกข์ภูมิ มี ๔ คือ ๑ นรก ๒ เปตวิสัย ๓ อสุรกาย ๔ เดรัจฉาน สุขภูมิมี ๗ คือ ๑ มนุษย์ ๒ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราช ๓ ชั้นดาวดึงส์ ๔ ชั้นยามา ๕ ชั้นดุสิต ๖ ชั้นนิมมมารตี ๗ ชั้นปรนิมมิตวสวตี

รูปภูมิ เป็นที่อยู่ของผู้ที่ได้รูปฌาน มี ๑๖ คือ ๑ ชั้นพรหมปาริสุทธิ ๒ ชั้นพรหมปรโรหิตา ๓ ชั้นมหาพรหมา ๔ ชั้นปริตตภา ๕ ชั้นอัปปมาณาภา ๖ ชั้นอาภัสสรา ๗ ชั้นปริตตสุภา ๘ ชั้นอัปปมาณสุภา ๙ ชั้นสุกภินหา ๑๐ ชั้นเวทฬผลา ๑๑ ชั้นอัสสนุสัจจตา ๑๒ ชั้นอวิหา ๑๓ ชั้นอดัมปา ๑๔ ชั้นสุทิสสา ๑๕ ชั้นสุทิสสี ๑๖ ชั้นอกนิฏฐา บางคัมภีร์เรียกว่าพรหมโลก ๑๖ ชั้น

อรูปภูมิ เป็นที่อยู่ของผู้ที่ได้อรุณฌาน มี ๔ คือ ๑ ชั้นอาภาสอันญายตนะ ๒ ชั้นวิญญานัญญายตนะ ๓ ชั้นอาภิกัญญายตนะ ๔ ชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ

รวมภูมิทั้งหมดมี ๓๑ ภูมิ ได้แก่ กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ ๑๖ อรูปภูมิ ๔ ดังกล่าวมาแล้ว สัตว์โลกย่อมเวียนว่ายตายเกิดเอากำเนิดหมุนเวียนไปมาในภูมิเหล่านี้ไปจนกว่าจะบรรลุพระอรหัตตนิพพานเป็นสมุจเฉตพหวนจึงจะข้ามพ้นวัฏฏสงสาร ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดในภูมิเหล่านี้อีกต่อไป

โดยที่ประชาชนชาวไทยมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดตามคติทางพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น จึงเกิดมีหนังสือเรื่องไตรภูมิพระร่วงหลาย นักปราชญ์ในอดีตได้เรียบเรียงเรื่องไตรภูมิขึ้นไว้เป็นมรดกวรรณคดีสำคัญของชาติ และยังมีการเขียนภาพไตรภูมิตามผนังโบสถ์วิหาร และเขียนลงในสมุดไทยอีกเป็นอันมาก

หนังสือเรื่องไตรภูมิที่ปรากฏเป็นที่รู้จักในปัจจุบันมีหลายชื่อ เรียกว่า ไตรภูมิพระร่วงบ้าง ไตรภูมิโลกสันฐานบ้าง ไตรภูมิโลกวินิจฉัยบ้าง ไตรโลกวินิจฉัยบ้าง ที่เรียกว่าไตรภูมิพระร่วงเพราะเชื่อว่าเป็นหนังสือที่สมเด็จพระศรีสุริยมหาธรรมราชาธิราช (พระยาไทย) พระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงสุโขทัย ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ ปีระกา พุทธศักราช ๑๘๙๖ โดยเหตุที่พระมหากษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยทุกพระองค์นั้น ราษฎรทั่วไปนิยมถวายพระนามว่า “พระร่วง” จึงเรียกหนังสือไตรภูมิที่เป็นพระราชนิพนธ์ว่า “ไตรภูมิพระร่วง” ที่เรียกว่า ไตรภูมิโลกสันฐาน เพราะเป็นหนังสือที่กล่าวด้วยลักษณะของโลก คือ ภูมิทั้ง ๓ ที่เรียกว่า ไตรภูมิโลกวินิจฉัย เพราะเป็นหนังสือที่อธิบายโลกคือภูมิทั้ง ๓ ที่เรียกว่า ไตรโลกวินิจฉัยเพราะเป็นหนังสืออธิบายโลกทั้ง ๓ แต่ไม่ว่าจะเรียกชื่ออย่างไร ใจความหรือเนื้อเรื่องก็เป็นอย่างเดียวกัน

เรื่องไตรภูมินี้มีความสำคัญต่อโครงสร้างของสังคมไทยเป็นอย่างมาก เพราะเป็นเรื่องปลูกฝังความเชื่อในทางสร้างสรรค์ คือสอนให้รู้จักความดีความชั่ว และผลของการทำความดีความชั่ว ให้เกลียดกลัวความชั่ว รักความดีและอุตสาหะพยายามทำความดี โดยเหตุนี้ประชาชนชาวไทยทั่วไปจึงมีจิตใจฝังแน่นในคำสอนทางพระพุทธศาสนาสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน เชื่อกรรมและเชื่อผลของกรรม เชื่อบุญเชื่อบาป เชื่อว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ทำบุญได้ขึ้นสวรรค์ ทำชั่วต้องตกนรก เป็นต้น

เรื่องไตรภูมินี้เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา ปรากฏว่าตาม ฝาผนังโบสถ์วิหารศาลาการเปรียญในวัดต่างๆ มีภาพเขียนเรื่องไตรภูมิอยู่มาก มาถึงสมัยกรุงธนบุรี พระมหาช่วยวัดปากน้ำ สมุทรปราการ (ปัจจุบันคือวัดกลางวรวิหาร) ได้ต้นฉบับหนังสือไตรภูมิ พระร่วงมาจากเพชรบุรี จึงได้จารเรื่องไตรภูมิพระร่วงขึ้นเมื่อเดือน ๔ ปีมะแม จุลศักราช ๑๑๔๐ พุทธศักราช ๒๓๒๑ เป็นหนังสือใบลานชื่อว่าไตรภูมิ ๑๐ ผูก ฉบับล่องชาด ไม่ปะกับ ธรรมดา ปัจจุบันนี้อยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ ต่อมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อปีเถาะ เบญจศก จุลศักราช ๑๑๔๕ พุทธศักราช ๒๓๒๖ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชาคณะและนักปราชญ์ราชบัณฑิตประชุมกันแต่งเรื่องไตรภูมิขึ้นฉบับหนึ่งเรียกชื่อว่าไตรโลก- วินิจฉัย ต่อมาอีก ๑๙ ปี เมื่อปีจอจัตวาศก จุลศักราช ๑๑๖๔ พุทธศักราช ๒๓๕๔ ทรงมีพระราชดำริว่า หนังสือไตรภูมิที่ได้แต่งไว้แล้วมีผู้แต่งหลายคน ถ้อยคำเนื้อความหลายสำนวนไม่เสมอกัน จึงทรงพระ- กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาธรรมปรีชา (ชื่อเดิมแก้ว) แต่งขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เรียกว่า ไตรโลกวินิจฉัย เช่นเดียวกัน

หนังสือไตรภูมินี้เป็นวรรณคดีที่มีความสำคัญเป็นที่นิยมนับถือของชาวไทยมาทุกยุคทุกสมัย เพราะเป็นหนังสือวรรณคดีเล่มแรกของไทย มีอายุเก่าที่สุดเป็นที่สองรองลงมาจากศิลาจารึก เป็นพระ- ราชนิพนธ์ของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นจอมปราชญ์แห่งกรุงสุโขทัย โดยทรงรวบรวมคำสอน ทางพระพุทธศาสนาจากคัมภีร์ต่างๆ ถึง ๓๐ คัมภีร์ รวบรวมขึ้น คือ

๑. คัมภีร์อรรถกถาจรุรารักษะ
๒. คัมภีร์อรรถกถาฎีกาภิธัมมวาท
๓. คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ
๔. คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาที่มนิกาย
๕. คัมภีร์ปัญจสุทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย
๖. คัมภีร์สารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย
๗. คัมภีร์มโนรทปุรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย
๘. คัมภีร์สันตปกาสินี ฎีกาพระสูตร
๙. คัมภีร์อรรถกถาฎีกาพระวินัย
๑๐. คัมภีร์พระธรรมบท
๑๑. คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา
๑๒. คัมภีร์มธุรัตถวิลาสินี อรรถกถาพุทธวงศ์
๑๓. คัมภีร์ธรรมชาดก
๑๔. คัมภีร์ชินาลังการ
๑๕. คัมภีร์สารัตถทีปนี ฎีกาพระวินัย
๑๖. คัมภีร์พุทธวงศ์
๑๗. คัมภีร์สารัตถสังคหะ
๑๘. คัมภีร์มิลินทปัญหา
๑๙. คัมภีร์ปาเลยยกสูตร
๒๐. คัมภีร์มหานิทาน
๒๑. คัมภีร์อนาคตวงศ์
๒๒. คัมภีร์จริยาปิฎก
๒๓. คัมภีร์โลกบัญญัติ

๒๔. คัมภีร์มหากัสสปสูตร
๒๕. คัมภีร์อรุณวาสีสูตร
๒๖. คัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย
๒๗. คัมภีร์ลักขณภิกขกรรม
๒๘. คัมภีร์อนุฎีกาทิงสธรรม
๒๙. คัมภีร์สารีริกวินิจนัย
๓๐. คัมภีร์โลกกุปปตติ

ส่วนหนังสือภาพไตรภูมินั้นมีต้นฉบับเขียนในสมุดไทย เก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติรวม ๑๒ เล่ม คือ ไตรภูมิภาษาเขมร ๑ เล่ม แผนที่ไตรภูมิโลกสัตตฐานสมัยอยุธยา รวม ๓ เล่ม แผนที่ไตรภูมิสมัยรัตนโกสินทร์ รวม ๓ เล่ม ตำราภาพไตรภูมิฉบับหลวงกรุงธนบุรี พ.ศ. ๒๓๑๙ รวม ๒ เล่ม แผนที่ไตรภูมิโลกวิจิตร รวม ๒ เล่ม และ ไตรภูมิโลกวิจิตร ๑ เล่ม และยังปรากฏว่ามีอยู่ในหอสมุดใหญ่ๆ ของต่างประเทศที่สนใจรวบรวมศิลปวัฒนธรรมของไทยด้วย เช่น ที่หอสมุดเมืองเบอร์ลิน ประเทศเยอรมนี เป็นต้น

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์พิจารณาเห็นว่า ภาพไตรภูมินี้ ปัจจุบันเป็นที่นิยมเชื่อถือของคนทั่วไปทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศต่างก็ให้ความสนใจศึกษาค้นคว้า กันมากทราบได้จากการที่นักศึกษา นักค้นคว้าทั้งชาวไทยและต่างประเทศมาขออนุญาตคัดลอก ถ่ายเอกสาร และถ่ายภาพกันเป็นจำนวนมาก ควรหาทางสงวนรักษาด้านฉบับสมุดภาพไตรภูมิ อันเป็น วรรณกรรมสมบัติอันล้ำค่าของชาติให้วัฒนาถาวรสอดคล้องไปชั่วกาลนาน จึงเห็นสมควรจัดพิมพ์ ออกเผยแพร่ เพื่อให้มีฉบับอ่านชมและศึกษา ให้แพร่หลายกว้างขวางต่อไป จึงได้แต่งตั้งคณะ อนุกรรมการขึ้นพิจารณาศึกษา คัดเลือกภาพไตรภูมิฉบับที่ควรนำออกจัดพิมพ์เผยแพร่ และเห็น พร้อมกันว่า สมควรจัดพิมพ์ภาพไตรภูมิโบราณ ฉบับกรุงธนบุรี

การแต่งตั้งคณะกรรมการนั้น ในชั้นแรก ประกอบด้วยผู้มีรายนามดังนี้ นายธนิต อยู่โพธิ์ นายยิ้ม ปัดทวยงกูร นายทองสืบ ศุภมรรค นางแม่นมาส ชาวลิต และต่อมาได้แต่งตั้งอนุกรรมการเพิ่มอีก ๑ คน คือ นายเฉลียว จันททรัพย์

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๕๒๑ มีการมการบางท่านพ้นตำแหน่งไป จึงแต่งตั้งคณะอนุกรรมการใหม่ ประกอบด้วย นายยิ้ม ปันทยางกูร นางทองสืบ ศุภมาร์ค นายเฉลียว จันทรทรัพย์ ม.ล. บุญเหลือ เทพสุวรรณ และ นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ

สมุดภาพไตรภูมิบูรณฉบับกรุงธนบุรีท่านกำลังถืออยู่นี้ คณะอนุกรรมการมีมติให้เลือกถ่ายภาพมาจากต้นฉบับที่เรียกชื่อว่า “สมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงกรุงธนบุรี” ในบานแผนกกล่าวว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี โปรดให้เจ้าพระยาศรีธรรมราชธรรมาธิราช อรรถมหาเสนาบดี จัดพระสมุดให้ช่างเขียนไปเขียน ณ สำนักสมเด็จพะสังฆราช เมื่อพุทธศักราช ๒๓๑๙ หลวงเพชรกรรม นายนาม นายบุญชา นายเรือง เป็นช่างเขียนภาพ และ นายบุญจัน นายเชต นายสน นายทองคำ เป็นอาลักษณ์

เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของต้นฉบับสมุดภาพไตรภูมิบูรณฉบับกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ในสาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ในสาส์นสมเด็จ (ฉบับตีพิมพ์ในวารสารศิลปกร ปีที่ ๘ เล่ม ๑๐ หน้า ๒๔) ว่า ท้าววรจันทร์ เป็นผู้ทูลเกล้าฯ ถวายต้นฉบับสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรีนี้ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้อความในสาส์นสมเด็จมีดังต่อไปนี้

“ครั้งถึงวันนัดเขาจัดห้องในหอสมุดห้องหนึ่ง ขนเอาสมุดไทยบรรดามีมาเรียงไว้ในห้องนั้น และให้พนักงานทำบัญชีหนังสือมาคอยจด หม่อมฉันไปนั่งตรวจหนังสือและบอกอธิบายอยู่ถึง ๒ วัน จึงหมด ด้วยในหอสมุดนั้นมีหนังสือสมุดไทยมาก แต่ไม่พบหนังสือเรื่องใดที่ไม่มีในเมืองไทยจึงไม่มีกิจที่จะต้องขอคัดสำเนา มา เมื่อไปถึงเมืองเบอร์ลิน หม่อมฉันให้ถามที่หอสมุดสำหรับเมืองเช่นนั้นอีก พวกเยอรมันก็รับด้วยความยินดีชอบใจ และจัดห้องให้ตรวจเช่นเดียวกับที่เมืองอังกฤษแต่ตรวจกันวันเดียวก็เสร็จ เพราะหนังสือไตรภูมิที่เจ้าปิยะว่า เยอรมันซื้อไปราคา ๑,๐๐๐ บาท เขาก็เอามาอวด เขายกย่องเป็นยอดสมุดหนังสือไทยที่เขามี แต่ประหลาดใจที่ไม่พบหนังสือเรื่องซึ่งไม่มีฉบับในเมืองไทย แม้หนังสือไตรภูมิที่วานั้น ก็เป็นหนังสือฉบับหลวงครั้งกรุงธนบุรี มีบานแผนกแลฝีมือเขียนรูปภาพเหมือนอย่างหนังสือไตรภูมิฉบับที่คุณท้าววรจันทร์ทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เมื่อตั้งหอพุทธศาสนสังคหะหมดทุกอย่าง คือ ฝีมือเดียวกันทั้ง ๒ เล่ม แต่ผิดกันเป็นน่าสังเกตอย่างหนึ่งด้วยฉบับที่เยอรมันได้ไป ใบปกกระดาษของเดิมยังอยู่บริบูรณ์ แต่ฉบับที่คุณท้าววรจันทร์ถวายนั้นใบปกเป็นรอยลอกชั้นนอกออกทั้ง ๒ ข้าง น่าสันนิษฐานว่าฉบับคุณท้าววรจันทร์ เดิมเห็นจะมีใบปกประดับมุกเป็นตัว “ฉบับหลวง” ฉบับที่เยอรมันได้ไปทำแต่ใบปกกระดาษมาแต่เดิม น่าจะเป็น “ฉบับรองทรง”

การที่คณะกรรมการพิจารณาเลือกภาพไตรภูมิโบราณฉบับกรุงธนบุรี นำออกตีพิมพ์เผยแพร่ เพราะเห็นว่าเป็นต้นฉบับภาพไตรภูมิที่สมบูรณ์ เป็นงานจิตรกรรมที่มีศิลปะความงาม ควรที่คนไทยจะภูมิใจ และได้ชื่นชม ตลอดจนช่วยกันสงวนรักษาให้ดำรงคงอยู่เป็นมรดกศิลปสมบัติของไทยยั่งยืนสืบต่อไป เพื่ออนุชนชาวไทยจะได้ใช้เป็นเครื่องมือศึกษาค้นคว้าและสืบทอดจรรโลงศิลปกรรมตามแบบประเพณีนิยมของไทยให้ปรากฏเป็นเกียรติแก่บ้านเมืองไทยชั่วกาลนาน

ในการดำเนินงานเรื่องนี้ คณะอนุกรรมการได้ขออนุญาตกรมศิลปากรถ่ายภาพไตรภูมิโบราณฉบับกรุงธนบุรี จากต้นฉบับสมุดไทยในหอสมุดแห่งชาตินำมาพิจารณาจัดทำคำอธิบาย โดยในชั้นแรก นายธนิต อยู่โพธิ์ เป็นผู้ร่วมกับคณะอนุกรรมการจัดทำคำอธิบายและตรวจแก้คำอธิบาย และต่อมาในคณะอนุกรรมการคณะหลังสุด นายยิ้ม ปัทมยางกูร เป็นผู้จัดทำเชิงอรรถ ภาพผนวกและตรวจทบทวนคำอธิบาย ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ เป็นผู้แปลคำอธิบายเป็นภาษาอังกฤษ และนางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ เป็นผู้เรียบเรียงคำนำ จัดทำต้นฉบับนำออกตีพิมพ์เผยแพร่

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ขอขอบคุณคณะกรรมการที่ได้อุตสาหะดำเนินการในเรื่องนี้จนเสร็จลุล่วง ตีพิมพ์สมุดภาพไตรภูมิโบราณออกเผยแพร่ได้ หวังว่าหนังสือภาพไตรภูมิโบราณนี้ คงจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้สนใจในการศึกษาด้านวรรณคดี ศิลปกรรม และสังคมศาสตร์ของไทยเป็นอย่างดี

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์

สำนักนายกรัฐมนตรี

สิงหาคม ๒๕๒๔

๒. เรื่องไตรภูมิโบราณ

(ก) คำว่า ไตรภูมิ หมายความว่าถึงภูมิทั้ง ๓ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงแสดงไว้ดังนี้

กามาวจรภูมิ	ชั้นท่องเที่ยวอยู่ในกาม
รูปาวจรภูมิ	ชั้นท่องเที่ยวอยู่ในรูป
อรุปาวจรภูมิ	ชั้นท่องเที่ยวอยู่ในอรุป
โลกุตตรภูมิ	ชั้นพ้นจากโลก

อธิบาย ภาวะอันประณีตขึ้นไปเป็นชั้นๆ แห่งจิตและเจตสิก เรียกว่าภูมิในที่นี้แปลว่า ชั้นหรือพื้นเพ ชั้นแห่งจิตและเจตสิกอันยังปรารภกามเป็นอารมณ์ จัดเป็นกามาวจรภูมิ ได้แก่ จิตและเจตสิกของสามัญมนุษย์เป็นตัวอย่าง ชั้นแห่งจิตและเจตสิกอันล่วงกามได้แล้ว แต่ยังปรารภรูปธรรมเป็นอารมณ์ จัดเป็นรูปาวจรภูมิ ได้แก่ จิตและเจตสิกของพระโยคาวจรผู้ได้ฌานมีกสิณหรือรูปอย่างอื่นเป็นอารมณ์ เรียกว่า รูปฌาน ชั้นแห่งจิตและเจตสิกอันล่วงรูปธรรมได้แล้ว ปรารภอรุปธรรมเป็นอารมณ์ จัดเป็นอรุปาวจรภูมิ ได้แก่ จิตและเจตสิกของพระโยคาวจร ผู้ได้ฌาน มีอรุปธรรมอย่างละเอียดเป็นอารมณ์ ที่เรียกว่าอรุปฌาน ชั้นแห่งจิตและเจตสิกอันล่วงโลกียธรรมได้แล้ว ไม่กลับกลายมาข้างต่ำ จัดเป็นโลกุตตรภูมิ ได้แก่จิตและเจตสิกแห่งพระอริยเจ้า

อนึ่ง ถ้าจะกล่าวโดยเป็นลักษณะของภพ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็ได้ทรงแสดงไว้ดังนี้

กามภพ	ได้แก่	ภพเป็นกามาวจร
รูปภพ	ได้แก่	ภพเป็นรูปาวจร
อรุปภพ	ได้แก่	ภพเป็นอรุปาวจร

อธิบาย ภพเป็นกามาวจรนั้น หมายเอาโลกเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์ผู้เสพกาม คือ นรก มนุษย์-โลก สวรรค์ ๖ ตั้งแต่ชั้นจาตุมหาราชถึงชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ภพเป็นรูปาวจรนั้น หมายเอาชั้นพรหมมีรูป ๑๖ ชั้น ตั้งแต่ชั้นพรหมปาริสัชชะ ถึงชั้นอนิกนิฏฐะ ภพเป็นอรุปาวจรนั้น หมายเอาชั้นพรหมไม่มีรูป ๔ ชั้น ตั้งแต่ชั้นอาภาสานุญายตนะ ถึงชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ

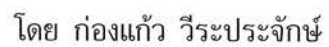
(ข) คำว่า บุราณ เข้าใจว่าเลื่อนมาจากคำว่า ปุราณ ลิลิตนารายณ์สิบปางพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนอภิธาน ทรงมีอธิบายคำว่า “ปุราณ” ไว้ดังนี้

ปุราณะ (ส) - “เก่า” เป็นชื่อหนังสือซึ่งแต่งขึ้นแถลงเรื่องเก่า เนื่องด้วยพระเป็นเจ้าต่างๆ

หนังสือลัทธิของเพื่อน ภาค ๒ บรรพเจ็ด ได้เล่าไว้ว่า

ราชวงศ์คุปต์เป็นผู้อุปถัมภ์วิชาการวรรณคดีเป็นอันมาก เพราะฉะนั้น ในยุคนี้นักหนังสือจึงเจริญอย่างยิ่ง มีทั้งบทละคร กาพย์ คำรับคำราและนิยายนิทาน หนังสือปุราณะอันเป็นคัมภีร์ของนิยายไศวะและนิยายไวษณพ ปรากฏว่ามีขึ้นเป็นครั้งแรกในยุคนี้นี้ ปุราณะ แปลว่า เก่าแก่หรือโบราณนั่นเอง เป็นเรื่องราวกล่าวถึงตำนานปรัมปราว่าด้วยกำเนิดของโลก เทวดา มนุษย์ และสิ่งทั้งปวง อย่างตำราไตรภูมิ หนังสือปุราณะแต่งเป็นฉันท ใช้ภาษาสันสกฤต สำหรับเป็นเครื่องชักชวนชวนใจแก่ผู้เลื่อมใสในพระเป็นเจ้าทั้งสามองค์ใดองค์หนึ่ง ซึ่งถือว่าเป็นใหญ่ในนิยายของผู้แต่ง เริ่มต้นกล่าวถึงเรื่องต้นเหตุของโลกหรือเรื่องสร้างโลก แล้วก็กล่าวถึงเรื่องเทพที่ตนนับถือหนังสือปุราณะมีมากมายหลายเรื่องจนทุกชั้นวรรณะและหญิงอ่านได้ไม่หวงห้ามเห็นเป็นบาป ส่วนหนังสือพระพุทธศาสนาในยุคนี้ออกจากพวกนักปราชญ์ศึกษาลัณทาทาเป็นพื้น

๓. แผนภูมิโครงสร้างไตรภูมิ

๔. เรื่องเมืองสุขาวดี

๓.๑. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงแสดงปาฐกถาที่สามัคยาจารย์สมาคม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ เกี่ยวกับความรู้เรื่องเมืองสุขาวดี และต่อมาได้มีการตีพิมพ์เรื่องนี้ไว้ในหนังสือ “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ” ดังข้อความต่อไปนี้

“เรื่องพระมหานครนิพพานนี้ เป็นเรื่องของลัทธิมหายาน โดยมีความเป็นมาตามหลักฐานที่ปรากฏดังต่อไปนี้ “ครั้นภายหลังมาถึงสมัยเมื่อพระพุทธศาสนาที่อินเดียเกิดมี “ลัทธิมหายาน” ซึ่งสมมติว่าพระพุทธเจ้าเป็นหลายภูมิ และนับถือพระโพธิสัตว์ต่างๆว่าเป็นผู้บำรุงโลก เปลี่ยนใช้ภาษาสันสกฤตจารึกพระธรรม ข้างฝ่ายศาสนาพราหมณ์ ซึ่งถือลัทธิไตรเทพอยู่ก่อน ก็เกิดลัทธิไสยศาสตร์ ซึ่งถือพระอิศวร พระนารายณ์ขึ้นตามกัน มีชาวอินเดียอีกพวกหนึ่งพาลัทธิมหายานของพระพุทธศาสนา กับศาสนาไสยศาสตร์ของพราหมณ์มาสั่งสอนที่เกาะสุมาตรา เกาะชวาและประเทศจาม ประเทศขอม ชาวประเทศเหล่านั้นรับนับถือแล้ว พวกชาวเมืองศรีวิชัยในเกาะสุมาตรา พาลัทธิศาสนาทางมณฑลนครศรีธรรมราชทาง ๑ พวกขอมพาเข้ามาจากกรุงกัมพูชาอีกทาง ๑ จึงมาแพร่หลายในประเทศสยาม นี้มีในศิลาจารึกที่เมืองลพบุรีแผ่นหนึ่งกล่าวว่าที่เมืองลพบุรีในสมัยเมื่อเป็นเมืองหลวงพวกขอมปกครองอยู่นั้น มีทั้งพระสงฆ์ลัทธิหินยานและมหายานอยู่ในเมืองลพบุรีด้วยกัน ลัทธิมหายานและไสยศาสตร์มิได้แพร่หลายขึ้นไปถึงท้องที่ซึ่งพวกมอญและไทยปกครองอยู่ข้างฝ่ายเหนือ ข้อนี้นี้มีเค้าเงื่อนที่โบราณวัตถุเป็นรูปพระโพธิสัตว์อย่างลัทธิมหายาน และเทวรูปพระอิศวร พระนารายณ์พบปะแต่ข้างใต้ หามิขึ้นไปถึงมณฑลพายัพไม่”

๓.๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ปรากฏในหนังสือพระราชวิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานกับมหายาน มีข้อความดังนี้

“ธรรมที่ดีๆ เขาก็รู้อยู่ แต่มีอีกข้อหนึ่งซึ่งจะเป็นการเอาใจให้เข้ากับศาสนาเดิมของพื้นเมือง คือมีเมืองสุขาวดี มีพระพุทธอมิตาภะ ซึ่งพุทธบาทศาสนายืนยาวไม่มีที่สิ้นสุด นั่งอยู่บนดอกบัว แม้แต่ใครได้ยืนพระนามฤาได้เห็นรัศมีเกิดปิฎกได้ไปเกิดเป็นอุปปาติภคฤคัพภไสยกะในดอกบัวที่แวดล้อมอยู่โดยรอบ มีกำหนดปีได้สำเร็จ มีพระพุทธเจ้าอื่นๆ ทุกโลกธาตุสั่งสอนธรรมโดยลำพังพระองค์ แต่คงมีองค์หนึ่งครั้งหนึ่งบ้างสองครั้งบ้างเทศนาถึงพระอมิตาภะ ในเวไนยสัตว์ทราบรูปความอย่างเดียวกันกับเริ่มมหาสมยสูตร ต่างแต่กลายเป็นออกชื่อพระอย่างอาภานาติยสูตรนั้นก็ย่อยลงไป จนกระทั่งถึงสูตรนี้ใครเขียนขึ้นตอนหนึ่ง อายุจะไม่ต่ำกว่าชัย ๒ ตอน ๓ ตอน อายุก็ทวีมากขึ้น บันบริกรรมได้มากเทียวก็มีอาณิสสต่างๆ ขึ้นไป มันไปข้างทางกอดของฝรั่ง ข้อที่ฝรั่งนิยมชมชื่นว่าพุทธศาสนาล้ำยาสนาพระเยซูนั้น เขาเรียนจากมหายาน ดูเหมือนหนึ่งว่าจะเลื่อมใสมหายานมากกว่าหินยาน เพราะแลเห็นพระนิพพานไม่ได้จริงๆ เป็นพ้นวิสัย”

๓.๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเล่าเรื่องเมืองสุขาวดีไว้ในหนังสือ สารานุกรมฉบับที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๔๘๒ (ภาคผนวกหน้า ๒๔) ดังข้อความต่อไปนี้

“ตามที่กราบทูลมาในหนังสือฉบับก่อน ว่าลัทธิมหายานกับหินยานปนกันอยู่นั้น ยิ่งคิดไปก็ยิ่งเห็น จะทูลเพื่อบรรเลงถวายต่อไปเช่น สวดมนต์ของเรา สัมพุทธะ วิปัสสี และ โนมเมสัพพะสมยัย ภาณยักษะ อะไรเหล่านี้ เป็นไปในทางมหายานทั้งนั้น ในสัมพุทธบาทที่ ๑ ให้อำนาจ

๕๐๒,๐๒๘ พระองค์ ในบทที่ ๒ ให้อำมาตย์ ๑๒๔,๐๕๕ พระองค์ ในบทที่ ๓ ให้อำมาตย์ ๒๔๘,๐๑๙ พระองค์ อันนี้ก็เข้าพวกกับที่พูดกันว่าพระเจ้าเท่าเม็ดกรวดเม็ดทรายในท้องมหาสมุทร ความเข้าใจและประเพณีของเราติดไปในทางมหายานอยู่มาก เช่น ทำโบสถ์ก็ต้องหันหน้าโบสถ์ไปทางทิศตะวันออก จนลางวัดทำให้รู้สึกเห็นน่าเกลียด หันหลังโบสถ์ออกมาหาทางเข้า นั่นก็เพราะกล่าวว่าเมืองสุขาวิติที่พระอมิตาภะประทับอยู่ อยู่ทางทิศตะวันตก เพื่อจะให้การไหว้พระได้หันหน้าตรงไปสู่ทิศทางเมืองสุขาวิติตั้งอยู่ จึงทำโบสถ์ให้หันหน้าสู่ทิศตะวันออก อันเมืองสุขาวิตินั้นก็พรรณาอย่างขมึนทราบ ว่ามีกระดิ่งใบโพธิ์ลมพัดมาต้องก็บรรเลงเสียงกังวาน ทั้งมีส่วนประกอบไปด้วยไม้มอกไม้ผล มีนกยูง นกกาเรียน และดูเหมือนเหมือนกับสวนท้าวเวสวัณ^(๑) ในภณียักษ์ ที่เข้าใจว่าพระนิพพานเป็นเมืองแก้ว ดีกว่าสวรรค์ขึ้นไปนั้น ก็หลงเอาเป็นเมืองสุขาวิตินั่นเอง คำปณิธานนิพพานปัจจุโยโหตุ นั้น เป็นทางหีนยานซึ่งตัดหายาบลงมาแล้ว ทางมหายานไม่พอดังตั้งปณิธานเป็นพุทธภูมิจึงจะประณีตพอ เพื่อได้ชนสัตว์ร้อยสัตว์ออกจากสังสารทุกข์”

๓.๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ไว้ในลิลิตนารายณ์-
สิบปางและอภิธาน หัวข้อเลขที่ ๑๕ มีข้อความดังนี้

“ฝ่ายท้าวเวรพ่ายักษ์บริวารหนีไปเฝ้าพระบิดา พระบิดาจึงสร้างนครให้ใหม่เรียกนามนครว่า
“อลกา” หรือ “ประภา” บ้าง “วสุธรา” บ้าง “วสุธล” บ้าง ตั้งอยู่ในป่าหิมพานต์ และมีสวนระโหราน
ชื่อเจตเรธา อยู่บนเขามันทร อันต่อเนื่องกับเขาพระสุเมรุ อันนครและสวนของท้าวเวรนั้น
เป็นรมณีสถานน่าสำราญยิ่งนัก ทั้งผู้ที่อยู่ในที่นั้นก็ปราศจากโรคความเหน็ดเหนื่อย ความวิตก
ความหิว และความกลัวภัยใดๆ และคงชมพืชพอกได้ตั้งหมื่นปี ต้นไม้ในสวนเจตเรธานั้นมีใบเป็นผ้า
เนื้อดี มีดอกเป็นมณีมีค่า และมีผลเป็นนารี ปราสาทที่อยู่ของท้าวเวรเป็นฝีมือพระวิศกรรมสร้างขึ้น
อย่างวิจิตร และเสวกในปราสาทนี้คือกนิกร และนางกนิกรเป็นนางบำเรอ พวกยักษ์ผู้เป็นบริวารได้ตาม
ท้าวเวร จากนครลงกาไปอยู่ในนครอลกาด้วย และเพราะเหตุที่ท้าวเวรเป็นผู้ที่อยู่ในศีลในธรรม
มิได้มีใจพาลสันดานหยาบ จึงเข้าข้างฝ่ายเทวดาทุกๆ คราวที่รบกับอสูร”

๓.๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงแสดงเรื่องนี้ไว้ใน
หนังสือธรรมวิภาคปริจเฉทที่ ๒ ว่า

“ในอภินิหารนิยายสูตร กล่าวถึงท้าวมหาราช ๔ องค์นี้ โดยอาการที่ร่วมกันว่ารู้จักอภิธรรมอยู่
ด้วยพื่อนซบ มีโอรสองค์ละมากๆ ทรงนามว่าอินทร์เหมือนกันทั้งนั้น เป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา
พรรณาไว้โดยเฉพาะถึงด้านของท้าวเวรว่า มีราชธานีและนครต่างๆ มีแม่น้ำ มีสภาพที่ประทุมยักษ์
มีรุกขชาติและสกุลชาติต่างๆ ท้าวเวรนั้นมีปราสาทเป็นที่อยู่ มีช้าง มีม้า เป็นราชพาหนะ มีวอหรือ
เสลี่ยงเป็นราชยาน ปกครองตลอดมาจนถึงอุตรกฐทวีปที่อยู่ของมนุษย์ผู้ไม่ต้องทำอะไรทำนา บริโภค
ข้าวสาละไม่ต้องหุงด้วยฟืน หุงในหม้อที่ไม่ต้องเอาขึ้นตั้งไฟหรือเอาขึ้นวางบนศิลาเพลิง ใช้โคบัง ปศุสัตว์
อื่นบ้าง แทนม้า ใช้หญิงบ้าง ชายบ้าง แทนพาหนะ”

๓.๖ ศาสตราจารย์ เสฐียร พันธรังษี ได้เรียบเรียงบทความสังเขป เรื่องเมืองสุขาวิติ เพื่อ
ให้ใช้ประกอบเป็นภาคผนวกของหนังสือไตรภูมิพระร่วงฉบับนี้ ดังความต่อไปนี้

สุขาวิติตามคติของพุทธศาสนิกายมหายานพวกหนึ่งว่าเป็นชื่อของสวรรค์อยู่เบื้องทิศตะวันตก
เป็นแดนแห่งความสุขเป็นพุทธเกษตร คือประทับแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง พระนามว่า
อมิตาภ หรือ อมิตายุส แปลว่า ผู้ทรงรศมีหาที่สุดมิได้หรือผู้ทรงพระชนม์เป็นนิรันดร์

^(๑) ท้าวเวสวัณ หรือบางทีก็เรียกว่า ท้าวเวร ดูเรื่องราวในสาส์นสมเด็จ ฉบับวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๓ ข้อที่ ๘

คตินี้ สอดับได้ว่า สืบต่อมาจากความเชื่อถือของชาวอารยันกลุ่มนับถือคำสอนของศาสดา โซโรอัสเตอร์ (Zoroaster) ชาวเปอร์เซีย หรืออิหร่านปัจจุบัน ผู้ตั้งศาสนาปาร์ซี (Parsi) คำสอนหลักต้นในศาสนา นี้ มีว่า แสงสว่าง (เป็นดวงไฟ) ประจำโลกเป็นมหาเทพ มีรัศมีหาที่สุดมิได้ และมีอายุเป็นนิรันดร์ แสงสว่างนี้สร้างชีวิตโลกและประทานความสุขแก่โลก

คติ เรื่องแสงสว่าง ลางที่มีความหมายเล็งไปถึงดวงอาทิตย์ ว่าเป็นผู้ทรงพระเมตตาใหญ่ ทรงคุ้มครองโลก ตรงนี้ ความเชื่อกระจายกว้างขวางออกไปเป็นการนับถือพระโพธิสัตว์กวนอิม (อวโลกิเตศวร) เจ้าแม่ผู้ทรงเมตตา ตามศรัทธาของชาวจีนส่วนหนึ่ง

คตินี้ แพร่หลายไปกว้างขวางมาก ส่วนหนึ่งเข้ามาทางแคว้นกัมพูระ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย และประเทศเนปาล

ครั้นพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเฟื่องฟูขึ้นในชมพูทวีป คณาจารย์ฝ่ายมหายาน ยึดเอาคติศรัทธาเดิมของชาวอิหร่านที่แพร่เข้ามา ตั้งคำสอนเป็นบุคคลาธิฐานมาข้างพุทธศาสนาว่ามหาเทพผู้ทรงรัศมีส่องสว่างประทานแก่โลกนั้น คือ พระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง (อยู่ในหมวดอภินิหาร) พระนามว่า อมิตาภ ตามภาษาบาลี หรือ อมิตายุส ตามภาษาสันสกฤต ที่ประทับของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งเป็นพุทธเกษตร ชื่อ สุขาวดี

สุขาวดี มีเรื่องพรรณนาไว้มาก ในคัมภีร์อมิตายุสสูตร หรือสุขาวดีสูตร ซึ่งคณาจารย์ฝ่ายมหายานเป็นผู้รจนา

ความต้นพระสูตร อ้างว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ ณ มหาวิหารเชตวัน ทรงแสดงธรรมเรื่องสุขาวดี ท่ามกลางพระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์ มีพระสารีบุตรเถระเป็นต้น ยังมีพระโพธิสัตว์เทพบุตรเทพธิดา และเทวราช อีกเป็นจำนวนมาก

ความแสดงว่า มีโลกธาตุแห่งหนึ่ง ชื่อสุขาวดี ตั้งอยู่เบื้องปัจฉิมทิศ (ทิศตะวันตก) เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าพระนามว่าอมิตาภ หรือ อมิตายุส

สุขาวดี เป็นแดนไม่มีทุกข์กาย ทุกข์ใจ มีกำแพงแก้ว ๗ ชั้น มีต้นตาล ๗ แถว มีกระดังงาเป็นตาข่ายโยงถึงกัน มีสระแก้ว ๗ ประการ คือ ทอง เงิน ไพฑูรย์ พลิก ทับทิม ประพาฬ และพลอยลาย เบื้องล่างสระเป็นทรายทอง บนขอบสระมีต้นไม้แก้วอีก ๗ ต้น ในสระมีดอกบัวสีขาว เหลือง แดง ส่งกลิ่นหอมตลบ

พุทธเกษตรสุขาวดี มีดุริยางค์ดนตรี เป็นสุวรรณบัลลังก์ มีดอกมณฑารพ ส่งกลิ่นผสมเสียงดุริยางค์ มีวิหคสัตว์ต่างๆ มีหงส์ มยุรา โกกิล่า เป็นอาทิ ส่งเสียงประสาน ประกาศพระธรรม คือ อินทรีย์ ๕ พลละ ๕ โพชนงค์ ๗ มรรคมงคล ๘ และธรรมอื่นอีก

บรรดาสัตว์ผู้ไปบังเกิดอยู่ในที่นั้น ต่างเก็บดอกมณฑารพไปถวายพระพุทธเจ้า ฯลฯ สุขาวดี พุทธเกษตรนี้ไม่มีการลงโทษ ไม่มีใครได้ยินคำว่า นรกโลก ดิรัจฉานโลก และยมโลก ในพุทธเกษตรนั้น เมื่อลมโชยมา บรรดาต้นไม้และชายกระดังงา ก็แกว่งไกวคล้ายเสียงดุริยางค์ดนตรี ผู้ได้ยินได้ฟังย่อมบังเกิดพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ

ความต่อไป แสดงถึงสัตว์ที่บังเกิดในแดนสุขาวดี เป็นอวินิรัตนี (ไม่แปรผัน) ยังจะอุบัติอีกชาติหนึ่ง (ชาติเดียว) แล้วจะได้ตรัสรู้

มีความต่อไปว่า ผู้จำพระนามอมิตาภใส่ไว้ในใจ สอง-สาม-สี่-ห้า-หกและเจ็ดวันแล้ว เมื่อใกล้ถึงกาลมรณะ ผู้นั้นจะไปเกิดในแดนสุขาวดี

นอกนั้น ความในพระสูตร แสดงถึงปฐวีโลกธาตุ (โลกในทิศบูรพา) มีพระพุทธเจ้าอีกเป็นจำนวนมากในทักษิณโลกธาตุ มีพระพุทธเจ้าอีกจำนวนมากในปาจีนโลกธาตุ ในอุตตรโลกธาตุ และโลกธาตุเบื้องบนล่างทั้งปวง ก็ยังมีพระพุทธเจ้าอีกเป็นจำนวนมาก คำนวณได้เท่าจำนวนเม็ดทรายในคงคาที่ พระพุทธเจ้าเหล่านี้ เป็นผู้อารักขาคุณวิเศษแห่งพระอมิตาภพุทธเจ้า

ความในตอนท้ายพระสูตรว่า ถ้าสัตว์ทั้งหลายได้ฟังพระสัทธรรม ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เหล่านั้นก็ดี ได้กระทำมณิกการ พระนามของพระอมิตาภและนามแห่งอมิตายุหสูตรก็ดี สัตว์ทั้งหลาย เหล่านั้น จักได้อารักขาจากพระพุทธเจ้าทั้งปวงแล้วจักไม่แคล้วจากอนุดรสัมมาสัมโพธิและจะได้ไป บังเกิดในดินแดนสุขาวดีตั้งประสงค์

ภาพข้างต้น ที่ท่านพรรณนาเกี่ยวกับอมิตาภ หรืออมิตายุส เป็นเทศนาให้เห็นเชิงบุคคลาธิฐาน แต่ส่วนข้อเท็จจริง ความที่เป็นธรรมาธิฐานนั้นมีอยู่

พระพุทธอมิตาภ หรือ อมิตายุส ท่านหมาย ๒ นัย

นัยทั่วไป ได้แก่ตัวพระธรรมที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ และพระธรรมนั้นย่อมมีรัศมี ส่องสว่างให้ความสุขแก่ผู้ปฏิบัติหาที่สุดมิได้

อีกนัยหนึ่ง ท่านหมายถึงจิตดวงเดิม ที่ประภัสสร และดวงจิตนั้น หมายถึงภาวะแห่งความรู้แจ้ง ภาวะแห่งจิตดวงนี้ มีความสว่างหาที่สุดมิได้

ส่วนภาพที่ท่านพรรณนา ความมั่งคั่งวิจิตรพิสดารของแดนสุขาวดี ท่านมุ่งทางธรรมาธิฐาน ไว้ดังนี้

ภาพต้นไม้แก้ว ๗ ประการ มุ่งถึงจิตของสัตว์ ที่กำลังเสริมสร้างกุศลธรรมมีอย่างต่างๆ เสี่ยง ดุริยางค์ดนตรี ท่านหมายถึงความร่วมมือเป็นอันเดียวของจิต ที่เรียกจิตตสมังคิบุพพชาตินานาพรรณ (ความสำคัญตรงดอกบัว) ท่านหมายถึง ดวงจิตที่กำหนดรู้ (สัญญา) และรู้แจ้ง (วิญญาน)

ภาพนานาวิหค นกหลากสี ท่านมุ่งถึงจิตที่เกิดและดับ สลับเปลี่ยนเป็นสันตติกันไปเป็นชนิด เป็นสีสรรต่างๆ กัน

สรุปว่า ภาพทั้งหลายในแดนสุขาวดี เป็นภาพแห่งธรรม

คราวนี้ มาถึงเรื่องภาพสถานที่ตั้งสวรรค์สุขาวดี ท่านกำหนดเป็นบุคคลาธิฐานว่าตั้งอยู่เบื้อง ทิศตะวันตก (Western paradise) ท่านมุ่งเป็นธรรมาธิฐานไว้อย่างไร

สอบเค้าความใกล้เคียง ได้ตามรายงานการเดินทางของอี้จิง หลวงจีนมีชื่อในนิยายสุขาวดี มีว่า

แต่เดิมภิกษุรูปหนึ่งชื่อ ช่างตี มีความปรารถนาแรงกล้าจะไปเกิดในชมพูทวีปแดนอุบัติของ พระพุทธเจ้าและพระธรรม ซึ่งตั้งอยู่ด้านตะวันตก (ของประเทศจีน) จึงประพฤติวัตรเคร่งครัด ปฏิบัติตน ตามคำสอนอันประกอบอยู่ในพระสูตร และท่องพระนามอมิตาภอยู่มิได้ขาด ทุ่มเทความเพียรเขียน ปรัชญา (ปารมิตา) อันมีอยู่ ๑๐,๐๐๐ บท ได้ทั้งหมด เดินทางแสวงบุญไปตามหัวเมืองต่างๆ ในประเทศ จีนถึง ๗ หัวเมือง สั่งสอนคนทั้งหลายให้ปฏิบัติตาม

วันหนึ่ง ภิกษุช่างตีเดินทางไปถึงฝั่งทะเล ขออาศัยเรือประมงเดินทางมุ่งหน้าจะไปให้ถึงฝั่ง เมืองกาลิงคะ ทางตะวันตกแล้วถ่ายเรือที่ฝั่งมละกา ลงเรือใหญ่อีกต่อหนึ่งจะไปให้ถึงท่ามกลางชมพูทวีป

ระหว่างทาง เรือถูกพายุลูกอัปปาง กะลาสีและนายเรือ พากันลงเรือเล็ก นายเรือซึ่งมี ศรัทธาในพุทธศาสนา ปรารถนาจะช่วยพระให้รอด จึงตะโกนนิมนต์พระช่างตีให้สละเรือใหญ่ไปลง เรือเล็ก ช่างตีปฏิเสธ ตอบไปให้ช่วยคนอื่น ไม่ต้องห่วงชีวิตท่าน ตัวเองจึงหันหน้าไปทางตะวันตก มุ่งจิตสู่ชมพูทวีปแดนแห่งพระธรรม ปากพริบพระนามพระอมิตาภมิได้ขาด จนกระทั่งตัวจมลงไป พร้อมกับเรือ

ความตามรายงานของหลวงจีนอี้จิง แสดงให้เห็นชัดว่า สวรรค์ตะวันตก ที่เรียกว่า สุขาวดีนั้น หมายถึงชมพูทวีปซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของประเทศจีน โดยทางภูมิศาสตร์

คติอันกำหนดว่า แผ่นดินทิศตะวันตก คือ ชมพูทวีป อันเป็นแดนเกิดแห่งพระธรรม
ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว คือ สวรรค์ชั้นสุขาดี เป็นแดนแห่งความสุข เป็นพุทธเกษตร เขตแห่งความ
เป็นพุทธ น่าจะเริ่มเป็นคติเชื่อถือกันขึ้นเป็นเบื้องต้น ตามทิวของมหายานฝ่าย ด้วยประการดังนี้

ทิวนี้ แพร่หลายในหมู่พุทธศาสนิกมหายานิกาย แซงไท้ (ของจีน) เทนได โยโด และนิกายชิน
(ของญี่ปุ่น) มีหลักปฏิบัติ คือการภักดีต่อพระธรรม (อมิตาภ) อย่างสูง กว่าบัญญัติอื่น”

๕. บัญชีรายชื่อภูมิต่าง ๆ ในไตรภูมิพร้อมด้วย ความหมายของภูมินั้น^(๑)

นรกใหญ่ ๘ ขุม

๑. สัตว์นรก แปลว่า นรกให้ตายแล้วกลับเป็น (สัตว์ชีว = กลับเป็น, คินชีพ) หมายความว่า ที่นรกนี้สัตว์นรกถูกทรมานให้ตาย แล้วกลับมีชีวิต และถูกทรมานให้ตาย และกลับมีชีวิตให้ถูกทรมานต่อไปอีก จนกว่าจะสิ้นผลกรรม

๒. กาฬสตุตนรก แปลว่า นรกดำดำนรก หมายความว่า ที่นรกนี้ สัตว์นรกถูกทรมานด้วยขวานเหล็กแดงตามแนวด้ายดำที่ทำไว้ตามร่างของสัตว์นรก

๓. สังฆาตนรก แปลว่า นรกบดขยี้ หมายความว่า ที่นรกนี้ สัตว์นรกถูกทรมานโดยมีภูเขาเหล็กแดงมโหฬาร กลิ้งมาบดขยี้ร่างสัตว์นรกให้แหลกละเอียด

๔. โรรูนรก แปลว่า นรกอื้ออึงด้วยเสียงร้องไห้ครวญคราง (โรรุ = เสียงร้องไห้ครวญคราง) หมายความว่า ที่นรกนี้ สัตว์นรกถูกเปลวไฟเผาไหม้ลูกแลบเข้าไปตามทวารทั้ง ๔ ทำให้เจ็บปวด แล้วส่งเสียงร้องไห้ครวญครางอื้ออึงอยู่ตลอดเวลา นรกนี้ บางแห่งเรียกว่า ซาลโรรูนรก

๕. มหาโรรูนรก แปลว่า นรกอื้ออึงด้วยเสียงร้องไห้ครวญครางเป็นการใหญ่ หมายความว่า ที่นรกนี้ สัตว์นรกถูกกลุ่มควันอันแสนแสบพุ่งเข้าตามทวารทั้ง ๔ ทำให้เร่าร้อนและเจ็บแสบอย่างสาหัส จึงส่งเสียงร้องไห้ครวญครางเป็นการใหญ่ นรกนี้บางแห่งเรียกว่า ฐุมโรรูนรก

๖. ตาปนรก-ตาศนรก แปลว่า นรกเร่าร้อน หมายความว่า นรกนี้มีการทรมานสัตว์นรกที่ไหวตัวไม่ได้ให้เร่าร้อนตลอดเวลา

๗. มหาตาปนรก-มตาศนรก-มตาศนรก แปลว่า นรกเร่าร้อนยิ่ง หมายความว่า นรกนี้มีการทรมานสัตว์นรกที่ไหวตัวไม่ได้ ให้เร่าร้อนเป็นอย่างยิ่ง

๘. อเวจีนรก แปลว่า นรกปราศจากช่องว่าง หมายความว่า ที่นรกนี้ สัตว์นรกแออัดยัดเยียดกันอยู่ไม่ที่ว่าง และสัตว์นรกไม่มีช่องว่างจากทุกข์ ไม่มีช่องว่างจากเปลวไฟ

นรกบริวาร ๑๖ ขุม

๑. เวตรณีนรก - เวตรณีนรก แปลว่า นรกแม่น้ำหวน หมายความว่า นรกนี้มีแม่น้ำที่ปกคลุมด้วยเรือหวนเหล็กแดง มีหนามใหญ่เท่าหอก แต่ละหนามแหลมคมยิ่งนัก สัตว์นรกถูกไล่ต้อนให้ลงในแม่น้ำ ถูกหวนเหล็กบาด ร่างขาดเป็นชิ้นๆ ต้องเจ็บปวดยิ่งนัก

๒. สุนขนรก แปลว่า นรกสุนัข หมายความว่า นรกนี้มีสุนัขตัวโตเท่าช้างขนาดใหญ่ไล่ต้อนกัดสัตว์นรกบนแผ่นเหล็กแดง

^(๑) นายพิฑูร มลิวลย์ ป.ธ. ๙, น.บ., อนุศาสนาจารย์ ๖ กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา เป็นผู้ค้นคว้าตรวจสอบความหมายของภูมิต่างๆ และเรียบเรียงให้ ทั้งนี้ท่านผู้นี้เคยชำระและตรวจสอบไตรภูมิิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง แลไตรภูมิโลกวินิจจกถา เล่ม ๑-๒-๓ ซึ่งกรมศิลปากรได้จัดพิมพ์หนังสือเหล่านี้เผยแพร่แล้ว.

๓. โสรชตินรค คำนี้จะคลาดเคลื่อน ที่ถูกควรเป็น สัณฺฑิตนรคหรือสโชนนรค ซึ่งแปลว่า นรคนี้มีเปลวไฟลุกเพลิง หมายความว่า ที่นรคนี้ สัตว์นรคถูกติดด้วยท่อนเหล็กอันร้อนเป็นไฟลุกโพลง บนแผ่นเหล็กแดงอันลุกโพลงตลอดเวลา

๔. อังคารกาสมนรค - อังคารกาสนรค แปลว่านรคหลุมถ่านเพลิง หมายความว่าที่นรคนี้มีหลุมถ่านเพลิงอันเราร้อน สัตว์นรคถูกไล่ต้อน ให้ตกลงไปในหลุมถ่านเพลิง ถูกเผาไหม้ได้รับทุกข์เวทนาอย่างสาหัส

๕. โลหุมภินนรค แปลว่า นรคหม้อเหล็ก หมายความว่า ที่นรคนี้มีหม้อเหล็กแดงขนาดใหญ่ เท่าภูเขา มีเหล็กแดงละลายเป็นน้ำเต็มหม้อ สัตว์นรคถูกรุขมาน โดยถูกจับเอาหัวห้อยพุ่งลงไปในหม้อเหล็กแดงนั้น

๖. โลหุมภินนรค (-อโยทกนรค = นรคน้ำเหล็กแดง) เหมือนขุมที่ ๕

๗. อุปลาลนรค - อุสนทินนรค แปลว่า แกลบและฟาง (อุส = แกลบ, ปลาล = ฟาง) หมายความว่า ที่นรคนี้มีแม่น้ำใหญ่ไหลผ่าน สัตว์นรคกระหายน้ำมากจึงดื่มน้ำในแม่น้ำนั้น แต่น้ำนั้นได้กลับกลายเป็นแกลบ เป็นฟางเป็นข้าวสาลี ร้อนเป็นไฟ เผาไหม้สัตว์นรค

๘. ลคฺคิตสนนรค คำนี้จะคลาดเคลื่อน ที่ถูกควรเป็นลคฺคิตนรค ซึ่งแปลว่า นรคพุ่งหอก จนวนร่างแหลกละเอียด นรคนี้บางแห่งเรียกว่า ตุทนนรค

๙. สิลกัตตนรค คำนี้จะคลาดเคลื่อน ที่ถูกควรเป็น พลสนนรค ซึ่งแปลว่า นรคกองขึ้นเนื้อ (ฟิลส = ขึ้น, ส่วน) หมายความว่า ที่นรคนี้ สัตว์นรคจะถูกแทงด้วยหอก ถูกฟันด้วยพรา และถูกแลเนื้อ ออกเป็นชิ้นๆ รวมเป็นกองไว้ และชิ้นเนื้อก็กลับเป็นคั้นซีพมาอีก และถูกรุขมานต่อไปอีก นรคนี้ บางแห่งเรียกว่า โอรัพภิกาทินนรค

๑๐. โมราปมิลนรค คำนี้จะคลาดเคลื่อน ที่ถูกควรเป็น โปราณมิลนรค ซึ่งแปลว่า นรคอาจมน้ำ หมายความว่า ที่นรคนี้ มีแม่น้ำไหลผ่าน และแม่น้ำนั้นเต็มไปด้วยอาจมน สังกลิณเหม็นนักหนา สัตว์นรคที่อดอยากก็กินอาจมนั้นเป็นอาหาร นรคนี้บางแห่งเรียกว่า มุตตกริสฺสฺสนนรค

๑๑. โลหิตปุพฺพนรค แปลว่านรคน้ำเลือดน้ำหนอง หมายความว่าที่นรคนี้ มีแม่น้ำใหญ่ไหลผ่าน เป็นแม่น้ำเลือดและน้ำหนอง สัตว์นรคที่กระหายน้ำก็พากันดื่มเลือดและน้ำหนองอันเหม็นเน่านั้น นรคนี้บางแห่งเรียกว่า อโยโลหิตปุพฺพณฺณนรค

๑๒. โลหฬสนนรค - โลหฬสนนรค แปลว่า นรคเบ็ดเหล็ก หมายความว่าที่นรคนี้ สัตว์นรคถูกเกี่ยวลั่นด้วยเหล็กแดงใหญ่เท่าลำตาล นรคนี้บางแห่งเรียกว่า ภูฏการินนรค

๑๓. สังฆนรค แปลว่า นรคบดขยี้ หมายความว่าที่นรคนี้จะมีภูเขาเหล็กแดงเป็นไฟกลิ้งมา บดขยี้สัตว์นรคให้แหลก นรคนี้บางแห่งเรียกว่า อติจารินิตถินนรค

๑๔. วสิรนรค คำนี้จะคลาดเคลื่อน ที่ถูกควรเป็น อวัสิรนรค ซึ่งแปลว่า นรคหัวลง หมายความว่า ที่นรคนี้ สัตว์นรคถูกจับเอาหัวหย่อนลงในบ่อเหล็กแดง นรคนี้บางแห่งเรียกว่า ชลิตังการปฺพนนรค

๑๕. โลหสิมพลินนรค แปลว่า นรคตันจั่วเหล็ก หมายความว่า ที่นรคนี้มีป่าจั่วเหล็กหนามยาว ๑๖ นิ้ว ลุกเป็นเปลว สัตว์นรคถูกบังคับให้ป็นตันจั่วนี้ เวลาขึ้นหนามลู่ลง เวลาลงหนามตั้งขึ้น เสียบแทงสัตว์นรคให้ย่อยยับ นรคนี้ บางแห่งเรียกว่า โกฏสิมพลินนรค

๑๖. มิจฉาทิฏฐินนรค แปลว่า นรคของพวกมิจฉาทิฏฐิ หมายความว่า นรคนี้เป็นที่ลงโทษ เป็นที่ทรมานพวกมิจฉาทิฏฐิที่ไปตกนรกขุมนี้

เทวภูมิ-สวรรค์ ๖ ชั้น

๑. ชั้นจาตุมหาราชิกา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งเทพดาทั้งหลายซึ่งมีท้าวมหาราชทั้ง ๔ เป็นประมุข
๒. ชั้นดาวดึงส์ แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งเทพดาผู้มหัศจรรย์ ๓๓ องค์ ซึ่งมีท้าวสักกเทวราช เป็นประมุข (ดูประวัติ มหามานพ)
๓. ชั้นยามา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งเทพดาทั้งหลายผู้ไม่มีความลำบาก ซึ่งมีท้าวสุยามเทวราช เป็นประมุข
๔. ชั้นดุสิต แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งเทพดาทั้งหลายผู้มีความยินดีและแช่มชื่นอยู่เป็นนิตย์ ซึ่งมีท้าวสันดุสิตเทวราชเป็นประมุข
๕. ชั้นนิมมานรดี แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งเทพดาทั้งหลายผู้มีความเพลิดเพลินยินดีในกามคุณารมณ์ ที่เนรมิตขึ้นได้ตามความพอใจแห่งตน ซึ่งมีท้าวนิมมิตเทวราชเป็นประมุข
๖. ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งเทพดาทั้งหลายผู้เสวยกามคุณารมณ์ ที่ทวยเทพเหล่าอื่นเนรมิตให้ตามความพอใจแห่งตน ซึ่งมีท้าวปรนิมมิตเทวราชเป็นประมุข

พรหมภูมิ

ก. ชั้นรูปภูมิ ๑๖ ชั้น

๑. ชั้นปาริฉช แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้เป็นบริษัทบริวารแห่งท้าวมหาพรหม
๒. ชั้นบุโรหิตา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้เป็นบุโรหิต (อาจารย์ใหญ่) ของท้าวมหาพรหม
๓. ชั้นมหาพรหมา แปลว่าเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย
๔. ชั้นปริตตภา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมีน้อยกว่าชั้นพรหมที่สูงกว่าตน
๕. ชั้นอัปภามา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีรัศมีรุ่งเรืองหาประมาณมิได้
๖. ชั้นอาภัสสรา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมีเป็นประกายรุ่งเรืองนานาชนิด
๗. ชั้นปริตตสุภา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมีสง่างามน้อยกว่าพรหมชั้นสูงกว่าตน
๘. ชั้นอัปภามสุภา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีรัศมีสง่างามหาประมาณมิได้
๙. ชั้นสุกภินหา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีรัศมีสง่างามเกลื่อนกล่น (พริ้งพวู) ทวีสรรพางค์กาย
๑๐. ชั้นเวหัพปลา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้ได้รับผลแห่งฌานอันไพบุลย์
๑๑. อสัณฺณุตตา-อสัณฺณุตตา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้หาสัณฺณูมิได้ (คือมีแต่รูป)
๑๒. ชั้นอวิหา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้ไม่เสื่อมคลายในสมบัติแห่งตน
๑๓. ชั้นอดปปา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้ไม่มีความเร่าร้อน

๑๔. ชั้นสุทฺธสสา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีความเห็น (สภาวะธรรม) อย่างแจ่มแจ้ง

๑๕. ชั้นสุทฺทสสี แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีความเห็น (สภาวะธรรม) อย่างแจ่มแจ้งยิ่ง

๑๖. ชั้นอกนิฏฐา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้ทรงคุณพิเศษไม่มีใครเป็นรอง

ข. ชั้นอรุปภูมิ ๔ ชั้น

๑. ชั้นอากาศาณญายตนะ แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งอรุปพรหมทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติด้วยผลแห่งอากาศาณญายตนฌาน (ฌานที่มีอากาศอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์)

๒. ชั้นวิญญูณญายตนะ แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งอรุปพรหมทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติด้วยผลแห่งวิญญูณญายตนฌาน (ฌานที่มีวิญญูณ อันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์)

๓. ชั้นอาภิกขุญญายตนะ แปลว่าภูมิเป็นที่อยู่แห่งอรุปพรหมทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติด้วยผลแห่งอาภิกขุญญายตนฌาน (ฌานที่มีความไม่มีอะไรแม้แต่น้อยเป็นอารมณ์)

๔. ชั้นเนวสัณญานาสัณญายตนะ แปลว่าภูมิเป็นที่อยู่แห่งอรุปพรหมทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติด้วยผลแห่งเนวสัณญานาสัณญายตนฌาน (ฌานที่มีอารมณ์ประณีตยิ่งจะว่ามีสัณญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัณญาก็ไม่เชิง)

๖. เรื่องประวัติสังเขปเจ้าพระยาศรีธรรมมาธिरาช

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๕ (พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ฉบับกรมศิลปากรพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ หน้า ๒๐) มีข้อความว่า “ครั้งรุ่งขึ้น ณ วันฯ ๑๒ ค่ำ (ปฏิทินพศก จ.ศ. ๑๑๒๙) ยกเข้าตีค่ายโพธิ์สามต้น พม่าแตกหนี พระนายกองสะดุ้งตกใจ จึงคิดอ่านให้พระยาธิเบศรบริรักษ์ ผู้เป็นที่เจ้าพระยาศรีธรรมมาธिरาชออกมาถวายเป็นบังคม”

ท่านเจ้าพระยาศรีธรรมมาธिरาชผู้นี้ นามของท่านมีปรากฏขึ้นในหมายรับสั่งสมัยกรุงธนบุรี โดยท่านเป็นผู้รับรับสั่ง

ครั้นถึงวันอังคาร ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๑ ปี จ.ศ. ๑๑๓๘ นามของท่านก็มีปรากฏในบานแพนกหนังสือไตรภูมิบูรณ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรีโปรดเกล้าฯ ให้ท่านผู้เป็นอรรคมหาเสนาบดี จัดทำขึ้น

ครั้นล่วงมาถึง จ.ศ. ๑๑๔๒ จึงได้พบนามของท่านมีอยู่ในบานแพนกหนังสือลัทธิธรรมเนียมภาคที่ ๑๙ เรื่องตำราแบบธรรมเนียม ในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยาว่า “วันศุกร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑๒ จุลศักราช ๑๑๔๒ ปีชวดโทศก เจ้าพระยาจักรีรับสั่งใส่เกล้าฯ สั่งว่าชนบธรรมเนียมราชการทุกวันนี้ พี่นเพื่อน ให้เจ้าพระยาศรีธรรมมาธिरาช เจ้าพระยาราชบริรักษ์ เจ้าพระยาราชนาเยก มีพระยาอีก ๔ ท่าน พระ ๔ ท่าน หลวง ๑ ท่าน หมื่น ๒ ท่าน พัน ๕ ท่าน และนายหงส์ เสมียนนครบาลแต่ก่อน คนเก่า ๒๐ คน (ที่ว่าคนเก่าคือเคยเป็นข้าราชการมีตำแหน่ง เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี) มาพร้อมกัน ณ โรงพระแก้วมรกต บอกชนบธรรมเนียมราชการตามอย่างแต่ก่อน”

รุ่งขึ้น จ.ศ. ๑๑๔๓ ปีฉลู ตรีศก ได้โปรดเกล้าฯ ให้ท่านเป็นราชทูตไปยังกรุงปักกิ่ง เรื่องนี้กรมหลวงนรินทรเทวี ได้ทรงบันทึกเรื่องไว้ว่า “ให้แต่งสำเนาทรงพระราชสาสน์ไปถึงพระเจ้าปักกิ่งว่าจะขอลูกสาวพระเจ้าปักกิ่ง ให้เจ้าพระยาศรีธรรมมาธिरาช ผู้เฒ่า กับหลวงฤทธิ (ทองจีน) (ต่อมารัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้านรินทรนเรศ ซึ่งคนทั้งหลายมักออกพระนามพระองค์ว่า เจ้าปักกิ่ง) และหลวงศักดิ์เป็นราชทูตไปปักกิ่ง (เมื่อปีฉลู ตรีศก จ.ศ. ๑๑๔๓)”

(จากพระราชวิจารณ์ เรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี หัวข้อเรื่อง เลขที่ ๘๘) แลเรื่องสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรีทรงส่งราชทูตไปกรุงปักกิ่ง เมื่อ ปีฉลูตรีศก จ.ศ. ๑๑๔๓ นี้โดยทรงมีพระราชประสงค์อย่างไรบ้างนั้น นอกจากหนังสือพระราชวิจารณ์ฯ ได้ทรงบรรยาย (หัวข้อเลขที่ ๘๘ และที่ ๑๑๕) แล้ว ขอให้ดูหนังสือ “พระราชสาสน์ไปเมืองจีนครั้งกรุงธนบุรี” และหนังสือ “นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน ครั้งกรุงธนบุรี เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๒๔ (จ.ศ. ๑๑๔๓) หรือที่เรียกว่า นิราศเมืองกวางตุ้ง” ประกอบด้วย)

ท่านเจ้าพระยาศรีธรรมมาธिरาชผู้เฒ่านี้ เข้าใจว่าอยู่มาถึงรัชกาลที่ ๑ แลท่านผู้นี้อาจเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมาธिरาช (ตักโตโหน) ก็ได้ ถ้าเป็นเช่นนั้น ท่านก็ถึงอสัญกรรมในรัชกาลที่ ๑ ดังหนังสือเรื่อง ตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์ ตอนประวัติท่านเจ้าพระยาศรีธรรมมาธिरาช (บุญรอด บุญยรัตพันธุ์) กล่าวไว้

ภาคผนวก ข

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี

ที่ ๕/๒๕๔๑

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล
เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

เนื่องในศุภวาระที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๖ รอบ พระนักษัตร (๗๒ พรรษา) ในวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ นับเป็นพระมหามงคลอันพิเศษอีกวาระหนึ่ง สมควรที่รัฐบาลจะได้จัดงานเฉลิมฉลองให้สมพระเกียรติและถูกต้องตามราชประเพณี ทั้งยังสมควรจะได้ดำเนินโครงการพัฒนาต่างๆ ที่เป็นการสร้างคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติของปวงประชาทั่วทั้งประเทศ เพื่อถวายเป็นราชสักการะและเร่งรัดโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริบางโครงการที่ได้ดำเนินการอยู่แล้ว ให้แล้วเสร็จทันการเฉลิมฉลองในวโรกาสดังกล่าว

โดยที่ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายกรัฐมนตรีตามประกาศลงวันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๐ และแต่งตั้งรัฐมนตรีตามประกาศลงวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๔๐ มีผลทำให้คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๓๗/๒๕๔๐ ลงวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๔๐ คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๑๑๗/๒๕๔๐ ลงวันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๔๐ และคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๓๔๔/๒๕๔๐ ลงวันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๔๐ สิ้นสุดลง

ดังนั้น เพื่อให้การจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย และสมพระเกียรติ อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๑๑ (๖) แห่งพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๓๔ จึงให้แต่งตั้ง คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

องค์ประกอบ

คณะกรรมการที่ปรึกษา

๑. ประธานองคมนตรี	กรรมการที่ปรึกษา
๒. ประธานสภาผู้แทนราษฎร	กรรมการที่ปรึกษา
๓. ประธานศาลฎีกา	กรรมการที่ปรึกษา
๔. ประธานวุฒิสภา	กรรมการที่ปรึกษา

คณะกรรมการ

๑. นายกรัฐมนตรี	ประธานกรรมการ
๒. รองนายกรัฐมนตรีทุกท่าน	รองประธานกรรมการ
๓. รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี (คุณหญิงสุพัตรา มาศดิตถ์)	กรรมการ
๔. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์	กรรมการ
๕. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย	กรรมการ
๖. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ	กรรมการ
๗. ปลัดกระทรวงกลาโหม	กรรมการ
๘. ปลัดกระทรวงการคลัง	กรรมการ
๙. ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ	กรรมการ
๑๐. ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์	กรรมการ
๑๑. ปลัดกระทรวงคมนาคม	กรรมการ
๑๒. ปลัดกระทรวงพาณิชย์	กรรมการ
๑๓. ปลัดกระทรวงมหาดไทย	กรรมการ
๑๔. ปลัดกระทรวงยุติธรรม	กรรมการ
๑๕. ปลัดกระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม	กรรมการ
๑๖. ปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม	กรรมการ
๑๗. ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ	กรรมการ
๑๘. ปลัดกระทรวงสาธารณสุข	กรรมการ
๑๙. ปลัดกระทรวงอุตสาหกรรม	กรรมการ
๒๐. ปลัดทบวงมหาวิทยาลัย	กรรมการ
๒๑. ราชเลขาธิการ	กรรมการ
๒๒. เลขาธิการพระราชวัง	กรรมการ
๒๓. เลขาธิการคณะองคมนตรี	กรรมการ
๒๔. เลขาธิการนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๒๕. เลขาธิการคณะรัฐมนตรี	กรรมการ
๒๖. เลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงาน โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ	กรรมการ
๒๗. ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ	กรรมการ
๒๘. เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน	กรรมการ
๒๙. สมุหราชองครักษ์	กรรมการ
๓๐. ผู้บัญชาการทหารสูงสุด	กรรมการ

๓๑. ผู้บัญชาการทหารบก	กรรมการ
๓๒. ผู้บัญชาการทหารเรือ	กรรมการ
๓๓. ผู้บัญชาการทหารอากาศ	กรรมการ
๓๔. ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร	กรรมการ
๓๕. ปลัดกรุงเทพมหานคร	กรรมการ
๓๖. อธิบดีกรมตำรวจ	กรรมการ
๓๗. อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๓๘. อธิบดีกรมการศาสนา	กรรมการ
๓๙. อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ
๔๐. เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ	กรรมการ
๔๑. ผู้ว่าการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	กรรมการ
๔๒. เจ้ากรมกิจการพลเรือนทหารบก	กรรมการ
๔๓. หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล	กรรมการ
๔๔. ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิ์กุล ณ อยุธยา	กรรมการ
๔๕. นายลิขิต เทอดสกีร์ศักดิ์	กรรมการ
๔๖. หม่อมราชวงศ์ทองน้อย ทองใหญ่	กรรมการ
๔๗. คุณหญิงภัทราภา ตันสถิตย์	กรรมการ
๔๘. นายวุฒิ สุมิตร	กรรมการ
๔๙. นายเศวต ธนประดิษฐ์	กรรมการ
๕๐. ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการและเลขานุการ
๕๑. รองปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี (ตามที่ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีมอบหมาย)	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๒. ผู้อำนวยการสำนักอลักษณ์และเครื่องราชอิสริยาภรณ์ สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๓. ผู้อำนวยการกองพิธีการ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๔. นางวันเพ็ญ แก้วทองคำ	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๕. ผู้อำนวยการกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๖. ผู้อำนวยการกองพระราชพิธี สำนักพระราชวัง	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๗. นางสาวเพลินพิศ กำราญ พนักงานพิเศษสำนักพระราชวัง	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๘. หัวหน้ากลุ่มงานกิจการพิเศษ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

อำนาจหน้าที่

๑. กำหนดนโยบายและแนวทางการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๒ ให้สมพระเกียรติและถูกต้องตามราชประเพณี

๒. พิจารณาและให้ความเห็นชอบแผนงาน โครงการและกิจกรรมการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๒

๓. แต่งตั้ง เพิ่มเติม หรือเปลี่ยนแปลงกรรมการที่ปรึกษาและกรรมการในคณะกรรมการ อำนวยการฯ ได้ตามความเห็นสมควร

๔. แต่งตั้งคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ และคณะทำงาน เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงาน ได้ตามความเห็นสมควร

๕. ดำเนินการอื่นๆ เพื่อให้การจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ เป็นไปด้วยความเรียบร้อย สมพระเกียรติและถูกต้องตามราชประเพณี

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๑

(นายชวน หลีกภัย)

นายกรัฐมนตรี

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล
เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒
ที่ ๓/๒๕๔๑
เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ

ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๕/๒๕๔๑ ลงวันที่ ๖ มกราคม ๒๕๔๑ แต่งตั้งคณะกรรมการ
อำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหา-
มงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ และให้คณะกรรมการอำนวยการฯ มีอำนาจ
แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานได้ตามที่เห็นสมควร นั้น

เพื่อให้การจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธี
มหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยและ
สมพระเกียรติ จึงให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ โดยมีองค์ประกอบ
และอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

องค์ประกอบ

๑. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ	ประธานกรรมการ
๒. ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ	รองประธานกรรมการ
๓. ปลัดกระทรวงมหาดไทย	รองประธานกรรมการ
๔. เลขาธิการพระราชวัง	กรรมการ
๕. ราชเลขาธิการ	กรรมการ
๖. ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ	กรรมการ
๗. ผู้ตรวจราชการสำนักนายกรัฐมนตรี
(ตามที่ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีมอบหมาย)	กรรมการ
๘. อธิบดีกรมการปกครอง	กรรมการ
๙. อธิบดีกรมวิชาการ	กรรมการ
๑๐. อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ
๑๑. เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน	กรรมการ
๑๒. เลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงาน
โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ	กรรมการ
๑๓. เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ	กรรมการ
๑๔. กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการฝ่ายพิธี	กรรมการ
๑๕. กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการ
ฝ่ายโครงการและกิจกรรม	กรรมการ

๑๖. กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๑๗. กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการฝ่ายติดตามและประเมินผล	กรรมการ
๑๘. ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๑๙. ผู้อำนวยการสำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการ
๒๐. ผู้อำนวยการหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการ
๒๑. นางสาวไหม จบกมลศึก	กรรมการ
๒๒. นางวันเพ็ญ แก้วทนต์	กรรมการ
๒๓. รองอธิบดีกรมศิลปากร (ตามทื่อธิบดีกรมศิลปากรมอบหมาย)	กรรมการและเลขานุการ
๒๔. ผู้อำนวยการกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๕. นางสุรีย์รัตน์ วงศ์เสงี่ยม	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๖. ผู้แทนกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๗. นางสาวพรทิพย์ อุดมเวทยานันท์ เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป ๗ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

อำนาจหน้าที่

๑. จัดพิมพ์หนังสือและจัดทำจดหมายเหตุการเฉลิมฉลองงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

๒. ประมวลผลงานของคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ ไว้ในหนังสือที่จัดพิมพ์

๓. ประสานงานกับคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อดำเนินงานให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสอดคล้องกัน

๔. เสนอวงเงินงบประมาณการดำเนินงานต่อคณะกรรมการอำนวยการฯ

๕. รายงานผลการดำเนินงานให้คณะกรรมการอำนวยการฯ ทราบเป็นระยะๆ

๖. ให้มีอำนาจแต่งตั้งคณะอนุกรรมการ คณะทำงาน เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานได้ตามความจำเป็น

๗. ดำเนินการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๑

(นายชวน หลีกภัย)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล
เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

คำสั่งกรมศิลปากร
ที่ ๑๔๗/๒๕๔๒
เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายเอกสาร หนังสือ

ตามที่กรมศิลปากร ได้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายเอกสาร หนังสือ เพื่อปฏิบัติงานโครงการเฉพาะของกรมศิลปากร ในการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ นั้น

เนื่องจากพิจารณาเห็นว่าขณะนี้มีความจำเป็นต้องปฏิบัติงานเกี่ยวข้องกับงานประมวลเอกสาร และจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ โดยได้ปฏิบัติมาเป็นลำดับ เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย ครบถ้วน และสำเร็จตามวัตถุประสงค์ จึงขอยกเลิกคำสั่งกรมศิลปากร ที่ ๔๔/๒๕๔๒ ลงวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๒ และแต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายเอกสาร หนังสือ โดยมีองค์ประกอบและหน้าที่ดังนี้

องค์ประกอบ

๑. อธิบดีกรมศิลปากร	อนุกรรมการที่ปรึกษา
๒. คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ	อนุกรรมการที่ปรึกษา
๓. รองอธิบดีกรมศิลปากร (นางกนกพร อรรถราภรณ์)	ประธานอนุกรรมการ
๔. ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติ	รองประธาน
๕. นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์	อนุกรรมการ
๖. นางสาวไหม จบกมลศึก	อนุกรรมการ
๗. นางสาวศิวะลิษฐ์ ภูเพ็ชร	อนุกรรมการ
๘. ผู้อำนวยการหอจดหมายเหตุแห่งชาติ	อนุกรรมการ
๙. ผู้อำนวยการกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์	อนุกรรมการ
๑๐. นางเย็นฤดี สัมฤทธิ์	อนุกรรมการ
๑๑. นางอรุณญา รอดกุล	อนุกรรมการ
๑๒. นางจุไรศรี ณะชานนท์	อนุกรรมการ
๑๓. นายประภาส สุระเสน	อนุกรรมการ
๑๔. นางสาววิณา โจนราธา	อนุกรรมการ
๑๕. นางสาวจตุพร ศิริสัมพันธ์	อนุกรรมการ
๑๖. นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบุลย์หวังเจริญ	อนุกรรมการ
๑๗. นางสาวฉวีงาม มาเจริญ	อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๘. นางสาวสุรีย์รัตน์ วงศ์เสงี่ยม	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๙. นางเบญจมาศ แพทอง	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

หน้าที่

๑. พิจารณาให้คำปรึกษาและแนะนำการจัดโครงการและกิจกรรมในการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๖ รอบ ที่เกี่ยวข้องกับด้านเอกสารและหนังสือ
๒. ควบคุมและติดตามผลการดำเนินงานโครงการและกิจกรรมต่างๆ ด้านเอกสารและหนังสือ
๓. ให้ความร่วมมือแก่คณะอนุกรรมการฝ่ายต่างๆ
๔. รายงานผลการปฏิบัติงานเสนอคณะกรรมการอำนวยการฯ

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๒

(นายนิคม มูลิกะคามะ)

อธิบดีกรมศิลปากร

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๑ - ๒

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ

๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ มอบให้กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ จัดพิมพ์

พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก พุทธศักราช ๒๕๔๒ จำนวน ๑๐,๐๐๐ ชุด (๒๐,๐๐๐ เล่ม)

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

ไตรภูมิ.

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๑-๒. __

กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

๕๙๒ หน้า.

1. ไตรภูมิ ๔๐๘ ภาพ. I. กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติ II. ชื่อเรื่อง
๒๕๔๔.๓๑๒๓

ISBN 974-417-441-2

ที่ปรึกษา

นายนิคม มูลิกะคามะ

อธิบดีกรมศิลปากร

นางกนกพร อรรถราภรณ์

รองอธิบดีกรมศิลปากร

นายภิรมย์ จินะเจริญ

รองอธิบดีกรมศิลปากร

นายอารักษ์ สังหิตกุล

รองอธิบดีกรมศิลปากร

ประธานคณะกรรมการ

นางสวคนธ์ ศิริวงศ์วัฒน์

ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติ

ที่ปรึกษาคณะกรรมการ

นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์

นายประภาส สุระเสน

นายเทิม มีเต็ม

นายชะเอม แก้วคล้าย

นายเทียมสิทธิ์ หลวงสุภา

นายเกษียร มะปะโม

คณะกรรมการ

นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ

นางสาวจตุพร ศิริสัมพันธ์

นายสุรสิทธิ์ ไทรัตน์

นางสาวเอมอร เขาวนสวน

นายจุ่ง ดิบบระโคน

นายสมภพ มีสบาย

ผู้ถ่ายภาพ

นางจันทร์ฉาย ประพันธ์พจน์

นางสาวน้ำทิพย์ นงค์สูงเนิน

พิมพ์ที่

บริษัท อมารินทร์พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)

๖๕/๑๖ ถนนชัยพฤกษ์ เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐ โทร. ๘๘๒-๑๐๑๐ โทรสาร ๔๓๓-๒๗๔๒, ๔๓๔-๑๓๘๕

E-Mail : info@amarin.co.th Homepage : <http://www.amarin.co.th>

มีทพชะนักห้วยน้ำนงเฌกข่ลาลังนาคะรับจัน

